ГI.ГI. Тахо-Годил цIаралда бугеб Дагъистаналъул
гIелмиябгин цIех-рехалъул педагогикияб институт

**АСЛИЯБ ШКОЛАЛДА ЛЪАЙ КЬЕЯЛЪУЛ
МИСАЛИЯБ ХIАЛТIУЛ ПРОГРАММА**

Авар адабият

V – IX классал

МахIачхъала 2022

ПРОГРАММАЯЛЪУЛ ГIУЦIИ

Программаялъе баян……………………………. . . . . ……….. . . . . . . ……. . …..………... 3

«Авар адабият» цIалул предметалъул гIаммаб характеристика…………………….……..... 4

«Авар адабият» цIалул предмет малъиялъул мурадал……………………. ……. ………..... ... 4

ЦIалул планалда «Авар адабият» цIалул предметалъ кколеб бакI…………………..…….…….7

«Авар адабият» цIалул предметалъул гIуцIи…………………….……………..................... 8

5 класс . . . . …………………………………………….. . . . . … …... . . ……. 8

6 класс . . . . ………………………………………. . . . . …… ………… 9

7 класс . . . . ………………………………………. . . ………... . …. . ….10

8 класс . . . . ………………………………………. . . . . ………..…...11

9 класс . . . . ………………………………………... . . . . ……… .. …...... 12

«Авар адабият» цIалул предмет лъазабиялъул хIасилал……………………………...……….. 13

Напсиял хIасилал . . . . ………………………………………. . . . . . . ………............ 13

Метапредметиял хIасилал . . . . ………………………………….. . . . . ……..……... 17

Предметиял хIасилал . . . . …………………………………... . . . . ……….. …......18

5 класс . . . . ……………………………………... 19

6 класс . . . . ……………………………………... . .

7 класс . . . . …………………………………… ... .

8 класс . . . . ………………………………. . . . . .. ….

9 класс . . . . ………………………………….. …...

Тематикияб план ……………………………………. . …. . . …………… …………... … 28

5 класс (68 сагIат) . . . . …………………………………... . . . . . ……..……….

6 класс (68 сагIат). . . . . ……………………………………. . …..…………..

7 класс (68 сагIат) . . . . ……………………………….... ..……………...

8 класс (68 сагIат). . . . . ……………………………………. ..……..………...

9 класс (68 сагIат). . . . . ……………………………………. . . …... …………..

Программаялъе баян

Программа хIадур гьабуна РФ Лъайкьеялъул министерствоялъ 2021 с. 31 маялда тасдикъ гьабураб (№ 287) аслияб школалда лъай кьеялъул федералияб пачалихъияб стандартги тарбия кьеялъул мисалияб программаги кьочIое росун.

Программа гIуцIун буго жакъа къоялъ школалда лъайкьеялде ругел цIиял тIалабалги, гьабсагIат кIвар бугел методикабазул ресалги хIисабалде росун, мугIалимзабазе «Авар адабият» цIалул предметалъул хIалтIул программа гIуцIизе кумек гьаби мурадалда.

Программаялъ аслияб школалда стандарталъ бихьизабураб авар адабият малъиялъул мурадалда рекъон стандарталъул хIасил рагьула ва рагIа-ракьан бахъун мухIканлъизабула, гьединго цIалул предметалдалъун цIалдохъабазе лъай ва тарбия кьеялъул нух бихьизабула.

Гьелъ рес кьола гьединго мугIалимзабазе адабият малъулаго стандарталъ тIалаб гьабулел напсиял, предметиял, метапредметиял хIасилал гIумруялде рахъинаризе ресал ралагьизе, адабияталъул дарсазда чара гьечIого кьезе кколеб лъай баян гьабизе, малъизе кколел асаразул сияхI чIезабизе, гьел киналго тIалабалги лъайги щибаб классалъе мухIкан гьаризе.

Программа ккола мисалияб, ай гьелъул кьучIалда мугIалимзабаз гIуцIизе бегьула авторазул программаби (цIалдохъабазул къадар, лъаялъул даража, гьезулгун классалда хIалтIи гьабизе ругел шартIазде балагьун, школалъул ва мугIалимзабазул ресал хIисабалде росун) ва цIалул тIахьал.

«Авар адабият» малъиялъул мурадал

Аслияб школалда авар адабият лъазабула гьал хадусел аслиял мурадазде щвезе:

– Дагъистаналъул халкъазул рухIияб бечелъиялъул кьучIалда гIолилазе тарбия кьей;

– рухIияб рахъалъ цеветIурав, гIадамазул адаб-хIурмат гьабулев, жиндирго миллат ва ВатIан бокьулев, кинабго рахъалъ камилав инсан куцай;

– жиндирго пикру билълъанхъизабизе, творческияб къагIидаялъ хIалтIизе цIалдохъанасул бугеб бажари цебетIезаби;

– аваразул ва дагъистаналъул цогидал миллатазул художествиял асарал ричIчIи, гьел цIали ва гьезул анализ гьаби;

– жамагIаталъ къабул гьабурал рухIиялгин эстетикиял нормаби лъазариялъеги, инсанасул гIумруялъул киналго рахъазул хIакъалъулъ лъай щвезабиялъеги, цоцазулгун гьоркьоблъи (ай бухьен) гьабиялъеги адабияталъ квербакъулеблъи бичIчIи;

– авар адабияталъул эстетикияб бечелъи ва авар мацIалъул берцинлъи, гьайбатлъи, пасихIлъи бичIчIи;

– художествияб текст цIализеги, гьелъул анализ гьабизеги, магIна бичIчIизабизеги, баян кьезеги бугеб бажари борхизаби;

–батIи-батIиял къагIидабаздалъун художествияб тексталъул хIасил бичIчIизабизеги, жиндирго текст гIуцIизеги, цIалараб жоялъе къимат кьезеги, гьелда тIаса жиндирго пикру загьир гьабизеги гъваридго лъазаби;

– щибаб къойилаб гIумруялъулъги, цIалулъги, хIалтIулъги авар адабияталъул асараздаса пикраби хIалтIизаризе бажари;

– калам камиллъизабизе, каламалдалъун цоцада ричIчIизе ва цоцада гьоркьоб бухьен чIезабизе бугеб бажари цебетIезаби;

– цIалиялда хурхарал батIи-батIиял хIалтIаби (ай мурад лъезеги, план гIуцIизеги, жиндирго каламалда хадуб халкквезеги, цIалараб бичIчIизеги, гьелъул анализ гьабизеги, материал балагьизеги ругьунлъи.

Курсалъул гIаммаб характеристика

Программаялда чIезабун буго авар адабияталъул курс малъулаго лъималазе щвезе кколеб лъаялъул ва лъугьине кколеб бажариялъул мухIканаб гIурхъи-рахъ, гьелъ цIалдохъабазулъ куцазе кколел хIасилал.

«Авар адабият» предметалъ рес кьола гIун бачIунеб гIелалъул гIамал-хасият, напс, рухIияб рахъ битIун куцазе. Художествиял асарал цIалигун, цIалдохъабазда бичIчIула рагIул берцинлъиялъул кIвар, ва гьезда лъала авар мацI жиндиего хасиятаб гогьаргун бицине. Лъимал ругьунлъула сипатияб каламалде, шагIирзабазул, хъвадарухъабазул пасихIаб мацIалде, берцинго, дурусго рагIаби дандразе, калам гIуцIизе, магIнаялда рекъараб форма батизе, жидерго пикру къокъго ва баянго загьир гьабизе. Гьелъ кIудияб кумек гьабула цIалдохъабазул мацI бечед гьабизе, гьезул каламалъул культура борхизабизе ва берцинго цоцазда бечедаб мацIалдалъун гаргадизе.

Авар адабияталъул дарсаз рагIул устарлъиялда хадур лъимал гъезарула, камилал художествиял асаразда гъорлъе раккизе ругьун гьарула, пасихIаб сипатияб каламалъул тату лъаялде гьел рачуна, гьелъул кьучIалда асаразулъ рихьизарурал жамгIиял гьоркьоблъабаздалъун, гIадамазул гIамал-хасияталдалъун авторасе абизе ва бихьизабизе бокьараб пикру рагьиялде ва бичIчIиялде рачуна.

Адабияталъул дарсаз лъимал тIамула миллатазул адаб-хIурмат гьабизе, миллатазда гьоркьоб гьудуллъи, вацлъи бищун къиматаб бечелъи хIисабалда къабул гьабизе. Гьеб мурадалъе гIоло цIалдохъабаз лъай-хъвай гьабула цогидал миллатазул адабияталдаса авар мацIалде руссинарурал лъикIал асаралгун.

Программаялда школалда малъизе тIаса рищун руго хъвадарухъабазул художествияб рахъалъ камилал, тарбия кьеялъе кIвар бугел, мухIканал асарал.

Авар адабияталъул дарсида кIалзул гьунарги гьелда тIад хIалтIулеб гIелмуги (литературоведение) жубазабула.

Адабият, тIад ургъун гьабураб берцинаб кIалзул гьунар хIисабалда, ккола гIумру лъазабиялъул хасаб къагIида, гьелъул берцинаб куц, нилъеда цебе чIолеб дунялалъул гIелмияб сураталдаса батIияб, гIаданасул гIумруялде батIияб асар гьабун бажарулеб, хъвараб жо цIалулаго жиндиргоги пикраби цадахъ цIубалеб творчество.

Адабияталъул дарсазда цIалдохъабаз лъай-хъвай гьабула художествиял асаразулгунги, гьел асарал хъварал магIарулазул ва дагъистаналъул жакъасел ва цересел хъвадарухъабазулгунги.

Художествиял асарал цIалигун, нилъер лъималазул дунялалдехун бугеб бербалагьи гIатIилъула, гьезда гIемераб жо лъала, магIарулазул ва дагъистаналъул цогидал миллатазул адабияталъул бечелъи ва берцинлъи бичIчIула.

РагIабазул ва мацIалъул ишарабазул кумекалдалъун литературиял асаразулъ бихьизабураб гIумрудул художествияб сурат нилъеда бичIчIула рекIел хIал хисунги пикру хIалтIизабунги. ГIадада гурелъул адабият философиялда, тарихалда, психологиялда дандекколеб ва гIумрудул тIехьлъун, гIадан вичIчIиялъул гIелмулъун рикIкIунеб.

Курс гIуцIун буго тарихиябгун тематикияб тартибги цIунун. Гьелъ рес кьола лъималазул лъай гIамлъизабизе, литературиял асаразда кколел лъугьабахъинал чIванкъотIараб тарихияб заманалда хурхарал рукIин цIалдохъабазда бичIчIизабизе, ва гьезда бихьизабизе гьел асаразда жаниб батIи-батIияб тарихияб заманалъул гIадамазул гIумруги гIамал-хасиятги ва рукIа-рахъинги гвангъун цебечIезабун букIин; гьелдаго цадахъ лъималазе рагьула жакъасеб къоялдаги гьел малъулел асаразул бугеб кIвар: гьанжесеб гIумруялъе битIараб къимат кьун бажаруларо, аралда дандекквечIого.

Школалда малъизе тIасарищун руго хъвадарухъанасул художествияб рахъалъ камилал, тарбия кьеялъе мустахIикъал асарал.

Адабияталъул курс гIуцIун буго гьал хадусел бутIабаздасан:

1. Халкъияб кIалзул гьунар;
2. Хъвадарухъабазул маргьаби ва къисаби;
3. XIX гIасруялъул адабият;
4. XX гIасруялъул адабият (тIоцебесеб бащалъи);
5. XX гIасруялъул адабият (кIиабилеб бащалъи);
6. Дагъистаналъул халкъазул адабияталдасан;
7. Обзорал;
8. Адабияталъул теориялъул баянал.

Щибаб бутIаялъулъ кьун руго художествияб литератураялъул асаралги, гьезул аслияб проблема ва художествияб хаслъи рагьулел къокъал баяналги. Асарал малъулаго, хъвадарухъанасул гIумруялъул ва творческияб нухалъул хIакъалъулъ баяналги кьезе ккола. Гьелъ квербакъула художествиял асарал гъваридго ричIчIизаризе гу-

ребги, ВатIаналъе ритIухъав, халкъалъул рухIияб байрахъ борхатго ккезе къеркьарав рагIул устарасул хIалуцараб гIумру, жигараб хIаракатчилъи баян гьабизе.

ЦIалул предметалъул гIуцIиялда кIвар кьезе кколел рахъал

ЦIалул предмет хIисабалда адабияталъул цIакъ кIудиял ресал руго тарбия кьеялъул хIалтIиялъе. Гьелъ учителасе рес кьола, лъимадул пикру гьабизе бугеб гьунар, бажари цIикIкIинабизе гуребги, адабияталъул классиказ цере лъолел ругел масъалаби ритIун ричIчIизе, ай хъвадарухъангун гара-чIвариялде, бахIсалде лъугьине ва гьелъул хIасилалда къиматаб, битIараб рухIияб нухде ккезе. Абадиялъго къиматаллъун хутIулел къадруял гIамалазулгун лъай-хъвай гьаби, гьездехун ракI цIай ккола школазда адабият малъиялъул аслияб нух ва гьелъ рес кьола гьадинал бищунго аслияллъун кколел масъалаби церелъезе:

– рухIияб рахъалъ цеветIурав, маданиятги лъалев ва щвараб хIалбихьиялдасан жамгIияб гIумруялъулъ пайда босизеги бажарулев инсан куцай;
– инсанасул гIумру къиматаб жо букIин, гьесул эркенго цеветIезе ва бугеб махщел, гьунар камил гьабизе ихтияр букIин бичIчIиялъул кьучIалда гуманизмалъулал, инсан вокьиялъулал пикраби ботIролъе лъугьинаризе ва гьенир щула гьаризе;
– гражданин хIисабалда бичIчIи буголъиялъул кьучIал, жамгIияталда ва дунялалда лъугьунеб бугеб жоялдехун жавабчилъиялъул бербалагьи ва жигараб чIара-хьараб пикру куцазе;
– патриотизмалъул асар, ВатIаналде ва гьелъул тIадегIанаб къадруялъул тарихалде ва культураялде рокьи, цогидал халкъазул тарихалде ва гIадатазде хIурматияб бербалагьи куцазе;
– хIакъикъиял лъугьа-бахъиназе эстетикияб ва адабазда данде кколедухъ къимат кьезе бажари, ВатIаналъул классиказул асараздаса тIадегIанал мисалал кьун, бугеб хIалалъ, гIадамазул берцинал гьоркьорлъаби чIезаризе хIаракат бахъулелллъун рукIине;
– цIалул предмет ва искусствоялъул тайпа хIисабалда адабият камилго лъазабиялъе хIажатаб бажариги лъайги щвеялде балагьараб творческияб захIматалде ругьун гьаризе.

ЦIалул планалда авар адабияталъ ккураб бакI

Аслияб школалда (5 – 9 классазда) авар адабият лъазабизе бихьизабун буго кинабниги 340 сагIат, щибаб классалда 68 сагIат (анкьида жаниб 1 сагIат).

ЦIАЛУЛ КУРСАЛЪУЛ ГIУЦIИ

V КЛАСС

ХАЛКЪИЯБ КIАЛЗУЛ ГЬУНАР

«ГанчIил вас».
«Лъабго гьунар гьабурав бахIарчи».
«ХIамаги БацIги»
«Кьурулъ хутIарав ГIали»
Кицаби ва абиял
БицанкIаби
ЛъарагIазул халкъияб кечI «Янгъизасул кечI»
Табасараназул халкъияб кечI «Мискинлъи»
Даргиязул халкъияб кечI «Рагъ рикIкIад бугониги...»

ХЪВАДАРУХЪАБАЗУЛ МАРГЬАБИ ВА КЪИСАБИ

ЦIадаса ХIамзат. «ГъалбацIги ГIанкIги»
ГIабдулмажид Хачалов. «Шахламаз»
ГIабасил МахIамад. «ЧIибирикъ»

XIX ГIАСРУЯЛЪУЛ АДАБИЯТ

Инхоса ГIалихIажияв. «ТIабигIат берцинаб жо»
Элдарилав. «Хъуру-хъара»
ЦIадаса ХIамзат. «ГIалибегил гьве»

ДАГЪИСТАНАЛЪУЛ ХАЛКЪАЗУЛ АДАБИЯТАЛДАСА

Кочхюралдаса СагIид. «Милъиршо», «АхIе кечI, ле гIащикъ»
АбутIалиб Гъапуров. «Дир гIумру»
ГIазиз Иминагъаев. «ХIалтIухъанасул гIумру»

XX ГIАСРУЯЛЪУЛ АДАБИЯТ

ЦIадаса ХIамзат. «Гъудуллъи лъилгун кквелеб?»
МухIамад Шамхалов. «Зурмихъабазул нохъода»
МухIамад Сулиманов. «ХIинкъараб сапар»
Расул ХIамзатов. «Вера Васильевна», «Маша».
ГIабдулмажид Хачалов. «ТIаса лъугьа, гьалмагъ майор»
Фазу ГIалиева. «Рии тIадбан буго дир тIалъиялда», «ЦIад» (1/2 бутIа)
МухIамад ГIабдулхIалимов. «Инсул мина»

ДАГЪИСТАНАЛЪУЛ ХАЛКЪАЗУЛ АДАБИЯТАЛДАСА

Абумуслим Жафаров. «СихIираб ци»
Кадрия. «Дир лъимерлъиялда хиял букIана»

АДАБИЯТАЛЪУЛ ТЕОРИЯ:

- Фольклоралъул хIакъалъулъ баян. Маргьаби ва гьезул тайпаби.
- Микьго гьижаялъул кочIолаб гIуцIи. Хабарияб ва шигIруяб калам. КочIол чвахи, аллитерация.

- Хабарияб ва шигIруяб каламалъул хIакъалъулъ баян гъварид гьаби. Рифма ва чвахи — кочIолаб каламалъул пасихIлъиялъул форма. КочIол 7 ва 8 гьижаялъул роцен. Адабиял маргьабазул хIакъалъулъ бичIчIи. Халкъияздаса гьезул батIалъи.
- Эпитеталъул хIакъалъулъ баян.
- Дандекквеялъул баян. РагIул битIарабги хъвалсарабги магIна.
- Дандекквеялъул рахъалъ баян гъварид гьаби. РагIул хъвалсараб магIнаялъул хIакъалъулъ бичIчIи гIатIид гьаби.
- Асаралъул теория. Асаралъул темаялъул ва аслияб пикруялъул хIакъалъулъ авалияб баян.
- Дандекквей такрар гьаби, гьелъул кIвар кочIолъ рагьи.
- Адабияв багьадурасул хIакъалъулъ авалияб баян. Гаргар ва авторасул калам рекъонккеялъул кIваралъул бичIчIи гIатIид гьаби.
- Эпитеталъул хIакъалъулъ баян гIатIид гьаби.
- Хабаралъул хIакъалъулъ баян.

КЛАССТУН КЪВАТ1ИСЕБ Ц1АЛИ

1. ***Гьабигьанасул лъимал» (маргьа).***
2. ***«Рахъухъирщ» (маргьа).***
3. ***«Бечелъи кIваричIо, махщел бокьила» (маргьа).***
4. ***«Дир санал тIикъваялда хъван руго» (маргьа).***
5. ***Аваразул кицаби, абиял, бицанкIаби (З. Алиханов).***
6. ***ГIабдулмажид Хачалов. «Кусачиясулги бесдалазулги хIакъалъулъ маргьа».***
7. ***Фазу ГIалиева. «ВатIаналъул махI».***
8. ***МухIамад ГIабдулхIалимов. «Нилъералго рицине бегьуларо».***
9. ***ЦIадаса ХIамзат. «Их», «Хасел», «Оцол гIумру», «Радиоялъул хIакъалъулъ».***
10. ***Заид ХIажиев. «ТIогьол магIдан».***
11. ***Расул ХIамзатов. «ЛекIи», «Алазан», «Херал магIарулал».***
12. ***МухIамад Шамхалов. «ЧIегIераб чу».***
13. ***ГIарип Расулов. «КантIи».***
14. ***Асадула МухIамаев. «ГьитIинав найихъан».***
15. ***Тажудин Таймасханов. «Лъадал парччи».***

*16.**ХIажи Гъазимирзаев. «Дир Дагъистан».***
*17.**Джамалудин Яндиев. «КучIдул».***

VI КЛАСС

ХАЛКЪИЯБ КІАЛЗУЛ ГЬУНАР

«Къайицадахъал»
«Ралъдал чу»
«МугIрузул ГIали»

ХЪВАДАРУХЪАБАЗУЛ МАРГЬАБИ ВА КЪИСАБИ

ГIабдулмажид Хачалов: «Г1акъилаб къадако»
ГIумархIажи Шахтаманов. «Халкъалъул ццин»

XIX ГІАСРУЯЛЪУЛ АДАБИЯТ

Инхоса ГIалихIажияв. «Рицинин цо хабарал», «Кицабиял алфазал (ГIакълудал ралъадалдаса)
ХъахIабросулъа МахIмуд. «РекIелъ ияхI бугев...»

ДАГЪИСТАНАЛЪУЛ ХАЛКЪАЗУЛ АДАБИЯТАЛДАСА

ГӀумарил Батирай. БахӀарчиясул хӀакъалъулъ кучӀдул «Жамав ханасул илхъи цо дуцаго хъамулев...», «Варакъалъул жалги ккун...», «Рагъ-кьал тӀаде бачӀани...», «БахӀарчияв инсуе...», «ЧӀаго таги бахӀарчи...», «ЦӀар рагӀарав бахӀарчи...»
Ахтиса ХӀажи. «Мискинчияс гӀакълу кьуни», «Цо кагъат битӀе»
Йирчи Гъазахъ. «Икъбал», «Сибиралдаса кагъат»
Кьуркълиса Щаза. «ТуманкӀул хӀараялъуб», «КӀанцӀи хехаб мугӀрул чан», «Саву ккун, хъахӀлъун бугин», «РоцӀараб къоялъ батун...»

XX ГӀАСРУЯЛЪУЛ АДАБИЯТ

ЦӀадаса ХӀамзат. «Шамил», «Чоде», «Пилги ЦӀунцӀраги», «Маймалакги цӀулал устарги»
Заид ХӀажиев. «ХӀанчӀикӀкӀал», «Цакьуги Циги»
Ражаб Дин-МухӀамаев. «Хиянатчи»
Расул ХӀамзатов. «Россиялъул солдатал», «Къункъраби»
Фазу ГӀалиева. «МагӀарулав», «Дир рахьдал мацӀ»
ХӀусен ХӀажиев. «ГӀалибегил къулгӀа»
МухӀамад ГӀабдулхӀалимов. «Госпиталалъул вас»
Багъатар. «Дихъ ралагьун чӀа, мугӀрул», «ЦӀияв гьудул», «Гъайирбегица бицараб хабар», «БацӀилгун рагъ», «ТӀабигӀаталъул сурат»

ДАГЪИСТАНАЛЪУЛ ХАЛКЪАЗУЛ АДАБИЯТАЛДАСА

Эфенди Капиев. «МагӀарухъ чвахунцӀад», «Разведчикал», «Сабаб»
МухӀамад-Султан ЯхӀяев. «Питна», «ГӀурул ханал
Гъазимбег Бах1андов. «Эмен»

АДАБИЯТАЛЪУЛ ТЕОРИЯ:

- Халкъиял кIалзул асаразул аслиял тайпаби (маргъаби, кучIдул, кицаби, абиял, бицанкIаби) такрар гьари. ГIажаибал маргъабазул хIакъалъулъ баян гIатIид гьаби. Гиперболаялъул ва кидагосел эпитетазул хIакъалъулъ баян.
- Кидагосел эпитетал.
- Халкъиял маргъабаздаги хъвадарухъабаз ургъараздаги гьоркьоб батIалъи.
- КочIол къотIелалъул (строфа) хIакъалъулъ авалияб баян.
- Метафоралъул хIакъалъулъ авалияб баян.
- Басняльул хIакъалъулъ баян. Аллегория- лъул хIакъалъулъ бичIчIи.
- Метафораялъул хIакъалъулъ бичIчIи жеги гъварид гьаби.
- Хабариял асаразул тайпаби. Хабар. Къиса.
- Метафораялъул хIакъалъулъ бичIчIи гъварид гьаби.
- Асаралъул гIуцIиялъул (композицилъул) хIакъалъулъ авалияб баян.
- Къисаялъул хIакъалъулъ баян гъварид гьаби.
- Пейзажияб лирика.
- Очеркалъул хIакъалъулъ баян гIатIид гьаби. Хабаралъул хIакъалъулъ баян.

КЛАССТУН КЪВАТ1ИСЕБ Ц1АЛИ

1. ***«ЦилгIин» (маргъа).***
2. ***«Вацги яцги» (маргъа).***
3. ***«Церги Чакъалги» (маргъа).***
4. ***Гамзат Цадаса. «ЗахIматалъул хIинчIги чIухIараб рузги», «Царал бикьи», «Цурдузул гаргар», «Мукъур берцин», «ЧIунталил ханзаби».***
5. ***Заид Гаджиев. «Дун вижараб росу, «ХъахIилаб экран», «БацIги церги», «Гъедуги Церги».***
6. ***Гаджи Залов. «КIал ккураб гъалбацI» (басня).***
7. ***Магомед-Султан Яхъяев. «Вацако».***
8. ***Фазу Алиева. «КучIдул».***

9. ***Муса Магомедов. «Къо лъикI, шагьар», «ГьитIинав гьокочи». (Къокъ гьабураб).***
10. ***Арип Расулов. «Анищалъул цIаялда хадур».***
11. ***Магомед Шамхалов. «Баркаман».***
12. ***Казимбег Багандов. «Эмен».***
13. ***Абдул-Вагаб Сулейманов. «Гъуниб».***

VII КЛАСС

ХАЛКЪИЯБ КIАЛЗУЛ ГЬУНАР

«Бокьуларо, эбел, рии бачIине»
«Бокьуларо, эбел, рии бачIине»
«Исубханги вехьги»
«Азайнисей»
«Хочбар» (З. ХIажиевас къачIараб)
«Унсоколоса ХIожоги гуржиявги»

XIX ГIАСРУЯЛЪУЛ АДАБИЯТ

Инхоса ГIалихIажияв. «ГIелму ва жагьлу»
ЦIадаса ХIамзат. «Дибирги гIанхвараги», «Ашбазалде»

XX ГIАСРУЯЛЪУЛ АДАБИЯТ

Асадулагь МухIамаев. «МагIарулай» (кIиго кесек): «АхIмад тIадвуссин», «Маккикъор»
МухIамад Хуршилов. «ГIандалал»
Тажудин Таймасханов. «К1илк1азе биун т1ураб гулла»
МухIамад Сулиманов. «Васигат»

Расул ХIамзатов. «Эбелалъ дир кинидахъ», «Дагъистаналъул рохьал», «МагIарулал»
Муса МухIамадов. «Инсул гьалбал»
Фазу ГIалиева. «Эбелалда гьикъе», «МагIарулазул нус»
Багъатар. «Чадил кесек»
МухIамад Гунашев. «ЦIадулал соназул учитель»

ДАГЪИСТАНАЛЪУЛ ХАЛКЪАЗУЛ АДАБИЯТАЛДАСА

Къияс Мажидов. «МугIрузул цIумазе хвел букIунадай»
Багьавудин Митаров. «Бице гьудулзабазда»
ГIалирза СагIидов. «ГIазул тIаргъал», «РачIа гьудулзаби»
МухIамад-Расул. «Эбелалъул рахIму»
АбутIалиб Гъапуров. «Квешлъиялъе квешлъи»

АДАБИЯТАЛЪУЛ ТЕОРИЯ:

- Асаралъул гIуцIиялъул хIакъалъулъ баян гIатIид гьаби.
- Сатираялъул хIакъалъулъ авалияб баян.
- Адабияталъул аслиял тайпаби: эпос, лирика ва драма (авалияб баян).
- Поэмаялъул хIакъалъулъ авалияб баян.
- ШигIруяб ва хабарияб каламалъул хIакъалъулъ баян гIатIид гьаби. КочIол гIуцIи. Анкьго ва анцIила цо гьижаялъул роцен, гьезул чвахи.
- Адабияб хасият-гIамалалъул хIакъалъулъ авалияб баян.
- Асаралъул гIуцIиялъул (композициялъул) хIакъалъулъ баян гIатIид гьаби.

- <u>Поэмаялъул хIакъалъулъ баян гIатIид гьаби. МацIалъул пасихIлъи, хIалуцин, аллитерациялъул бечелъи. Анкьго гьижаялъул роцен ва гьелъул кIвар.</u>

КЛАССТУН КЪВАТIИСЕБ Ц1АЛИ

1. ***ЦIадаса ХIамзат. «Дир гIумру», «КIудияв ХIасан».***
2. ***МухIамад Шамхалов. «ЧIегIерав чи».***
3. ***Асадула МухIамаев. «Чаландар».***
4. ***Шах-Эмир Мурадов. «МагIарухъ рогьел» («Рассвет в горах»).***
5. ***Расул ХIамзатов. «МагIарул къиса», «МагIаруласул ватIан».***
6. ***ГIарип Расулов. «КьогIал конфетал».***
7. ***МухIамад ГIабдулхIалимов. «Циги тIинчIги».***
8. ***Тажудин Таймасханов. «КIилкIазе биун тIураб гулла».***
9. ***Фазу Алиева. «18 абилеб их».***
10. ***Абакар ТIагиров. «ГIандадерил ралъдахъ».***
11. ***ГIумар-ХIажи Шахтаманов. «Кьурулъ нух щвечIеб бис».***
12. ***МухIамад-Загьид Аминов. «Гьудуллъиялъул улка».***
13. ***МухIамад Атабаев. «Замана».***

АВАР АДАБИЯТАЛЪУЛ ТАРИХИЯБ КУРС

VIII КЛАСС

XIX ГIАСРУЯЛЪУЛ АДАБИЯТ

17-19 гI. адабият. Обзор.

Хьаргабиса МухIамадбег. «ГIонкIкIолги дирги ккараб»

Къудукьа Мусал МухIамад. «МагIарда гIазу буго»

ГIаймакиса Абубакар, Кудалиса ХIасан. «УнкъцIул хисулеб дунял», «Леян ахIидал ахIмакъ», «Чи хIалалда толаро»

Инхоса ГIалихIажияв. «Гъекъел-мехтел», «Исрапчиясде», «Ракь»

ЧIикIаса МухIамад. «АхIулгохI бахъиялъул кечI»

Ругъжаса Элдарилав. «Жергъен гьартун ккана»

Бакьайч1иса ЧIанкIа. «Сайгидул БатIалиде», «ТIалхIатиде»

ХъахIабросулъа МахIмуд. «ХъахIилаб зодихъе багIарбакъул нур», «Почтовой кагътиде керенги чучун», «Росдал бетIералда, тIохил рагIалда…»

Инхелоса Къурбан. «Наибзаби хIелун», рокьул лирика: «Борхатаб магIарда», «ГIенекке, йокьулей», «Бахъа, къалам»

ДАГЪИСТАНАЛЪУЛ ХАЛКЪАЗУЛ АДАБИЯТАЛДАСА

Къалухъа Мирза. «Ханасе жаваб», «ГIашикъ булбул»

Йирчи Гъазахъ. «Векьарухъанасул кечI»

Ятим Эмин. «Васият», «КъватIул харбал цIалкIулел херал руччабазде»

Мунги АхIмад. «КъатIра ритIухъльи гьечIеб, панаяб дунял», «Шамилил суд»

XX ГIАСРУЯЛЪУЛ АДАБИЯТ

20 гI. адабият. Обзор.

ЦІадаса ХІамзат. «Айдемир ва Умайгьанат», «ГІумруялъул дарсал»
МухІамад Хуршилов. «Сулахъалъ нугІлъи гьабула» («Кьода нус»)
МухІамад Шамхалов. «Вац»

ДАГЪИСТАНАЛЪУЛ ХАЛКЪАЗУЛ АДАБИЯТАЛДАСА

Анвар Аджиев. «БахІарчиясул куркьби»
Юсуп Хаппалаев. «Оцбай», «Халкъияб кечІ»
Муталиб Митаров. «Устар» (къокъ гьабураб)

АДАБИЯТАЛЪУЛ ТЕОРИЯ:

- *Тарихиябгун адабияб процессалъул хІакъалъулъ авалияб бичІчІи.*
- *Художествияб сипаталъул хІакъалъулъ баян.*
- *Сипатияб каламалъул (мацІалъул) хІакъалъулъ баян гІатІид гьаби.*
- *Антитеза, (баян). 11 гьижаялъул кочІол роцен.*
- *Художествияб каламалъул хІакъалъулъ баян гІатІид гьаби.*
- *Драмаялъул асаразул аслиял тайпаби. Комедия. Драмаялъул асаралъул сюжет.*
- *Хабарияль асаразул тайпаби такрар гьари. Романалъул хІакъалъулъ бичІчІи.*

КЛАССТУН КЪВАТ1ИСЕБ Ц1АЛИ

1. ***«Исубханги вехьги».***
2. ***«Азайнисей».***
3. ***Элдарилав. «Сибирь къотIидал», «Аваданай гьудул».***
4. ***ЧIанка. «ТIаде магIарухъе».***
5. ***Алигаджи из Инхо. «Гьурмадул берцинлъи гIун».***
6. ***ХъахIабросулъа МахIмуд. «Эбел ва яс».***
7. ***Инхелоса Къурбан. «Дунял къалъулеб».***
8. ***ЦIадаса ХIамзат. «Хьитазул устар».***
9. ***Расул ХIамзатов. «Эбелалде кечI», «Батирай».***
10. ***Заид ХIажиев. «Сулахъ гIурул рагIалда».***
11. ***Асадула МухIамаев. «МагIарулай».***
12. ***АхIмад ХIамзатов. «Ралъдал тIиналда».***
13. ***Тажудин Таймасханов. «Хъумуз».***
14. ***ГIумар-ХIажи Шахтаманов. «Ихдалил чапар».***
15. ***Машидат Гъайирбекова. «Вехьасул намус».***
16. ***ГIарип Расулов. «Къункърабазул моцI».***
17. ***ХIабиб ГIалиев. «Нух къосараб хвел».***
18. ***Камиль СултIанов. «Рохьоб».***
19. ***Мирза МухIамадов. «ВатIаналде».***
20. ***Ханбиче Хаметова. «ГIанхил Марин».***

IX КЛАСС

1950-90 СОНАЗДА АВАР АДАБИЯТ

Расул ХӀамзатов. «Дир ракӀ мугӀрузда буго», «Дир Дагъистан» (гьелдаса «МацӀ», «Хъвадарухъанасул захӀмат», «Хъвадарухъанасул ритӀухълъи, лебаллъи», «Сундасан мун данде гьабун бугеб, Дагъистан?», «Гьаб улкаялда чи вижараб куц»), «Эбелалде», «Авар мацӀ», «Милъиршаби»
ГӀабдулмажид Хачалов. «Хваразул цӀаралдасан»
Муса МухӀамадов. «Манарша» (къокъ гьабураб)
ХӀажи Гъазимирзаев. «Васасде», «Гьудуласде», «Лъалхъуге, дир барти»
Машидат Гъайирбекова. «Эбелалъул ракӀ», «Эбелалъул кечӀ», «КочӀолъ батана дир рухӀ»
ЦӀадаса ХӀамзат. «Балагьалъул гъамас»
Фазу ГӀалиева. «Кини», «МугӀрузул закон»
ГӀабасил МухӀамад. «Саба Меседо», «Дун росулъа вас вуго» «Литературияб математика»
ГӀумар-ХӀажи Шахтаманов. Лирика: «Къаралазул гӀор», «РачӀа, гьудулзаби», «ГӀандадерил хӀор»
ГӀарип Расулов. «Хазина»
Багъатар. «Севералда бугеб дир милъиршо», «ЦӀадакьа бахчулеб дир чанил бурутӀ»
МухӀамад АхӀмадов. Лирика: «Дие бокьун буго», «Сардалги къоялги къацандулелъул...», «Гьале гӀазу балеб...», «ЧӀужугӀадан», «Инхоса ГӀалихӀажи, яги заманаялъул баллада».
ГӀадалло ГӀалиев. Лирика.
ГӀабдула Даганов. «ЦӀияб сон» (хабар)
Гъалбац1ов Гъ. «Сонетал»
ХӀамзаев М. «ЦӀуне, Аллагь, Дагъистан», «МагӀарул мацӀ», «Нилъ руго магӀарулал», «Кида магӀарухъе нахъ руссинел нилъ», «Сапаралги рихун»
ХӀасанов Ж. «Эбел», «Лъаларо, кида дилъ тӀатараб ВатӀан», «ЧанцӀулха вачарав рекӀел хиялаз»

ДАГЪИСТАНАЛЪУЛ ХАЛКЪАЗУЛ АДАБИЯТАЛДАСА

Хизгил Авшалумов. «Дир мадугьал – дир тушман»

Нурадин Юсупов. «Гьавураб къо» (поэма)
АхIмадхан Абу-Бакар. «Даргиязул ясал», «Магьидул хъалиян», «КIиго херлъи»
Ибрагьим ХIусейнов. «Имам Шамилги ягьудияв Юсупги»
Жачаев А., Атабаев М., МухIамадов Б.

АДАБИЯТАЛЪУЛ ТЕОРИЯ:

- Позмаялъул хIакъалъулъ баян жеги гIатIид гьаби.
- Пейзажияб лирикаялъул хIакъалъулъ баян гъварид гьаби.
- Асаралъул гIуцIиялъул хIакъалъулъ баян гIатIид гьаби.
- Трагедиялъул хIакъалъулъ баян. Драматургиял асаразул хIакъалъулъ бичIчIи гъварид гьаби.
- Художествияб адабияталъул баян гIатIид гьаби.
- КочIол анлъжугьабазул гIуцIи.
- Темаялъул, пикруялъул ва адабияб сипаталъул хIакъалъулъ баян гIатIид гьаби.

КЛАССТУН КЪВАТIИСЕБ ЦIАЛИ

1. ***Расул ХIамзатов. «Руччабазул кверал».***
2. ***Машидат Гъайирбекова. «РакIалъ цIа гIолеб буго».***
3. ***МухIамад Сулиманов. «Огниялда».***
4. ***Муса МухIамадов. «РикIкIадал мугIрузда», «ГIурччинаб квербацI».***
5. ***Фазу ГIалиева. «Гъалайчи».***
6. ***ХIусен ХIажиев. «Таваккал» (къиса).***
7. ***ГIабдулмажид Хачалов. «Чадил хIакъалъулъ рагIи».***
8. ***Тажудин Таймасханов. «ЧIегIерабнакIкI» (къиса).***
9. ***МухIамад ГIабдулхIалимов. «ЧIагоял тIугьдул».***

10. ГIабасил МахIамад. «Камалил Башир».
11. Майсарат МухIамадова. «ХIасрат».
12. МухIамад ГIисаев. «Анлъабилеб океан (тIехь).
13. ГIабдула Даганов. «Эбелги, дунги, кечIги» (тIехь).
14. Раиса Ахматова. Лирика.
15. Рашид Рашидов. КучIдул.

ЦIалул предмет лъазабиялъул хIасилал

Федералияб пачалихъияб лъай кьеялъул стандарталъул (хадубккун – ФГОС) тIалабазда рекъон, «Авар адабият» лъазабун хадуб, цIалдохъаби гьал хадусел ***напсиял, метапредметиял ва предметиял*** хIасилазде щола:

Напсиял хIасилал

«Авар адабият» лъазабиялъул лъикIал хIасилал ккола ***цIалул*** ва ***тарбия кьеялъул*** хIаракатал цадахъ хIалтIизаруни, адабияталъул социалияб, маданиябгун-рухIияб къимат бугел, жамагIаталъ къабул гьарурал хьвада-чIвадиялъул, тIадегIанаб гIамал-хасияталъул, яхI-намусалъул бицарал асарал малъиялдалъун.

Гьез кумек гьабула цIалдохъанасе живго жиндаго лъазе, тарбия щвезе, цеве тIезе, жиндирго пикру ккун чIезе.

«Авар адабияталъ» малъиялъул хIасилаз бихьизабула цIалдохъан кин хIадур вугевали жиндирго лъай гIатIид ва гъварид гьабизе, гьеб аслиял тарбия кьеялъулал мурадал тIураялде буссинабизе.

Тарбия кьеялъул аслиял бутIаби ккола:

Гражданияб тарбия кьеялъул рахъалъан

- щивав инсанасул ихтияразул, эркенлъабазул, цогидал гIадамазул закониял ихтияразул, хIажалъабазул хIурмат гьаби;
- адабияталъул асаразулъ кколел лъугьа-бахъиназда рекъон хъизаналъулъ, цIалулъ, росдал ва пачалихъалъул гIумрудулъ жигараб гIахьаллъи гьаби;
- экстремизм ва дискриминация къабул гьабунгутIи;
- инсанасул гIумруялъулъ социалиял институтазул бакI бичIчIи;
- адабияталъул асараздасан мисал босун, ккаралъур цоцазе кумек гьабизе хIадурал рукIине;
- школалъул хасал тадбиразда жигар бахъун хIалтIизе ва гIадамазе пайдаялъе хIалтIизе (волонтёрство).

ВатIан бокьиялъул тарбия кьеялъул рахъалъан

- жив Россиялъул ва Дагъистаналъул гражданин вукIин бичIчIи;
- ВатIаналдехун рокьи ва адаб-хIурмат бижизаби, ВатIаналдаса ва миллатал гIемераб Республикаялдаса чIухIи;
- жив магIарулав вукIин бичIчIи, гIагараб ракьалъул ва жиндирго миллаталъул маданият, тарих, мацI лъай;
- ВатIаналда цебе жиндирго налъи тIубазе кколеблъиялъул ва жавабчилъиялъул асар куцай;
- маданияб, динияб гIумруялъулъ гражданияб цолъи цIуни;
- адабияталъул асаразулъ загьирлъарал пачалихъалъул бергьенлъабазе – гIелмиял, маданиял, спорталъул, техноло-гиязул рахъалъ, захIматалъул, рагъулал – битIараб къимат кьей;
- пачалихъалъул символазул, байрамазул, тарихияб ва тIабигIияб ирсалъул, батIиял миллатазул гIадатазул адаб-хатир гьаби.

РухIияб тарбия кьеялъул рахъалъан

- гIадамазул гIумруялъул, маданияталъул, мацIалъул рахъалъ ругел батIалъаби хIисабалде росараб жакъасеб гIел-муялъул даражаялда ва жамгIияб практикаялда дандекколеб цогояб бичIчIи лъугьинаби;
- асаразул багьадурзабазул рухIияб дуниялалъе битIараб къимат кьезе бажари;
- ккараб мехалъ тIадегIанаб гIамал-хасияталъул, яхI-намусалъул, хьвада-чIвадиялъул гIадамазул рахъалде цIайи гьаби;
- жамагIаталда рилълъанхъарал моралиял къагIидабазда рекъон хьвади;
- асоциалиял ишал нахъчIвазе бажари, жидерго ва цогидазул рукIа-рахъиналъе, хьвада-чIвадиялъе битIараб къимат кьезе бажари;
- живго эркенав инсан вукIин бичIчIи;
- жинца гьарулел ишаздехун жавабчилъиялъул бербалагьи куцай;
- жамагIаталъе пайдаял ишалги, цIалулгин гIелмиял, цIех-рехалъулал, творческиял ва цогидал хIалтIабиги гьару-лаго, чIахIиязулгун ва гIисиназулгун, цадахъ хIалтIулел гIелцоязулгун гьоркьоблъи гьабизе бажари;

- инсанасул ва жамгIияталъул гIумруялъулъ хъизаналъул кIвар бичIчIи, хъизамалда гьоркьоб гьабулеб гIумру-ялъул къиматал рахъал къабул гьари, ва жидерго хъизамалда гьоркьоре унел гIадамаздехун хIурматияб ва тIала-балъулаб бербалагьи гIуцIи.

Эстетикияб тарбия кьеялъул рахъалъан

- батIияв чиясдехун ва гьесул пикруялдехун, щивав чиясул цо сундениги бугеб бербалагьиялдехун, диналдехун, мацIалдехун, маданияталдехун, гIадатаздехун ва тарихалдехун хIалбухъльи гьечIеб балагьи лъугьинаби;
- цогидазулгун гар-гар гьабизе, гьел ричIчIизе хIадуралльун ва бажари бугелльун куцай;
- гIел бащадазда ва чIахIиязда гьоркьоб хьвада-чIвадизе лъай, школалъул жидецаго жидеего нухмалъи гьабулел гIуцIабазулъ ва жидерго гIелалъе дандеккараб жамгIияб гIумруялъулъ гIахьаллъи гьаби;
- искусствоялъул, адабияталъул эмоционалияб (рекIее асар гьабулеб) хасият бихьи;
- адабияталъулъ ва искусствоялъул цогидал тайпабазулъ жалго загьир гьаризе бугеб рес бихьи ва гьеб ресалдаса пайда босизе ругьунлъи;
- Россиялъул ва Дагъистаналъул халкъаз нилъее тарал искусствоялъул, адабияталъул, кIалзул гьунаралъул бе-челъиги къиматги бичIчIи.

Сахлъи цIуниялъул тарбия кьеялъул рахъалъан

- цIаларал асаразул мисалалда, жиндирго гIумруялъул хIалбихьи хIисабалде босун, инсанасул гIумруялъул кIвар, къимат бичIчIи;
- жиндирго сахлъиялдехун жавабчилъиялъулаб бербалагьи куцай, ва гьеб цIунизе пайдаял тадбирал гьаризе ккей бичIчIи;
- заралиял гIамалал (гьекъей, хъалиян цIай, наркотикал хIалтIизари) ва гьел хьвадизариялъул хIасил бичIчIи;
- сахлъи цIуниялъул мурадалда интернеталдаса ва тIабигIаталдаса битIун пайда боси;
- хIинкъи гьечIеб ва сах-саламатаб гIумру гьабизе лъай;
- гIадамазул сахлъиялъеги гIумруялъеги хIинкъи бугел лъугьа-бахъинал ккараб мехалъ, хьвада-чIвадиялъул къагIидабиги лъай;

- жиндирго ва сверухъ ругезул эмоционалияб хIалалъе къимат кьезе ва гьеб низамалда чIезабизе бажари, адабияталдаса мисалазде мугъчIвайги гьабун;
- жиндирго ва цогидазул хьвада-чIвадиялъулъ гъалатI ккезе рес ва ихтияр букIин бичIчIи.

ЗахIматалъул тарбия кьеялъул рахъалъан

- бокьараб хIалтIул ва хIалтIухъанасул къимат ва адаб гьаби;
- адабияталъул асараздаса ва жидерго гIумруялъул лъаялдаса, хIалбихьиялдаса пайда босун, батIи-батIиял пишабазул, хIалтIабазул хIакъалъул лъай ва баянал гIатIид гьари;
- жиндирго пиша камилъизабиялъул мурадалда тIубараб гIумруялъ цIалдезе ккей бичIчIи, литературиял багьадурзабаздасаги мисал босун;
- сверухъе ругел тIасарищизе бегьулел, жиндиего рокьулел махщелазул хIисабги гьабун, лъай босиялде жиндирго бугеб чIарахьараб гъираги хIисабалде босун, лъай босиялъе хадубккун жиндаго хасаб нух бичIчIун тIаса бищи ва гьелда рекъон цIали гIуцIи.

Экологияб тарбия кьеялъул рахъалъан

- жамгIиял ва тIабигIиял гIелмабазул кумекалдалъун жиндиего щвараб лъаялдаса пайдаги босун, гьелда рекъон рорцине жиндирго ишал ва гьезул ккезе бегьулел хIасилал;
- рухIчIаголъабазул ва хурдузул сверухъ бугеб дунялалдехун ва цоцаздехун бугеб бухьеналъул яги гьоркьоблъиялъул бицунеб гIелмуялъул (экология) лъай ва маданияб даража борхи;
- сверухъ бугеб тIабигIаталъе рекIкI гьабулел ишал гьарунгутIи ва гьединал ишал хIехьезе кIунгутIи, адабияталъул мисалаздеги мугъчIвай гьабун;
- сверухъ бугеб тIабигIаталдехун цIуна-къараб бербалагьи букIинаби, тIабигIат цIуниялъул мурадалда ишал гьаризе хIадурав вукIин.

ГIелму малъиялъул кIвар

- щай жив цIалулев вугев, щиб мурадалъе гIоло жинца лъай борхизабулеб бугебали бичIчIун, жиндирго лъай босиялдехун ва борхизабиялдехун, пикру-гIакълу цебетIезабиялдехун жавабчилъиялъул бербалагьи лъугьинаби;
- хъвада-чIвадиялъул, вукIа-вахъиналъул суалазулъ инсан ва тIабигIат, жамагIат цебетIеялъул хIакъалъулъ ругел ахирисел гIелмиял баяназде, бербалагьиялде, хасго жамгIиял ва тIабигIиял гIелмабазде мугъчIвай гьаби;
- малъарал ва жинцаго цIаларал асаразде мугъчIвайги гьабун, тIабигIатгун ва жамагIатгун инсанасул бугеб бухьен бичIчIи;
- сверухъ бугеб дуниял бичIчIизе, гьелда нахъгIунтIизе мурадалда каламалъул ва цIалдохъанлъиялъул даража борхизаби;
- адабият малъиялдаса пайдаги босун, цIех-рех гьабиялъул лъай ва бажари щула гьаби;
- мацI ва адабият лъазабиялъ тIолго дуниял лъазе нух рагьи.

Метапредметиял хIасилал

- Жинца гьабулеб цIалиялъул, живго жиндаго чIун, мурад бихьизабизе, цIалиялъулъ жиндиего цIиял масъалаби лъезе, лъай борхизабиялъулъ гъира цIикIкIинабизе;
- жиндирго мурадал тIуразариялъе гIоло, живго жиндаго чIун, планал гьаризе; цIалул ва лъай борхизабиялъул масъалаби тIуразе, хIасил кьолел къагIидаби ричIчIун тIаса рищизе;
- калам ва гаргар гьабиялъул къагIидаби дандрекъон кколедухъ хIалтIизаризе лъазе, каламалъул монологиял ва диалогиял формабаздаса ва гьезул батIи-батIиял тайпабаздаса пайда босизе;
- жинцаго тIоритIулел хIалтIаби пafterпланалда рухьинаризе (дандеккезаризе); жинцаго гьабулеб хIалтIуда хадуб халкквезе; цере лъурал масъалабазул ва тIалабазул гIорхъода гьарулел хIалтIабазул къагIидаби чIезаризе;
- цIалул масъала тIубаялъул дурусльиялъе ва гьеб тIубазабизе жиндирго бугел ресазе битIараб къимат кьезе лъай;
- жиндиего битIараб къимат кьезеги жиндаго хадуб халкквезеги бажари; цIалул ва нахъгIунтIиялъул хIалтIаби тIасарищизе лъай;
- рагIабазул магIна бихьизабизе, гIаммаб хIасил гьабизе, цоцада релълъинаризе, цоцада релълъарал предметал тайпабазде рикьизе; гьел тайпабазде рикьиялъе кьучI ва роцен балагьизе;
- гIиллаялъулаб бухьен чIезабизе, цIех-рех гьабизе, цоцалъ рекъезарун пикраби загьир гьаризе, ургъун хIасил гьабизе ва цIияб хIасилалде вачIине бажари;
- мугIалимасда ва гIел бащадазда цадахъ цIалиялда хурхарал хIалтIаби гьаризе, къокъаялъулъ живго цохIо, батIаго хIалтIизе;
- дагIба-рагIи ккараб мехалъ, киназулгогунги рекъезабун, киназулго ругел мурадалги хIисабалде росун, гIаммаб хIукмуялде вачIине;
- жиндирго пикру загьир гьабизе бажари;
- жинца загьир гьабураб пикру битIараб букIин бихьизабизе, далил бачине ва къеркьезе бажари;
- жиндирго ишалъул план гьабизе ва гьеб рукIалиде ккезабизе,
- жиндирго рекIел асар, пикраби ва тIалабал ричIчIизаризе, гара-чIвари гьабиялъул мурадалда калам гьабиялъе хIажалъулел къагIидаби ричIчIун хIалтIизаризе бажари;

- информациялъулабгин-коммуникативияб технологиялдаса пайда босизе бажари;
- батIи-батIиял пикраби загьир гьаризе ихтияр букIиналъе мукIурлъизе ва, гьебги хIисабалдеги босун, цадахъ рекъон хIалтIизаризе жигар бахъи;
- жиндирго пикру ва ракIчIей цогидазда бичIчIизабизе, гьелъие кьучIал хIужжаби рачине;
- цадахъ рекъон хIалтIулаго ва гIаммаб хIукмуялде рачIунаго, жиндирго пикру цогидазул пикругун рекъезабизе бажари;
- хIукму гьабилалде ва битIараб пикру тIаса бищилалде цебе батIи-батIиял пикраби мухIкан гьаризе ва дандекквезе бажари;
- цадахъ хIалтIулаго, дандекколарел мурадал ругониги, гIаммаб хIукмуялде рачIине бажари;
- жиндирго иш гIуцIиялъе ва дандиявгун рекъон хIалтIиялъе дандекколел суалал лъезе бажари.

Предметиял хIасилал:

- МагIарулазул ва цогидал халкъазул фольклоралъул, авар ва цогидал Дагъистаналъул миллатазул адабияталъул лъазарурал асаразул аслиял темаби ва церечIарал масъалаби ричIчIизе;
- жинцаго цIализе фольклоралъул асарал тIасарищизе;
- жинцаго загьир гьабураб кIалзул ва хъвавул каламалъулъ фольклоралъул гIисинал жанрал (кицаби, абиял ва гь.ц.) хIалтIизаризе;
- дандекколеб интонацияги цIунун, маргьаби ва къисаби пасихIго цIализе;
- жиндирго каламалъулъ халкъиял маргьабазе хасиятал художествиял къагIидабиги хIалтIизарун, маргьаби рицине;
- маргьабазулъ гьезие хасиятал художествиял къагIидаби ратизе ва гьелъул кьучIалда маргьабазул жанрал ратIагьаризе, литературияб маргьа фольклориялдаса батIабахъизе;
- батIи-батIиял халкъазул маргьаби дандекквезе, гьезулъ щибаб халкъалъул хьвада-чIвадиялъул мурадлъун бугел рахъал кин рихьизарун ругелали бихьизе (цогидал халкъазулги жиндирго халкъалъулги мурадлъун ругел хасиятазулъ (идеалазулъ) гIаммаб жо ва батIалъи батизе);

- маргъа яги къиса ургъизе (цо кициялда рекъонги бегъула), яги хадуб-цебе рекъараб, цо магІнаяб мухъ цІунараб хабар ургъизе;
- батІи-батІиял халкъазул кочІодалъун хъварал бахІарчилъиялъул тарих бицунел асарал дандекквезе ва гьезул миллиял хаслъаби ратІагьаризе;
- мухІканал хасал рихьизариялги нухмалъиялъе росун, живго жиндаго чІун цІализе, батІи-батІиял халкъазул кІал-зул асарал тІасарищизе;
- темабазул, церечІарал масъалабазул ва сипатазул рахъалъ батІи-батІиял халкъазул фольклоралъул асаразда гьор-кьор ругел хурхенал чІезаризе (ре-лълъенлъи ва батІалъи хІисабалде босун);
- тексталъул жанралъулгин-сипаталъул тІабигІатги хІисабалде босун, дандекколедухъ анализ гьабулеб къагІида тІасабищизе;
- художествияб тексталъулъ поэтикаялда хурхарал бакІал ратизе, гьелъул художествияб ва магІнаялъулаб кІвар бихьизе;
- баян кьураб хасияталъул цогидазул текстал дандекквезе ва хІужжабаздалъун гьезие къимат кьезе;
- искусствоялъул батІиял алатаздалъун гІуцІарал художествияб тексталъул баяназе (интерпретациялъе) къимат кьезе;
- литературиял асараздаги гьел хъвараб заманалдаги гьоркьоб бугеб бухьен бичІчІизе; гьезулъ бугеб заманалъ хи-сизабулареб, ай киналго заманазе дандекколеб рухІияб бечелъиялъул жакъа къоялдехун бугеб хурхен загьир гьабизе;
- литературияб асаралъул анализ гьабизе, гьеб кинаб тайпаялъул, жанралъул бугебали чІезабизе, литературияб асаралъул тема, идея, рухІияб пафос баян гьабизе ва бичІчІизе, гьелъул героязе къимат кьезе, цо яги чанго аса-ралъул героял дандекквезе бажари;
- асаралъулъ сюжеталъул, композициялъул бутІаби, мацІалъул хаслъаби рихьизари, асаралъул идеялъулабгин-художествияб магІна рагьизе гьезул бугеб кІвар (филологияб анализалъул бутІаби) бичІчІи, литературияб аса-ралъул анализ гьабулаго, бищунго гІадатаб литературоведениялъул терминология лъай;
- авар адабияталъул ва маданияталъул рухІиялгин-хьвада-чІвадиялъул, адабалъул къиматал жалазда ракІ хурхина-би, гьел цогидал халкъазул рухІиялгин-хьвада-чІвадиялъул къиматал жалгун дандекквей;

- адабияталъул асараздехун жиндирго хасаб пикру лъугьин ва гьезие къимат кьей;
- малъарал, лъазарурал литературиял асаразул хIакъалъулъ (цо-цо мехалъ, хIажалъиялда рекъон) жиндаго бичIчIулеб баян кьей;
- героялдехун авторасул ва жиндирго гьоркьоблъи загьир гьаби;
- гIенеккун батIи-батIиял жанразул литературиял асарал ричIчIи, пикру гьабун цIали ва цIалараб асар дандрекъон кколедухъ битIун бичIчIи;
- харбидалъун, ай прозаялдалъун хъварал асарал яги гьезул бутIаби, рахьдал мацIалъул сипатиял алатаздаса ва тексталдаса росарал цитатаздаса пайдаги босун, цIидасан рицинеги, цIалараб яги гIенеккун рагIараб тексталда тIаса лъурал суалазе жавабал кьезеги, кIалзул формаялда батIи-батIияб тайпаялъул монологал загьир гьаризеги, диалог гIуцIизеги бажари;
- лъазарурал асараз тематикаялда, проблематикаялда хурхарал темабазда тIаса изложениял яги сочинениял, классалда яги рокъор кьурал творческиял хIалтIаби, адабияталъул ва гIаммал культуриял темабазда тIаса рефератал хъвай;
- рагIабаздасан гIуцIараб искусствоялъул гьунар хIисабалда, адабияталъул дандекквеязул тIабигIат, адабияталъул асаразул берцинлъи, эстетика бичIчIи;
- рахьдал мацIалъул рагIул бугеб эстетикияб кIварги адабияталъул асаразул художествиял сипатал гIуцIиялъулъ, мацIалъул батIи-батIиял алатазул бугеб кIварги бичIчIи.

КЛАССАЗДЕ РИКЬУН ПРЕДМЕТИЯЛ ХIАСИЛАЛ:

5 класс

1) адабияталъул инсанияталъулаб кIвар ва гьелъ ватIаналде рокьи, халкъазда гьоркьоб гьудуллъи бижизабизе;

2) хъвадарухъанлъи махщел букIин ва адабияталъул асаразул гIелмиял, публицистикиял асараздаса батIалъи бичIчIизе;

3) художествияб асар бичIчIиялъул, гьелъул анализ гьабиялъул, гьелъие баян кьеялъул аслиял гьунарал церетIезаризе;

- асаралъул тема ва идея битIун чIезабизе, адабияталъул тайпабазул ва жанразул хIакъалъулъ аслияб бичIчIи букIине, героязул сипатал рахъизе лъай, шигIрияб ва прозаялъулаб мацIалъул батIалъи чIезабизе;
- аслиял адабияталъул терминазул магIна бичIчIизе, лъазе ва гьел асаралъул анализ гьабулаго битIун хIалтIизаризе бажаризе, гьезие битIараб баян кьезе бажаризе: художествияб адабият ва халкъияб кIалзул гьунар; проза ва поэзия; художествияб образ; адабияталъул жанрал (халкъияб маргьа, хабар, къиса, кечI, басня); тема, идея, проблематика; сюжет, композиция; адабияталъул героязул мацIалдалъун гьезул сипат бахъизе; портрет, пейзаж, художествияб алат; эпитет, дандекквей, метафора, олицетворение; аллегория; наку (ритм), рифма;
- цIаларал асаразул темаби, сюжетал ва образал цоцада дандекквезе лъазе;
- фольклоралъул ва адабияталъул асарал цогидал махщалил тайпабигун (кино, театр, суратал рахъи, музыка) учителасул кумекалдалъун яги живго жиндаго чIун дандекквезе лъазе;

4) пасихIго цIализе ва 5 кечI рекIехъе лъазабизе, гьез жиндиего гьабураб асар загьир гьабизе бажаризе;

5) цIалараб асаралъул хIасил бицине бажари (дурусаб, къокъ гьабураб яги тIаса бищараб бутIаялъул), цIаларалда тIасан суалазе жавабал кьезе ва жинцаго суалал лъезе бажари;

6) цIаларал асаразда тIасан гьабулеб накъиталда, хабаралда гьорлъ гIахьаллъизе, асаралъе битIараб къимат кьезе хIужаби ралагьизе лъазе;

7) кIалзулаб ва хъвавулаб калам цебетIезабизе, батIи-батIиял жанразул хIалтIаби тIуразариялдалъун (70 ва цIикIкIун рагIиялдаса гIуцIараб);

8) фольклориял ва адабияталъул асаразе къимат кьезе ва гьезул баян гьабизе бажаризе;

9) сверухъ бугеб дуниял лъикI лъаялъе, рухIияб цIебетIеялъе, эстетикияб ва эмоционалияб асар щвеялъе фольклоралъул ва адабияталъул бугеб кIвар бичIчIизе;

10) паракъатаб заманалда цIалулел асаразул сияхI мугIалимгун данд-бай, цIиял асарал цIалиялдалъун гIакълу камил гьабизе;

11) мугIалимасул нухмалъиялда гъоркь цIалул проектал гIуцIиялда гъорлъ гIахьаллъизе ва гьел рихьизаризе ругьунлъизе;

12) Словарал, справочникал, электронниял ресал битIун хIалтIизаризе бажаризе.

6 класс

1) адабияталъул инсаниялъулаб кIвар ва гьелъ ватIаналде рокьи, халкъазда гьоркьоб гьудуллъи бижизаби;

2) хъвадарухъанлъи махщел букIин ва адабияталъул асаразул гIелмиял, публицистикиял асараздаса батIалъи бичIчIи;

3) художествияб асар бичIчIиялъул, гьелъул анализ гьабиялъул, гьелъие баян кьеялъул гьунар цебетIезабизе;

- асаралъул тема ва идея битIун чIезабизе, адабияталъул тайпабазул ва жанразул хIакъалъулъ аслияб бичIчIи букIине, асаралъул героясул ва авторасул позиция бичIчIизе ва рагьизе бажари; героязул сипатал рахъизе лъай, шигIрияб ва прозаялъулаб мацIалъул батIалъи чIезабизе;
- аслиял адабияталъул терминазул магIна бичIчIи ва гьел асаралъул анализ гьабулаго битIун хIалтIизаризе бажаризе, гьезие битIараб баян кьезе бажари: художествияб адабият ва халкъияб кIалзул гьунар; проза ва поэзия; художествияб образ; адабияталъул жанрал (халкъияб маргьа, хабар, къиса, кечI, басня); тема, идея, проблематика; сюжет, композиция; адабияталъул героязул мацIалдалъун гьезул сипат бахъи; портрет, пейзаж, художествияб алат; эпитет, дандекквей, метафора, олицетворение; аллегория; наку (ритм), рифма;
- художествияб формаялъул алатал ратизе ва гьезда гьоркьоб бугеб бухьен загьир гьабизе;

- батIи-батIиял асарал, гьезул бутIаби, темаби, сюжетал ва образал цоцада дандекквезе лъазе;
- фольклоралъул ва адабияталъул асарал цогидал махщалил тайпабигун (кино, театр, суратал рахъи, музыка) учителасул кумекалдалъун данде-кквезе лъазе;

4) пасихIго цIализе ва 7 кечI рекIехъе лъазабизе, гьез жиндиего гьабураб асар загьир гьабизе бажари;

5) цIалараб асаралъул бицине бажари (дурусаб, къокъ гьабураб яги тIаса бищараб бутIаялъул), цIаларалда тIасан суалазе жавабал кьезе ва жинцаго суалал лъезе бажари;

6) цIаларал асаразда тIасан гьабулеб накъиталда, хабаралда гъорлъ гIахьаллъизе, асаралъе битIараб къимат кьезе хIужаби ралагьизе лъазе;

7) кIалзулаб ва хъвавулаб калам цебетIезабизе, батIи-батIиял жанразул хIалтIаби тIуразариялдалъун (100 ва цIикIкIун рагIиялдаса гIуцIараб);

8) эстетикияб кIвар, магIнаялде кIвар кьун цIали (смысловое чтение) ресалги хIалтIизарун, малъарал фольклорийял ва адабияталъул асаразе къимат кьезе;

9) сверухъ бугеб дуниял лъикI лъаялъе, рухIияб цIебетIеялъе, эстетикияб ва эмоционалияб асар щвеялъе фольклоралъул ва адабияталъул бугеб кIвар бичIчIи;

10) паракъатаб заманалда цIалулел асаразул сияхI мугIалимгун дандбай, цIиял асарал цIалиялдалъун гIакълу камил гьаби;

11) мугIалимасул нухмалъиялда гъоркь цIалул цадахъал (коллективный) проектал гIуцIиялда гъорлъ гIахьаллъизе ва гьел рихьизаризе ругьунлъизе;

12) словарал, справочникал, электронниял ресал битIун хIалтIизаризе бажари.

7 КЛАСС

1) Адабияталъул инсаниyаталъулаб ва рухIиябгун-намусалъул рахъалъ къимат, гьелъул ВатIаналдехун рокьи бижизабиялъулъ, гIемер миллатазул Россиялъул халкъазда гьоркьоб гьудуллъиялъул ва цолъиялъул асар куцаялъулъ гьелъул бугеб кIвар бичIчIизе;

2) Адабият искусствоялъул тайпа букIин бичIчIизе, художественнияб текст гIелмияб, ишалъулаб яги публицистикияб тексталдаса батIа-бахъизе лъай;

3) Халкъияб кIалзул гьунаралъул ва художественнияб литератураялъул магIнаялъулаб ва эстетикияб анализ гьаби; цIалараб бичIчIи, гьелъул анализ гьаби ва гьелъие къимат кьезе, адабияталъул асаразулъ дунялалъул художественнияб къагIидаялъ сурат бахъун букIин бичIчIизе:

- форма ва магIна хIисабалде босун асаралъул анализ гьабизе; гьелъул тема, проблематика ва идеияб магIна загьир гьабизе, кинаб тайпаялде (род) гьорлъе унебали чIезабизе; багьадурасул, авторасул ва бицунев чиясул (рассказчик) позиция рагьизе лъазе; гIахьаллъулел героязе – персонажазе къимат кьезе; асаралъул аслияб тунка-гIуси (конфликт) ва гIуцIцIиялъул хаслъаби ратизе; асаралъулъ халкъалъ нравственниялгун философиял, тарихиял ва эстетикиял суалазде жиндирго бугеб бербалагьи, бичIчIи загьир гьабун букIин бихьизабизе; художественнияб асаралъул (шигIрияб ва прозаялъул) мацIалъул хаслъи загьир гьабизе;
- адабияталъул теориялда хурхарал баяназул магIна ва гьел хIалтIизариялъул аслиял къагIидаби лъазе, асаралъул анализ гьабулелъул гьездаса пайда босизе малъизе, жидерго гьалатIал ва халкквеял битIун рихьизаризе бажаризе; хъвавулаб адабият ва халкъиял кIалзул гьунаразул асарал; проза ва поэзия; художествияб сипат; тайпа (лирика, эпос, драма), жанрал (хабар, къиса, роман, поэма, кечI); литературияб асаралъул форма ва гIуцIцIи; тема, идея, проблематика, пафос (бахIарчилъиялъул, патриотикияб, гражданственнияб ва гь. ц); сюжет, композиция, эпиграф; лъугьа-бахъин цебетIеялъул бутIаби: экспозиция, завязка, лъугьа-бахъин цебетIей, кульминация, развязка; автор, хабар бицунев чи (рассказчик), литературияв багьадур, лирикияв багьадур, багьадурасул хабаралъул характеристика; сурат (портрет), пейзаж, интерьер, художествияб деталь; юмор, ирония, сатира; эпитет, метафора, дандекквей; олицетворение, гипербола; антитеза, аллегория; анафора, кочIол роцен. Наку (ритм), рифма, аллитерация, строфа;
- Асаразулъ художественнияб формаялъул рахъал рихьизаризе ва гьезда гьоркор бухьенал ратизе;
- Асарал дандекквезе, гьезул кескал, сипатал, сюжетал дандекквезе, темаби, проблемаби, жанрал, художествиял ресал, мацIалъ ул хаслъи дандекквезе;

- цIаларал асарал искусствоялъул батIиял тайпабигун (живопись, музыка, театр, кино) дандекквезе;

4) кучIдул ва прозаялъул асарал пасихIго цIализе, 9-ялдаса дагьал гьечIел кучIдул рекIехъе лъазаризе;

5) батIи-батIиял къагIидабиги хIалтIизарун, цIаларалъул къокъаб хIасил бицине, цIалараб асаралда тIасан лъурал суалазе жаваб кьезе ва жидецаго суалал лъезе, къокъаб хIасил бицине, фабула рагьизе лъазе;

6) цIаларалда тIасан гьабулеб накъиталда, кIалъаялда гъорлъ гIахьаллъи гьабизе, авторасул позициягун жиндир-го позиция дандекквезе, цIаларалъе къимат кьезе;

7) батIи-батIияб тайпаялъул (жанразул) кIалзул ва хъвавул хIалтIаби тIуразаризе (150 ва цIикIкIун рагIудаса гIуцIараб), хасаб темаялда цIалараб асаралде мугъчIвай гьабун, сочинение-рассуждение хъвазе, учителасул бетIерлъиялда гъоркь жинцаго хъварал текстазда гъалатIал ратизе ва гьел ритIизаризе; доклад, конспект, аннотация, эссе, хъвазе къваригIараб информация балагьизе лъазе;

8) эстетикияб кIвар, магIнаялде кIвар кьун цIали (смысловое чтение) ресалги хIалтIизарун, малъарал асаразе къимат кьезе;

9) сверухъ бугеб дуниял лъикI лъаялъе, рухIияб цIебетIеялъе, эстетикияб ва эмоционалияб асар щвеялъе фольклоралъул ва адабияталъул бугеб кIвар бичIчIизе;

10) паракъатаб заманалда цIалулел асаразул сияхI мугIалимгун дандбазе, цIиял асарал цIалиялдалъун гIакълу камил гьабизе;

11) мугIалимасул нухмалъиялда гъоркь цIалул проектал гIуцIиялда гъорлъ гIахьаллъизе ва гьел рихьизаризе ругьунлъизе;

12) энциклопедиял, словарал, справочникал, электронниял ресал битIун хIалтIизаризе бажари.

8 КЛАСС

1) Адабияталъул инсанияталъулаб ва рухIиябгун-намусалъул рахъалъ къимат, гьелъул ВатIаналдехун рокьи бижизабиялъулъ, гIемер миллатазул Россиялъул халкъазда гьоркьоб гьудуллъиялъул ва цолъиялъул асар куцаялъулъ гьелъул бугеб кIвар бичIчIизе;

2) адабият искусствоялъул тайпа букIин бичIчIизе, художественнияб текст гIелмияб, ишалъулаб яги публицистикияб тексталдаса батIа-бахъизе лъай;

3) халкъияб кIалзул гьунаралъул ва художественнияб литератураялъул магIнаялъулаб ва эстетикияб анализ гьаби; цIалараб бичIчIи, гьелъул анализ гьаби ва гьелъие къимат кьезе, адабияталъул асаразулъ дунялалъул художественнияб къагIидаялъ сурат бахъун букIин бичIчIизе:

- форма ва магIна хIисабалде босун, асаралъул анализ гьабизе; гьелъул тема, проблематика ва идеияб магIна загьир гьабизе, кинаб тайпаялде (род) гъорлъе унебали чIезабизе; багъадурасул, авторасул ва бицунев чиясул (рассказчик) позиция рагьизе лъазе; гIахьаллъулел героязе – персонажазе къимат кьезе; асаралъул аслияб тунка-гIуси (конфликт) ва гIуцIцIиялъул хаслъаби ратизе; асаралъулъ халкъалъ нравственниялгун философиял, тарихиял ва эстетикиял суалазде жиндирго бугеб бербалагьи, бичIчIи бихьизаби; художественнияб асаралъул (шигIрияб ва прозаялъул) мацIалъул хаслъи загьир гьабизе;
- адабияталъул теориялда хурхарал баяназул магIна ва гьел хIалтIизариялъул аслиял къагIидаби лъазе, асаралъул анализ гьабулелъул гьездаса пайда босизе малъизе, жидерго гъалатIал ва халкквеял битIун рихьизаризе; хъвавулаб адабият ва халкъиял кIалзул гьунаразул асарал; проза ва поэзия; художествияб сипат; тайпа (лирика, эпос, драма), жанрал (хабар, къиса, роман, поэма, кечI); литературияб асаралъул форма ва гIуцIцIи; тема, идея, проблематика, пафос (бахIарчилъиялъул, патриотикияб, гражданственнияб ва гь. ц); сюжет, композиция, эпиграф; лъугьа-бахъин цебетIеялъул бутIаби: экспозиция, завязка, лъугьа-бахъин цебетIей, кульминация, развязка; автор, хабар бицунев чи (рассказчик), литературияв багъадур, лирикияв багъадур, багъадурасул хабаралъул характеристика; сурат (портрет), пейзаж, интерьер, художествияб деталь; юмор, ирония, сатира; эпитет, метафора, дандекквей; олицетворение, гипербола; антитеза, аллегория; анафора, эпифора, кочIол роцен. Наку (ритм), рифма, аллитерация, строфа;

- цIаларал асаразул тарихиябгун-адабияталъул рахъалъ хал гьабизе (асар хъвараб тарихияб заманалде, гьеб гъорлъе унеб литературияб тайпаялде кIвар кьун, анализ гьабизе;
  - асаразулъ художественнияб формаялъул рахъал рихьизари ва гьезда гьоркор бухьенал рати;
  - асарал дандекквезе, гьезул кескал, сипатал, сюжетал дандекквезе, темаби, проблемаби, жанрал, художествиял ресал, мацIалъул хаслъи дандекквезе;
  - цIаларал асарал искусствоялъул батIиял тайпабигун (живопись, музыка, театр, кино) дандекквезе;

4) кучIдул ва прозаялъул асарал пасихIго цIализе, 11-ялдаса дагьал гьечIел кучIдул рекIехъе лъазаризе;

5) батIи-батIиял къагIидабиги хIалтIизарун, цIаларалъул къокъаб хIасил бицине, цIалараб асаралда тIасан лъурал суалазе жаваб кьезе ва жидецаго суалал лъезе, къокъаб хIасил бицине, фабула рагьизе;

6) цIаларалда тIасан гьабулеб накъиталда, кIалъаялда гъорлъ гIахьаллъи гьабизе, авторасул позициягун жиндир-го позиция дандекквезе, цIаларалъе къимат кьезе;

7) батIи-батIияб тайпаялъул (жанразул) кIалзул ва хъвавул хIалтIаби тIуразаризе (200 ва цIикIкIун рагIудаса гIуцIараб), хасаб темаялда цIалараб асаралде мугъчIвай гьабун, сочинение-рассуждение хъвазе, учителасул бетIерлъиялда гъоркь жинцаго хъварал текстазда гъалатIал ратизе ва гьел ритIизаризе; доклад, конспект, аннота-ция, эссе, отзыв хъвазе; батIи-батIиял цитатабиги хIалтIизарун, литературиябгун-творческияб хIалтIи хъвазе къва-ригIараб информация балагьизе;

8) эстетикияб кIвар, магIнаялде кIвар кьун цIали (смысловое чтение) ресалги хIалтIизарун, малъарал асаразе къимат кьезе;

9) сверухъ бугеб дуниял лъикI лъаялъе, рухIияб цIебетIеялъе, эстетикияб ва эмоционалияб асар щвеялъе фольк-лоралъул ва адабияталъул бугеб кIвар бичIчIизе;

10) паракъатаб заманалда цIалулел асаразул сияхI мугIалимгун данд-базе, цIиял асарал цIалиялдалъун гIакълу камил гьабизе;

11) мугIалимасул нухмалъиялда гъоркь цадахъал (коллективиял) цIалул проектал гIуцIиялда гъорлъ гIахьаллъизе ва гьел рихьизаризе ругьунлъизе; цIех-рех гьабиялъул хIалтIаби гьаризе;

12) энциклопедиял, словарал, справочникал, электронниял ресал битIун хIалтIизаризе бажаризе; учителасул бетIерлъиялда гъоркь электронный библиотекабиги ва цогидалги интерненталъул ресал, ИКТял хIалтIизаризе.

9 КЛАСС

1) Адабияталъул инсанияталъулаб ва рухӀиябгун-намусалъул рахъалъ къимат, гьелъул ВатӀаналдехун рокьи бижизабиялъулъ, гӀемер миллатазул Россиялъул халкъазда гьоркьоб гьудуллъиялъул ва цолъиялъул асар куцаялъулъ гьелъул бугеб кӀвар бичӀчӀизе;

2) адабият искусствоялъул тайпа букӀин бичӀчӀизе, художественнияб текст гӀелмияб, ишалъулаб яги публицистикияб тексталдаса батӀа-бахъизе лъай;

3) халкъияб кӀалзул гьунаралъул ва художественнияб литератураялъул магӀнаялъулаб ва эстетикияб анализ гьаби; цӀалараб бичӀчӀизе, гьелъул анализ гьабизе ва гьелъие къимат кьезе, адабияталъул асаразулъ сверухъ бугеб дунялалъул художественнияб къагӀидаялъ сурат бахъун букӀин бичӀчӀизе:

- форма ва магӀна хӀисабалде босун асаралъул анализ гьабизе; гьелъул тема, проблематика ва идеияб магӀна загьир гьабизе, кинаб тайпаялде (род) гьорлъе унебали чӀезабизе; багьадурасул, авторасул ва бицунев чиясул (рассказчик) позиция рагьизе лъазе; гӀахьаллъулел героязе – персонажазе къимат кьезе; асаралъул аслияб тунка-гӀуси (конфликт) ва гӀуцӀцӀиялъул хаслъаби ратизе; асаралъулъ халкъалъ нравственниялгун философиял, тарихиял ва эстетикиял суалазде жиндирго бугеб бербалагьи, бичӀчӀи бихьизаби; художественнияб асаралъул (шигӀрияб ва прозаялъул) мацӀалъул хаслъи загьир гьабизе; хъвадарухъанасул хатӀалъе хасиятал калам пасихӀ гьабулел ресал ратизе, авторасул мацӀалъул ва стилалъул хаслъи рагьизе ва гьез асаралъулъ тӀуразарулел масъалаби рихьизаризе;

- адабияталъул ва халкъиял кӀалзул гьунаралъул асарал; проза ва поэзия; художественнияб сипат, лъугьа-бахъин (факт), ургъун бахъи (вымысел); адабияталъул чвахиял (романтизм, реализм), тайпаби (лирика, эпос, драма), жанрал (хабар, къиса, роман, комедия, трагедия, драма, баллада, кочӀолаб сайигъат (послание), поэма, ода, элегия, сонет); литературияб асаралъул форма ва гӀуцӀцӀи; тема, идея, проблематика, пафос (бахӀарчилъиялъул, патриотикияб, гражданственнияб ва гь. ц); сюжет, композиция, эпиграф; лъугьа-бахъин цебетӀеялъул рахас: экспозиция, завязка, лъугьа-бахъин цебетӀей, кульминация, развязка, эпилог; лирикияб отступление; конфликт; образазул читӀир (система); автор, хабар бицунев чи (рассказчик), литературияв багьадур, лирикияв багьадур, багьадурасул

хабаралъул характеристика; сурат (портрет), пейзаж, интерьер, художественнияб деталь; символ, бахчараб магIна (подтекст), психологизм; реплика, диалог, монолог; ремарка; юмор, ирония, сатира; эпитет, метафора, дандекквей; олицетворение, гипербола, параллелизм; риторикияб суал; инверсия, антитеза, аллегория; анафора, кочIол роцен. Наку (ритм), рифма, аллитерация, строфа, афоризм;

- цIаларал асаразул тарихиябгун-адабияталъул рахъалъ хал гьабизе (асар хъвараб тарихияб заманалде, гьеб гъорлъе унеб литературияб тайпаялде кIвар кьун, анализ гьабизе;
- асарал малъулел хъвадарухъабазул биографиязул бищун кIвар бугел лъугьа-бахъиназул, литературиябгун тарихияб цебетIеялъул хаслъабазул, авторасул гьездехун бугеб бербалагьиялъул, асаразул проблематикаялъул хIакъалъулъ лъазе;
- асаразулъ художественнияб формаялъул рахъал рихьизари ва гьезда гьоркор бухьенал ратизе; цIалараб асаралъул тайпаялъул (род), жанриял хасиятал ратизе;
- асарал дандекквезе, гьезул кескал, сипатал, сюжетал дандекквезе, темаби, проблемаби, жанрал, художествиял ресал, мацIалъул хаслъи дандекквезе;
- цIаларал асарал искусствоялъул батIиял тайпабигун (живопись, музыка, театр, кино, балет, компьютерияб графика) дандекквезе;

4) кучIдул ва прозаялъул асарал пасихIго цIализе, 12-ялдаса дагьал гьечIел кучIдул рекIехъе лъазаризе;

5) батIи-батIиял къагIидабиги хIалтIизарун, цIаларалъул къокъаб хIасил бицине, цIалараб асаралда тIасан лъурал суалазе жаваб кьезе ва жидецаго суалал лъезе, къокъаб хIасил бицине, фабула рагьизе;

6) цIаларалда тIасан гьабулеб накъиталда, кIалъаялда гьорлъ гIахьаллъи гьабизе, авторасул позициягун жиндирго позиция дандекквезе, цIаларалъе къимат кьезе;

7) батIи-батIияб тайпаялъул (жанразул) кIалзул ва хъвавул хIалтIаби тIуразаризе (250 ва цIикIкIун рагIудаса гIуцIараб), хасаб темаялда цIалараб асаралде мугъчIвай гьабун, сочинение-рассуждение хъвазе, учителасул бетIерлъиялда гьоркь жинцаго хъварал текстазда гьалатIал ратизе ва гьел ритIизаризе; доклад, конспект, аннота-

ция, эссе, отзыв хъвазе; батIи-батIиял цитатабиги хIалтIизарун, литературиябгун-творческияб хIалтIи хъвазе къва-ригIараб информация балагьизе;

8) эстетикияб кIвар, магIнаялде кIвар кьун цIали (смысловое чтение) ресалги хIалтIизарун, малъарал асаразе къимат кьезе;

9) сверухъ бугеб дуниял лъикI лъаялъе, рухIияб цIебетIеялъе, эстетикияб ва эмоционалияб асар щвеялъе фольклоралъул ва адабияталъул бугеб кIвар бичIчIизе;

10) паракъатаб заманалда цIалулел асаразул сияхI мугIалимгун данд-базе, цIиял асарал цIалиялдалъун гIакълу камил гьабизе;

11) мугIалимасул нухмалъиялда гъоркь цадахъал (коллективиял) цIалул проектал гIуцIиялда гъорлъ гIахьаллъизе ва гьел рихьизаризе ругьунлъизе; цIех-рех гьабиялъул хIалтIаби гьаризе;

12) энциклопедиял, словарал, справочникал, электронниял ресал битIун хIалтIизаризе бажаризе; учителасул бетIерлъиялда гъоркь электронный библиотекабиги ва цогидалги интернеталъул ресал, ИКТял хIалтIизаризе.

ТЕМАТИКИЯБ ПЛАН

Тематикияб планалда кьун руго щибаб классалда асарал цIализе, гьезул анализ гьабизе, литературияб теория малъизе, калам цебетIезабизе, жалго жидедаго чIун цIалиялъе рихьизарурал сагIтазул къадар.

Кинабниги – 340 сагIат
Асарал малъизе – 280 сагIат
Калам цебетIезабизе – 40 сагIат
Класстун къватIисеб цIали – 20 сагIат

5 класс

Кинабниги – **68** сагIат
Асарал малъизе – **56** сагIат **- 3 ч**
Калам цебетIезабизе – **8** сагIат
Класстун къватIисеб цIали – **4** сагIат

Разделал ва темаби	СагIтазул къадар	Гьарулел хIалтIабазул аслиял тайпаби
	Гъорлъе лъугьин – 1 сагIат	
Гъорлъе лъугьин. Адабият рагIул пиша хIисабалда. Адабияталъулги фольклоралъулги бухьен. Хъвавулаб адабият бижиялъе фольклоралъул ккараб кIвар. Дагъистаналъул пачалихъиял символал: герб, байрахъ, гимн.	1	• Фольклолралдаги хъвавулаб адабияталдаги гьоркьоб бугеб батIалъи рагьизе (коллективность, анонимность, вариатив-ность, традиционность, кIалалъ хвехун тIибитIи). • «Дагъистаналъул пачалихъиял символал: герб, байрахъ, гимн» темаялда тIасан проект гIуцIиялъулъ гIахьаллъи. • Суалазе жавабал кьезе.
	ХАЛКЪИЯБ КIАЛЗУЛ ГЬУНАР – 14 САГIАТ	

МАРГЬАБИ:		
«Лъабго гьунар гьабурав бахIарчи» Инсанасе бищун тIадегIанаб рухIияб бечелъи ВатIан букIин маргьаялъул аслияб магIна. Инсанасул лъикIал рахъазе рецц гьаби. ЛъикIлъиялъ квешлъи къезаби. ТIабигIат мукIур гьабизе инсанасул букIараб анищ. Маргьабалъ кколел гIажаибал ишал. Маргьаялъул мацI ва гьеб гIуцIун букIунеб куц. Маргьабазул гIадатлъи ва пасихIлъи. **«ХIамаги БацIги»** БоцIуца гIорцIиялъ цулъарав бечедав чиясул бацIилаб гIантлъиги, бокьа-бокьараб гьабизе бегьулин ккейги, хIалтIуца чурхъарав мискинчи хIисабалда хIамил цIодорлъиги маргьадулъ бихьизабун бугеб куц. ХъантIи, зулму гьаби халкъалъ какулеб букIин. РитIухълъиялъ бергьенлъи босизе букIиналде халкъалъул хьул.	4	• Дандекколеб интонацияги цIунун, маргьаби пасихIго цIализе. • Жиндирго каламалъулъ халкъиял маргьабазе хасиятал художествиял къагIидабиги хIалтIизарун, маргьаби рицине. • Маргьабазулъ гьезие хасиятал художествиял къагIидаби ратизе ва гьелъул кьучIалда маргьабазул жанрал ратIагьаризе, литературияб маргьа фольклориялдаса батIабахъизе. • Маргьабазул тайпаби цоцаздаса ратIарахъизе (гIажаибал, хIайваназул бицунел, рукIарахъиналъул бицунел). • Маргьаялдаги биценалдаги гьоркьоб бугеб батIалъи бихьизабизе. • Маргьа бутIа-бутIаккун пасихIго цIализе. • Маргьаялъул аслиял героязе ва аслиял лъугьа-бахъиназе характеристика кьезе. • Маргьаялъул магIна бицине. • РичIчIуларел рагIаби ратизе ва гьезие баян кьезе.
Калам цебетIезабизе		
Маргьаби	1	• БатIи-батIиял халкъазул маргьаби дандекквезе, гьезулъ щибаб халкъалъул хьвада-чIвадиялъул мурадлъун бугел рахъал кин рихьизарун ругелали бихьизабизе (цогидал халкъазулги жиндирго халкъалъулги мурадлъун ругел хасиятазулъ (идеалазулъ) гIаммаб жо ва батIалъи батизе). • Маргьа ургъизе (цо кициялда рекъонги бегьула). • Живго жиндаго чIун цIалараб маргьа бицине.

БИЦЕНАЛ ВА АБИЯЛ		
«ГанчIил вас» ВатIан хиралъи — биценалъул аслияб магIна. МагIарулазул къвакIи, ВатIаналъе гIоло рухI бичизе хIадурал рукIин гьитIинав васасул мисалалдасан бихьизаби. Залимав талавурчи Тимурида ва гьесул чукъбузда тIад васас рухIияб бергьенлъи боси. «ВатIан хириясе хвел букIунаро» абурабхалкъияб аби биценалъ тасдикъ гьаби.	2	• Халкъияб бицен пасихIго цIализе. • Аслияв героясе характеристика кьезе. • Маргъабазда, абиязда ва биценазда хурхун суалал лъезе. • Маргъабазда, абиязда, биценазда хурхун, жавабал кьезе. • Асаралъул бутIа рекIехъе лъазабизе.
ФОЛЬКЛОРАЛЪУЛ ГIИСИНАЛ ЖАНРАЛ		
Кицаби ва абиял Кицабазулъ ва абиязулъ гIагараб ракьалде рокьи, инсанасул сахаватлъи, бахIарчилъи, гIакъиллъи, рухIияб бечелъи, гьединго хиянатлъи, макру, кIухIаллъи, чIухIи-пахрулъи, къарумлъи, кIвар гьечIолъи гвангъун загьир гьаби. Кицаби ва абиял — халкъияб гIакълуялъул хазина. Кицабазул ва абиязул хаслъи — пасихIлъи ва къокълъи. МацIалъул камиллъи ва гIужиллъи. Кицабазул битIараб ва хъвалсараб магIна.	1	• Кицаби ва абиял цоцаздаса ратIарахъизе кинал шартIал ругелали бицине. • Учителас кьураб темаялде данде кколел аваразул ва гIурусазул кицаби ратизе ва данде кквезе. • Хъвавул ва кIалзул каламалъулъ гьел кицаби ва абиял хIалтIизаризе.
БицанкIаби БегIераб пагьмуялда, гвангъараб сипатияб нухалда халкъалъул гIакълуги берзул цIодорлъиги бицанкIабазда жаниб загьирлъи. БицанкIабазул хаслъи	1	• БицанкIабазул хаслъи бихьизабизе. • БицанкIаби жидецаго ургъизе ва цоцазе чIвазе.
Калам цебетIезабизе		
Г1исинал жанрал	1	• Учителас щивасе кьураб темаялде данде кколел кицаби ва

		абиял словаралдаса росун хъвазе, гьел гъорлъе ккезарун, текст (сочинение, эссе) ургъизе. • БиданкIаби жидецаго ургъизе ва цоцазе чIвазе.
АДАБИЯТАЛЪУЛ ТЕОРИЯ		
• Фольклоралъул хIакъалъулъ баян. Маргъаби ва гьезул тайпаби.		
КУЧIДУЛ: **«Кьурулъ хутIарав ГIали»** ХъантIиялъ, бахиллъиялъ ва жахIдаялъ чиясул инсанлъи лъугIизабулеб ва гьев хIилларекIкIалде вачунеб куц кочIолъ бихьзабун бугеб куц. КочIолъ хIалтIизарурал маргьаялъе хасиятал рахъал. Гаргаралъул кIвар. **«Янгъизасул кечI»** (лъарагIазул халкъияб кечI). **«Мискинлъи»** (табасараназул халкъияб кечI). **«Рагъ рикIкIад бугониги...»** (даргиязул халкъияб кечI).	5	• Тексталъул жанралъулгин сипаталъул тIабигIатги хIисабалде босун, дандекколеб анализ гьабулеб къагIида тIасабищизе. • Художествияб тексталъулъ поэтикаялда хурхарал бакIал ратизе, гьелъул художествияб ва магIнаялъулаб кIвар бихьизабизе. • Баян кьураб хасияталъул цогидазул текстал дандекквезе ва хIужжабаздалъун гьезие кьимат кьезе. • Халкъиял кучIдузулъ киназего гIахьалаб пикру балагьизе. • Халкъиял кучIдул пасихIго цIализе ва рекIехъе лъазаризе.
Калам цебетIезабизе		
Халкъиял куч1дул	1	• БатIи-батIиял халкъазул кочIодалъун хъварал бахIарчилъиялъул тарих бицунел асарал дандекквезе ва гьезул миллиял хаслъаби ратIагьаризе. • МухIканал, хасал рихьизариялги нухмалъиялъе росун, живго жиндаго чIун цIализе батIи-батIиял халкъазул кIалзул асарал тIасарищизе. • Темабазул, церечIарал масъалабазул ва сипатазул рахъалъ батIи-батIиял халкъазул фольклоралъул асаразда гьоркьор

		ругел хурхенал чIезаризе (рельълъенлъи ва батIалъи хIисабалде босун). • Искусствоялъул батIияв алатаздалъун гIуцIарал художествияб тексталъул баяназе (интерпретациялъе) къимат кьезе (масала, «Кьуруль хутIарав Гали» кечI ва гьелдаса рахъарал суратал)
ЛИТЕРАТУРИЯЛ МАРГЬАБИ – 7 САГIАТ		
ЦIадаса ХIамзат. **«ГъалбацIги гIанкIги»** Зулмучиясул ахир хвалдалъун лъугIулеблъи — маргьаялъул аслияб пикру. Бищун хIинкъараблъун толеб ГIанкIил бахIарчилъи — гIакъилаб букIин. ГъалбацI хвеялъе гIилла — жиндаса бергьунеб жанавар бегьуларин абураб пахрулъи, къуваталда мугъчIвай. МагIирукъалъул бакIалда гIалхуда бертин гьабиялъе гIилла. Маргьаялъул хъвалсараб магIна. Маргьа хъвараб кочIолаб каламалъул чвахи, пасихIлъи, сипатлъи.	3	• Маргьаби бутIа-бутIаккун пасихIго цIализе. • Халкъияв маргьабиги хъвадарухъабазул маргьабиги дандекквезе. • Маргьабазул тайпаби цоцаздаса ратIарахъизе. • Маргьаялдаги биценалдаги гьоркьоб бугеб батIалъи бихьизабизе. • Маргьа пасихIго цIализе. • Асаралъул бутIа рекIехъе лъазабизе.
Адабияталъул теория		
• Микьго гьижаялъул кочIолаб гIуцIи. Хабарияб ва шигIруяб калам. КочIол чвахи, аллитерация.		
ГIабдулмажид Хачалов **«Шахламаз»** РакIалда канлъи бихьулей бецай ессарухъаналъул цIодорлъи, пахруяв ханасул лъавукълъи ва пахрулъи. ЗахIматчагIазул сахаватлъи, сабрулъи кIодо гьабун, тIадчагIазул магIна гьечIеб чIобогояб гIумру какун бугеб куц. Халкъияб маргьаялъул гIадатаб мацI, ритIухълъи бергьин, тIекълъи къей — гIумруялъул закон.	2	• Маргьа пасихIго цIализе. • Аслияв багьадурасе къимат кьезе. • Маргьаялъул аслиял багьадурзабазе ва аслиял лъугьабахъиназе къимат кьезе. • Маргьаялъул магIна бицине. • РичIчIуларел рагIаби ратизе ва гьезие баян кьезе. • Маргьаялда хурхун суалал кьезе.

		• Хъван яги бицун, суалазе жавабал кьезе. • Авторасул кинаб бербалагьи маргьаялъул багьадурзабаздехун бугебали ралагьизе. • Щиб мурадалда хъварал маргьабияли ургъизе. • Маргьаялъулъ киналго маргьабазе хасиятаблъун бугеб жо балагьизе. • Хъвадарухъабазул маргьабазулъ гIагараб ВатIан бихьизабиялъул хаслъаби чIезаризе.
ГIабасил МахIамад **«ЧIибирикъ»** «БахIарчи хъабчилъ ватула» абураб кици-маргьаялъул аслияб магIна. Маргьаялъул багьадур ЧIибирикъил гIадатлъиги мискинлъиги, махсара хIалае ккун, бихьизабун бугеб куц. ЧIибирикъил гьунар. Ханасул «баркала». Ханасул ясалъ ЧIибирикъ тIасавищиялъе гIилла. Бечелъиялъе ва чилъиялъе авторас кьолеб къимат. Инсанасул талихI, бечелъиялъулъ гуреб, чилъиялъулъ букIин. Махсараялъул (юморалъул) хIакъалъулъ баян.	2	• Маргьа пасихIго цIализе. • Аслияв багьадурасе къимат кьезе. • Маргьаялъул аслиял багьадурзабазе ва аслиял лъугьабахъиназе къимат кьезе. • Маргьаялъул магIна бицине. • РичIчIуларел рагIаби ратизе ва гьезие баян кьезе. • Маргьабазда хурхун суалал кьезе. • Маргьабазда хурхун, хъван яги бицун, жавабал кьезе.
Калам цебетIезабизе		
Литературиял маргьаби	1	• Киналго маргьабазе хасиятаблъун бугеб жо балагьизе. • Авторасул кинаб бербалагьи маргьаялъул герояздехун бугебали ралагьизе. • Хъвадарухъабазул маргьабазулъ гIагараб ВатIан бихьизабиялъул хаслъаби чIезаризе. • Живго жиндаго чIун цIалараб маргьа бицине. • Щиб мурадалда хъвараб маргьаяли ургъизе.

АДАБИЯТАЛЪУЛ ТЕОРИЯ		
• Хабарияб ва шигIруяб каламалъул хIакъалъулъ баян гъварид гьаби. Рифма ва чвахи — кочIолаб каламалъул пасихIлъиялъул форма. КочIол 7 ва 8 гьижаялъул роцен. Адабиял маргъабазул хIакъалъулъ бичIчIи. Халкъияздаса гьезул батIалъи.		
XIX ГIАСРУЯЛЪУЛ АДАБИЯТ – 11 САГIАТ		
Инхоса ГIалихIажи **«Т1абиг1ат берцинаб жо»,** Берцинлъи ц1унизе ккола, гьелъ инсанасул рух1ияб дунял бечед гьабула – коч1ол аслияб пикру. Коч1ол мац1алъул пасих1лъи, пикруялъул гъварилъи. Г1агараб т1абиг1аталъул бицунелъул, шаг1 ирасул Ват1аналде бугеб рокьи загьирлъулеб куц.	2	• ПасихIго асар цIализе. • Асаралда тIасан суалал лъезе. • Суалазе жавабал кьезе. • Тексталъул жанралъулгин сипаталъул тIабигIатги хIисабалде босун, дандекколеб анализ гьабулеб къагIида тIасабищизе. • «ТIабигIат берцинаб жо» рек1ехъе лъазабизе.
АДАБИЯТАЛЪУЛ ТЕОРИЯ		
• Эпитеталъул хIакъалъулъ баян.		
Ругъжаса Элдарилав **«Хъуру-хъара»** Инсанасул гIумруялъулъ ритIухълъи гьечIолъи шагIирас каки. ТIадчагIаз «хъуру-хъара» — ян мискинзаби инжит гьариялде данде шагIирасул гьаракь. «Росу берцин»: чIужугIаданалъул берцинлъи, напс кIодо гьаби – шагIирасул лирикаялъул хаслъи.	1	• ПасихIго асар цIализе. • Асаралда тIасан суалал лъезе. • Суалазе жавабал кьезе. • Тексталъул жанралъулгин сипаталъул тIабигIатги хIисабалде босун, дандекколеб анализ гьабулеб къагIида тIасабищизе.
ЦIадаса ХIамзат **«ГIалибегил гьве»**	2	• ПасихIго асар цIализе. • Асаралда тIасан суалал лъезе. • Суалазе жавабал кьезе. • Тексталъул жанралъулгин сипаталъул тIабигIатги хIисабалде босун, дандекколеб анализ гьабулеб къагIида тIасабищизе.

Кочхюралдаса СагІид **«Милъиршо»** **«АхIе кечI, ле гIащикъ»** ТIабигIаталъул берцинлъи — милъиршо. Ихдал бачIунеб, хаслихъе унеб эркенаб хIанчIида шагIирасул бахиллъи. Живги эркенлъиялде ца- дахъ вачеян милъиршоялда гьари. **«АхIе кечI, ле г1ащикъ»** — машгьурав лезгияв ашуга-сул программияб асар. Жиндир тIолабго шигIрияб гьунар гIадатал гIадамазул ракIал гIатIид гьаризе ва гьезул пашманлъи тIаса босиялде кочIохъаби ахIи.	2	• КучІдул пасихІго цІализе. • ЦІаларалда тІасан суалазе жавабал кьезе ва жинцаго суалал лъезе.
АбутІалиб Гъафуров **«Дир гIумру»** НекIо магIарулазул мискинзабазул букIараб кьогIаб, язихъаб гIумруялъул сурат. Бечедал устарзабаз ругьун гьаризе ккун рукIарал лъималазул гъин кваналеб букIараб куц. Чалабил сипат. Гьесул вахIшилъи, къарумлъи, рухIияб мискинлъи. Мискинав васасул рухIияб бечелъи, эркенлъи-ялде цIайи ва гьелде батараб нух.	3	• Лъугьа-бахъиналъул яги багьадурасул хІакъалъулъ жиндир-го пикру загьир гьабизе. • ПасихІго асар цІализе. • Асаралда тІасан суалал лъезе. • Суалазе жавабал кьезе.
АДАБИЯТАЛЪУЛ ТЕОРИЯ		
• Дандекквеялъул баян. РагІул битІарабги хъвалсарабги магІна.		
ГIазиз Иминагаев **«ХIалтIухъанасул гIумру»** НекIо хIалтIухъабазул букIараб кьогIаб къисмат кочIолъ гвангъун бихьизабун бугеб куц. Гьеб асар пачаясул хIуку-	1	• ПасихІго асар цІализе. • Асаралда тІасан суалал лъезе. • Суалазе жавабал кьезе.

маталда чIвалеб гIайиблъун букIин. ШагIирас хIалтIухъаби эркенлъи тIалаб гьабиялде кантIизари.		
Калам цебетIезабизе		
XIX ГIАСРУЯЛЪУЛ АДАБИЯТ	1	• Лъугьа-бахъиналъул яги багьадурасул хIакъалъулъ жиндир-го пикру загьир гьабизе. • Малъарал ва нужецаго ц1аларал асаралги х1исабалде росун, «НекIо хIалтIухъабазул букIараб кьогIаб къисмат» абураб темаялда сочинение хъвазе.
20 ГI. 1-СЕБ БАЩАЛЪИЯЛЪУЛ АДАБИЯТ – 10 САГIАТ		
ЦIадаса ХIамзат **«Гьудуллъи лъилгун кквелеб?»** КочIол насихIатаб хасият. Гьудуллъиялъул хIакъалъулъ шагIирасул пикраби. МацIалъул пасихIлъи ва сипатлъи.	1	• Лъугьа-бахъиналъул яги багьадурасул хIакъалъулъ жиндир-го пикру загьир гьабизе. • ХIажатаб тIехь балагьизе интернеталдаса, библиотекаялда каталогаздаса пайда босизе. • ПасихIго асар цIализе. • Асаразда тIасан суалал лъезе. • Суалазе жавабал кьезе. • КечI рекIехъе лъазабизе.
АДАБИЯТАЛЪУЛ ТЕОРИЯ		
• Дандекквеялъул рахъалъ баян гъварид гьаби. РагIул хъвалсараб магIнаялъул хIакъалъулъ бичIчIи гIатIид гьаби.		
МухIамад Шамхалов **«Зурмихъабазул нохъоде»** ГIисалги Расулилги гьудуллъиялъул щулалъи. ГIиял гьой	2	• Лъугьа-бахъиналъул яги багьадурасул хIакъалъулъ жиндир-го пикру загьир гьабизе. • ПасихIго асар цIализе.

Игитги лъималги. Расулилги ГІисалги захІматалдехун бугеб бербалагьи. Хъвадарухъанас ГІисаеги, Расулиеги, Игиталъеги кьолеб къимат.		• Асаралда тІасан суалал лъезе. • Суалазе жавабал кьезе.
МухІамад Сулиманов **«ХІинкъараб сапар»** ЦІияб гІумруги гІагараб ракьги Самиеги Набиеги хирияб букІиналъе нугІлъи гьабулел гьезул ишал. Набилги Самилги гьудуллъи. Мекъалдеги битІаралдеги лъималазул бербалагьи ва гьелъул хІасил. Лъималазул бахІарчилъи.	4	• Лъугьа-бахъиналъул яги багьадурасул хІакъалъулъ жиндир-го пикру загьир гьабизе. • ПасихІго асар цІализе. • Асаралда тІасан суалал лъезе. • Суалазе жавабал кьезе.
Калам цебетІезабизе		
20 ГІ. 1-СЕБ БАЩАЛЪИЯЛЪУЛ АДАБИЯТ	1	• Учителас кьураб темаялда тІасан проект гІуцІиялъулъ гІахьаллъизе. • «Гьудуллъи лъилгун кквелеб» абураб темаялда, ялъуни малъарал асаразулъа бищун вокьарав багьадурасул хІакъалъулъ сочинение хъвазе.
АДАБИЯТАЛЪУЛ ТЕОРИЯ		
• Асаралъул теория. Асаралъул темаялъул ва аслияб пикруялъул хІакъалъулъ авалияб баян.		
20 ГІ. 2-ЛЕБ БАЩАЛЪИЯЛЪУЛ АДАБИЯТ – 12 САГІАТ		
Расул ХІамзатов **«Вера Васильевна», «Маша»** **«Вера Васильевна».** Халкъазда гьоркьоб гьудуллъи щулалъи ва цебетІей — кочІол аслияб пикру. ГІурус чІужугІаданалъ магІарулазе гьабураб ракІбацІцІадаб кумек. Миллатазда гьоркьоб рагъулъги хІалтІулъги тІегьан	4	• Лъугьа-бахъиналъул яги багьадурасул хІакъалъулъ жиндир-го пикру загьир гьабизе. • Учителас кьураб темаялда тІасан («Гьудуллъи-вацлъи», масала) проект гІуцІиялъулъ гІахьаллъи. • ХІажатаб тІехь балагьизе интерненталдаса, библиотекаялда каталогаздаса пайда босизе.

бачIараб щулияб гьудуллъи — къуват. **«Маша».** Рагъда лъадарараб гьудуллъи-вацлъи хадубккунги тIегьай. «Маша» абураб цIар лъеялъе гIилла. КочIол рохалилаб ва пашманаб бакъан. Лъималазде бугеб кIудияб ва хIеренаб рокьи загьир гьабизе шагIирас хIалтIизабураб махсара, сипатиял рагIаби. Дандекквеялъул ва эпитетазул кIвар.		• Бищун вокьарав асаралъул багьадурасул хIакъалъулъ сочинение хъвазе. • ПасихIго асар цIализе. • Асаразда тIасан суалал лъезе. • Суалазе жавабал кьезе. • «Маша» кечI рекIехъе лъазабизе.
АДАБИЯТАЛЪУЛ ТЕОРИЯ		
• Дандекквей такрар гьаби, гьелъул кIвар кочIолъ рагьи.		
ГIабдулмажид Хачалов **«ТIаса лъугьа, гьалмагъ майор»** ВатIанияб рагъда гIадамазул таваккал, къвакIи, бахIарчилъи ва тушманасде щцин загьир гьабун бугеб куц. Саша Горбуновасул цIодорлъи. бахIарчилъи, къвакIи, тушманасде гьалагаб щцин. Майор Горбуновасул гIамал-хасият. ГIурусав Горбуновасулги, магIарулав Гьазихъовасулги, гуржиясулги рагъда лъадарараб гьудуллъи.	3	• Лъугьа-бахъиналъул яги багьадурасул хIакъалъулъ жиндирго пикру загьир гьабизе. • ПасихIго асар цIализе. • Асаралда тIасан суалал лъезе. • Суалазе жавабал кьезе.
АДАБИЯТАЛЪУЛ ТЕОРИЯ		
• Адабияв багьадурасул хIакъалъулъ авалияб баян. Гаргар ва авторасул калам рекъонккеялъул кIваралъул бичIчIи гIатIид гьаби.		
Фазу ГIалиева **«Рии тIад бан буго дир тIалъиялда»** **«ЩIад»** «Рии тIадбан буго дир тIалъиялда»: Гьавураб ва гIураб ра-	2	• Лирикаялъул тайпаби ракIалде щвезаризе. • КочIол хIакъалъулъ жиндирго пикру загьир гьабизе. • Учителас кьураб темаялда тIасан проект гIуцIиялъулъ гIахьаллъи.

кьалъул тӀабигӀат ккола ВатӀаналде рагьулеб рокьул каву. Гьелдасан байбихьула эбелаб ракьалде рокьул асар тӀирщизе. ГӀазизаб тӀалъиялъул тӀабигӀаталъ шагӀиралъе гьабураб асар. Гьелде бугеб жиндирго хӀасрат загьир гьабизе шагӀиралда ратарал сипатал. «ЦӀад»: балеб мехалъ мугӀрузул тӀабигӀат хисулеб куц, ЧӀагояб тӀабигӀат гьелдаса бохиялъул сипат. Лъималазе гьелъ гьабураб асар. ЦӀад тӀабигӀаталъе ва гӀадамазе рахӀматлъун букӀиналдаса шагӀиралъул рохел.		• ХӀажатаб тӀехь балагьизе интерненталдаса, библиотекаялда каталогаздаса пайда босизе. • Асаралъул хӀакъалъулъ эссе хъвазе. • ПасихӀго асарал цӀализе. • Асаразда тӀасан суалал лъезе. • Суалазе жавабал кьезе.
МухӀамад ГӀабдулхӀалимов **«Инсул мина»** Эбел-инсул адаб-хӀурмат гьабизе ккола, гьел чӀаго рукӀаго. Инсул рокъове Ибрагьим тӀадвуссиналъе гӀилла. Ибрагьимидаги гьесул вас Сапиюладаги гьоркьоб ккараб гарачӀвари, гьелъул магӀна ва кӀвар.	2	• Лъугьа-бахъиналъул яги багьадурасул хӀакъалъулъ жиндирго пикру загьир гьабизе. • ПасихӀго асар цӀализе. • Асаралда тӀасан суалал лъезе. • Суалазе жавабал кьезе.
Калам цебетӀезабизе		
20 ГӀ. 2-ЛЕБ БАЩАЛЪИЯЛЪУЛ АДАБИЯТ	1	• Малъарал асаразулъа бищун вокьарав багьадурасул хӀакъалъулъ сочинение хъвазе. • «МагӀарулал – Совет Союзалъул бахӀарзал» абураб проект гӀуцӀиялъулъ гӀахьаллъизе (КӀудияб ВатӀанияб рагъда гьеб цӀар щварал 7 бахӀарзалул хӀакъалъулъ баяналги ракӀарун». • Нужер гӀагарлъиялъул, росуцоязул рагъда гӀахьаллъарав багьадурасул хӀакъалъулъ сочинение хъвазе.

АДАБИЯТАЛЪУЛ ТЕОРИЯ		
• Эпитеталъул хIакъалъулъ баян гIатIид гьаби.		
ДАГЪИСТАНАЛЪУЛ ХАЛКЪАЗУЛ АДАБИЯТАЛДАСА		
Абумуслим Жафаров **СихIираб ци** ГIалхул жанаварал — гIагараб тIабигIаталъул берцинлъи. ТIабигIат цIуни — инсанасул налъи. МугIрузул тIабигIаталъул сипат-сурат цебечIезабизе хъвадарухъанасул бугеб махщел. Ци чIвачIого теялъе гIилла.	2	• Лъугьа-бахъиналъул яги багьадурасул хIакъалъулъ жиндир-го пикру загьир гьабизе. • ПасихIго асар цIализе. • Асаралда тIасан суалал лъезе. • Суалазе жавабал кьезе. • КечI рекIехъе лъазабизе.
АДАБИЯТАЛЪУЛ ТЕОРИЯ		
• Хабаралъул хIакъалъулъ баян.		
Кадрия **«Дир лъимерлъиялда хиял букIана»** ШагIиралъул гIумруялъул хIакъалъулъ къокъаб баян. ГIагараб халкъалъе хъулухъ гьаби, гьелда цебе щивав чияс жиндирго налъи тIубай — кочIол аслияб пикру.	1	• Лъугьа-бахъиналъул яги багьадурасул хIакъалъулъ жиндир-го пикру загьир гьабизе. • ПасихIго асар цIализе. • Асаралда тIасан суалал лъезе. • Суалазе жавабал кьезе.
Калам цебетIезабизе		
ДАГЪИСТАНАЛЪУЛ ХАЛКЪАЗУЛ АДАБИЯТАЛДАСА	1	ГIабасил Мух1амадил « асар цIализе. ГIабасил Мух1амадил « ва Абумуслим Жафаровасул «СихIираб ци» асарал данде кквезе.
КЛАССТУН КЪВАТIИСЕБ ЦIАЛИ		
18. Гьабигьанасул лъимал» **(маргьа).**	4	

19. «Рахъухъирщ» **(маргьа).** 20. «Бечелъи кIваричIо, махщел бокьила» **(маргьа).** 21. «Дир санал тIикъваялда хъван руго» **(маргьа).** 22. Аваразул кицаби, абиял, бицанкIаби **(З. Алиханов).** 23. **ГIабдулмажид Хачалов.** «Кусачиясулги бесдалазулги хIакъалъулъ маргьа». 24. **Фазу ГIалиева.** «ВатIаналъул махI». 25. **МухIамад ГIабдулхIалимов.** «Нилъералго рицине бегьуларо». 26. **ЦIадаса ХIамзат.** «Их», «Хасел», «Оцол гIумру», «Радиоялъул хIакъалъулъ». 27. **Заид ХIажиев.** «ТIогьол магIдан». 28. **Расул ХIамзатов.** «ЛекIи», «Алазан», «Херал магIарулал». 29. **МухIамад Шамхалов.** «ЧIегIераб чу». 30. ГIарип Расулов. **«КантIи».** 31. **Асадула МухIамаев.** «ГьитIинав найихъан». 32. Тажудин Таймасханов. **«Лъадал парччи».** 33. ХIажи Гъазимирзаев. **«Дир Дагъистан».** 34. Джамалудин Яндиев. **«КучIдул».**		

6 класс

Кинабниги – **68** сагIат

Асарал малъизе – **56** сагIат **- 3 ч**

Калам цебетIезабизе – **8** сагIат

Класстун къватIисеб цIали – **4** сагIат

Разделал ва темаби	СагIта-зул къадар	Гьарулел хIалтIабазул аслиял тайпаби
Халкъияб кIалзул гьунар – 5 сагIат		
Маргьаби: **«Ралъдал чу»** Гьунар цIикIкIарасул цIар гьаби. ЛъикIаб чу бахIарчиясда гурони квегъизе кIунгутIи. ГьитIинав вацасул гьунарал. Ахиралде гьитIинав вац талихIавлъун вахъиналъе гIилла. ЖахIда-хIусуд какун бугеб куц. Миккиясалъул цIодорлъи. Ханасул хъантIи ва гьелъул хIасил. БахIарчилъи гьабичIого, гIолохъанчи мурадалде щунгутIи. Маргьаялда кколел гIажаибал лъугьа-бахъинал. **«Къайицадахъал»** РакI бащалъи, чехь бащалъи — гьудуллъиялъул кьучI. Хиянатчи, гьереси — гьудуллъиялъул тушман. ХIалтIуларев чиясул хIалихьалъиги, хиянатги, макруги камулареблъи царал мисалалдалъун бихьизаби. Халкъалъ чиясе къимат хIалтIухъ балагьун кьолеб букIин	3	• Дандекколеб интонацияги цIунун, маргьаби пасихIго цIализе. • Жиндирго каламалъулъ халкъиял маргьабазе хасиятал художествиял къагIидабиги хIалтIизарун, маргьаби рицине. • Маргьабазулъ гьезие хасиятал художествиял къагIидаби ратизе ва гьелъул кьучIалда маргьабазул жанрал ратIагьаризе, литературияб маргьа фольклориялдаса батIабахъизе. • Маргьабазул тайпаби цоцаздаса ратIарахъизе (гIажаибал, хIайвана-зул бицунел, рукIарахъиналъул бицунел). • Маргьаялдаги биценалдаги гьоркьоб бугеб батIалъи бихьизабизе. • Живго жиндаго чIун, цIалараб маргьа бицине. • Маргьа бутIа-бутIаккун пасихIго цIализе. • Маргьаялъул аслиял героязе ва аслиял лъугьа-бахъиназе къимат кьезе. • Маргьаялъул магIна бицине. • РичIчIуларел рагIаби ратизе ва гьезие баян кьезе.

<table>
<tr><td></td><td></td><td></td></tr>
<tr><td colspan="3">Калам цебетІезабизе</td></tr>
<tr><td>Халкъияб кІалзул гьунар. Маргьаби.</td><td>1</td><td>• БатІи-батІиял халкъазул маргьаби дандекквезе, гьезулъ щибаб халкъалъул хьвада-чІвадиялъул мурадлъун бугел рахъал кин рихьизарун ругелали бихьизабизе (цогидал халкъазулги жиндирго халкъалъулги мурадлъун ругел хасиятазулъ (идеалазулъ) гІаммаб жо ва батІалъи батизе).
• Маргьа ургъизе (цо кициялда рекъонги бегьула).</td></tr>
<tr><td colspan="3">АДАБИЯТАЛЪУЛ ТЕОРИЯ</td></tr>
<tr><td colspan="3">• Халкъиял кІалзул асаразул аслиял тайпаби (маргьаби, кучІдул, кицаби, абиял, бицанкІаби) такрар гьари. ГІажаибал маргьабазул хІакъалъулъ баян гІатІид гьаби. Гиперболаялъул ва кидагосел эпитетазул хІакъалъулъ баян.</td></tr>
<tr><td>КучІдул:
«МугІрузул ГІали»
Бугьтан лъей, мацІихъанлъи — инсанасул бищун квешаб гІамал.
Загьруяборхьазда мацІихъаби рельлъинариялъе гІилла. Лъадул яцІцІалъи, хІалимлъи, рухІгІан ГІали вокьулев вукІин бихьизабулел сипатиял рагІаби. КочІолъ гаргаралъул кІвар. ТалихІаб хъизан балагьалде тІамуразе кочІолъ кьун бугеб къимат.</td><td>2</td><td>• Тексталъул жанралъулгин сипаталъул тІабигІатги хІисабалде босун, дандекколеб анализ гьабулеб къагІида тІасабищизе.
• Художествияб тексталъулъ поэтикаялда хурхарал бакІал ратизе, гьелъул художествияб ва магІнаялъулаб кІвар бихьизабизе.
• Баян кьураб хасияталъул цогидал къалкъазул текстал дандекквезе ва гьезие къимат кьезе.
• Халкъиял кучІдузулъ киназего гІахьалаб пикру балагьизе.
• Халкъияб кечІ пасихІго цІализе ва рекІехъе лъазабизе.</td></tr>
<tr><td colspan="3">Калам цебетІезабизе</td></tr>
<tr><td>Халкъияб кІалзул гьунар. Куч1дул.</td><td>1</td><td>• МухІканал, хасал рихьизариялги нухмалъиялъе росун, живго жиндаго чІун цІализе батІи-батІиял халкъазул кІалзул асарал тІасарищизе.
• БатІи-батІиял халкъазул кочІодалъун хъварал асарал дандекквезе ва гьезул миллиял хаслъаби ратІагьаризе.</td></tr>
</table>

		• Темабазул, цеечIарал масъалабазул ва сипатазул рахъалъ батIи-батIиял халкъазул фольклоралъул асаразда гьоркьор ругел хурхенал чIезаризе (релълъенлъи ва батIалъи хIисабалде босун). • Искусствоялъул батIиял алатаздалъун гIуцIарал художествияб тексталъул баяназе (интерпретациялъе) къимат кьезе.
АДАБИЯТАЛЪУЛ ТЕОРИЯ		
• Кидагосел эпитетал.		
Литературиял маргьаби – 4 сагIат		
ГIабдулмажид Хачалов: «ГIакъилаб къадако» **ГIумар-ХIажи Шахтаманов** **«Халкъалъул щцин»** ВатIаналъул хиянатчи — халкъалъул тушман. БоцIуда хъантIияль чи вачунеб бакI. МагIарул халкъалъул яхI-намусалъул байрахълъун ЗагIалги ГIазизги рихьизари. Чанхъи — рогьоялъул мугьру. Поэмаялъул мацI. Хиянатчиясда «Чанхъи» — ян цIар теялъе гIилла. Хиянатчи халкъалъул тамихIалдаса ворчIунгутIи.	4	• Маргьа пасихIго цIализе. • Аслияв багьадурасе къимат кьезе. • Маргьаялъул аслиял багьадурзабазе ва аслиял лъугьа-бахъиназе къимат кьезе. • Маргьаялъул магIна бицине. • РичIчIуларел рагIаби ратизе ва гьезие баян кьезе. • Маргьабазда хурхун суалал кьезе. • Маргьабазда хурхун, хъван яги бицун, жавабал кьезе. • Авторасул кинаб бербалагьи маргьаялъул герояздехун бугебали ралагьизе. • Щиб мурадалда хъварал маргьабияли ургъизе. • Киналго маргьабазе хасиятаблъун бугеб жо балагьизе. • Хъвадарухъабазул маргьабазулъ гIагараб ВатIан бихьизабиялъул хаслъаби чIезаризе.
Калам цебетIезабизе		
Литературиял маргьаби	1	• Живго жиндаго чIун цIалараб, ялъуни жинцаго ургъараб маргьа бицине.

		• Бокьараб маргъа ролаздеги бикьун бихьизабизе.
АДАБИЯТАЛЪУЛ ТЕОРИЯ		
• Халкъиял маргъабаздаги хъвадарухъабаз ургъараздаги гьоркьоб батIалъи.		
• КочIол къотIелалъул (строфа) хIакъалъулъ авалияб баян.		
19 гIасруялъул адабият – 11 сагIат		
Инхоса ГIалихIажи ГIалихIажияв — аваразул литературияб мацI къачIарав рагIул устар. Поэтасул гIумруялъул ва хъвадарухъанлъи-ялъул хIакъалъулъ баян. ГIалихIажиясул поэзиялъулъ насихIат, лирика ва сатира. ГIалихIажияс насихIатияб поэ-зия тIадегIанаб даражаялде бахинаби. **«Рицинин цо хабарал»** **«Кицабиял алфазал»** («ГIакълудал ралъадалдаса») «ЗахIмат бихьичIого...», «КъабихIлъун чи вихьун...», «Гьерсил чода рекIарав...», «Калам дагьлъи бещараб...», «Чидае гвенд бухъани...», «Жиндийго гьавудичIев...», «Найица тIегь кванала...». Чияр гьиналдалъун боцIи данде гьабурал бечедал чагIазул гIамал-хасият. Жиндирго захIматалдалъун бетIербахъи гьабулев инсанасул сахаватлъи, рекIел бечелъи. КочIол багъадураздехун жиндирго бугеб гьоркьоблъи бихьизабизе шагIирас ратарал сипатиял рагIаби. КочIол мацIалъул па-сихIлъи.	2	• ПасихIго, пикру гьабун, асарал цIализе. • Асаразда хурхун суалал кьезе. • Асаразда хурхун, суалазе жавабал кьезе. • Авторасул кинаб бербалагьи асаразул герояздехун бугебали ургъизе. • Щиб мурадалда хъвараб асарали пикру гьабизе. • Киналго ГIалихIажиясул асаразе хасиятаблъун бугеб жо бугища-ли ралагьизе (рационализм). • Кицабиял алфазал сунда абулебали бицине. • 10 кицабияб алфаз рекIехъе лъазабизе. • ГIумруялъул кинал рахъал гьезул аслиял темабаз жанире рачу-нелали бицине. • РичIчIуларел рагIаби ратизе ва гьезие баян кьезе.
ХъахIабросулъа МахIмуд МахIмудил гIумру ва хъвадарухъанлъи. Диналъ, шаригIа-таль гьукъараб чIагояб гIумруялъул рохел, аваданлъи, ин-	1	• ПасихIго, пикру гьабун, асарал цIализе. • Асаразда хурхун суалал кьезе.

санасул рухIиял тIалабал, хIасрат, къеркьей цIунулеб ярагъ хIисабалда МахIмудица лирикияб кечI цебетIезаби. Рокьуе гурони лагълъи гьабизе ккунгутIи кочIолъ ахIи. **«РекIелъ ияхI бугев...»** Чияр захIмат кваналел макруял чагIазул къасдал къватIир чIвазарун ругеб куц. ЦIияб гIумру тIаде щолеб букIин бихьизабизе шагIирас хIалтIизарулел ругел сипатиял рагIаби. КочIол сатирикияб мацI. Эпитеталъул кIвар. МахIмудил поэзиялъул тIадегIанлъи, кIодолъи, пасихIлъи. Лирикиял багъадуразул сипатал. ШагIирасул асаразул мацIалъул камиллъи, каламалъул гIадатлъи.		• Асаразда хурхун, суалазе жавабал кьезе. • Авторасул кинаб бербалагьи асаразул герояздехун бугебали ургъизе. • Щиб мурадалда хъвараб асарали пикру гьабизе. • Киналго МахIмудил асаразе хасиятаблъун бугеб тема бугищали ралагьизе (рокьи). • МахIмудил шигIрабазул гIараб поэзиялда релъараб рахъ сундулъ бугебали ургъе («узра» абулеб къавмалъул шагIирзабигун данде ккун, проект гIуцIе). • РичIчIуларел рагIаби ратизе ва гьезие баян кьезе. • МахIмудил поэзиялъул тIадегIанлъи, кIодолъи, пасихIлъи сундулъ бугебали ургъе. • Лирикиял багъадуразул сипатал рагье. • «РекIелъ ияхI бугев» кечI рекIехъе лъазабизе.
ГIумарил Батырай **«Жамав ханасул илхъи цо дуцаго хъамулев»,** **«Варакъалъул жалги ккун...»,** **«Рагъ-кьал тIаде бачIани...»,** **«БахIарчияв инсуе...»,** **«ЧIаго таги бахIарчи...»,** **«ЦIар рагIарав бахIарчи...»** ШагIирасул гIумруялъул ва кочIохъанлъиялъул хIакъалъулъ баян. Батирайил заманаялъ ВатIан цIуниялъул букIараб цIарги кIварги. Нусгоясде данде цохIо живго вагъулев бахIарчиясул романтикияб сипат ва гьелъул кIвар. Батирайил кочIолаб каламалъул гъварилъи, гIадатлъи ва	2	• ПасихIго, пикру гьабун, асарал цIализе. • Асаразда хурхун суалал кьезе. • Асаразда хурхун, суалазе жавабал кьезе. • Авторасул кинаб бербалагьи асаразул герояздехун бугебали ургъизе. • Щиб мурадалда хъвараб асарали пикру гьабизе.

къокълъи. Батырайил гІумруялъул ва хъвадарухъанлъиялъул нухалъул хІакъалъулъ баян. БахІарчилъиялъул хІакъалъулъ кучІдул. Батырайил кучІдузулъ ритІухълъиялъе гІоло къеркьолев бахІарчиясул романтикияб хасияталъул образ. Рокьул кучІдул. Батырайил лирикиял кучІдузулъ асаралъул хІалуцин, гІишкъуялъул нухда дандчІвалел захІмалъаби, чІужугІадан кІодо гьайи — дунялалъул кеп босизе гьукъулеб диналда данде къеркьейлъун букІин. КигІан гьитІинабги гІишкъул гугьар гвангъун загьир гьабизе поэтас хІалтІизарурал художествиял рагІабазул бечелъи ва хаслъи. Мискинзабазул би цІулеб жамг1ияб гІуцІи Батырайил кучІдузулъ какун бугеб куц. «Дир бадиб хьухь лъугьана», «Доб борхатаб магІарда», «Огь, кин дица кечІ ахІилеб», «Дица кечІ ахІулаан», «Векьарухъанасде», «Бечедасде», «Алмасалъ цІер гІадинан», «Рохьор гІаркьелаздаса гІемер гьудулзаби дир».		
АДАБИЯТАЛЪУЛ ТЕОРИЯ		
• Метафоралъул хІакъалъулъ авалияб баян.		
Ахтиса ХІажи **«Мискинчияс гІакълу кьуни»** **«Цо кагъат битІе»** «Мискинас гІакълу кьуни», гьесухъ гІинтІамунгутІи, гІадгьави. Бечедасул гьури-мучІ гъваридаб пикрулъун тей — ращалъи гьечІеб жамгІияталда билълъараб закон. Мис-	2	• ПасихІго, пикру гьабун, асарал цІализе. • Асаразда хурхун суалал кьезе. • Асаразда хурхун, суалазе жавабал кьезе. • Авторасул кинаб бербалагьи асаразул герояздехун бугебали ургъизе.

кинчи — хIалтIуда, хIалихьат — тахида. «Цо кагъат битIе» — Бакуялда кигIан хIалтIаниги, кодобе жо щоларого вугев шагIирасул чара бухIи. Кибго мискинчиясул тIом ччукIи рекIеда захIмалъи. СихIирги саяхъги бетIералда, мискинзаби гьезул зулмуялда гъоркь гIазаб чIамулел.		• Щиб мурадалда хъвараб асарали пикру гьабизе.
Йирчи Гъазахъ **«Икъбал»** **«Сибиралдаса кагъат»** ШагIирасул гIумруялъул ва гьесул заманаялъул хIакъалъулъ къокъаб баян. «Икъбал». Бечелъиялде балагьун, чиясул къадру борцунеб социалияб гIуцIиялде авторас гIунтIизабулеб гIайиб. БахIарчилъиялде, гьунаралде гIакълу-лъаялде балагьичIого, гIарац цIикIкIарасул цIар гьабулеб букIиналдаса шагIирасул пашманлъи. «Сибиралдаса кагъат». ВатIанги тезабун, Сибиралде ритIарал дагъистаниязул кьогIаб гIумруялъул сурат цебечIезабун бугеб куц. Туснахъ къотIаразул рижараб ракьалъухъ урхъи. Зулмуяб хIукуматалде дандечIеялъул бакънал кочIолъ загьирлъи.	2	• ПасихIго, пикру гьабун, асарал цIализе. • Асаразда хурхун суалал кьезе. • Асаразда хурхун, суалазе жавабал кьезе. • Авторасул кинаб бербалагьи асаразул герояздехун бугебали ургъизе. • Щиб мурадалда хъвараб асарали пикру гьабизе.
Къуркълиса Щаза **«ТуманкIул хIараялъуб», «КIанцIи хехаб мугIрул чан», «Саву ккун, хъахIлъун бугин», «РоцIараб къоялъ батун...»** Шазал гIумруялъул хIакъалъулъ къокъаб баян. ТалихI гьечIеб рокьул бицарал кучIдул. Рокьул гIазаб, рухIияб бечелъи рагьизе кочIохъаналъул бугеб гьунар.	2	• ПасихIго, пикру гьабун, асарал цIализе. • Асаразда хурхун суалал кьезе. • Асаразда хурхун, суалазе жавабал кьезе. • Авторасул кинаб бербалагьи асаразул герояздехун бугебали ургъизе. • Щиб мурадалда хъвараб асарали пикру гьабизе.

Калам цебетӀезабизе		
19 гӀасруялъул адабият	2	• XIX гӀасруялъул рагӀул устарзабазул асаразул аслиял темаби ва проблемаби рицине. • Сахлъи, вацлъи, хъукьлъи, рацӀцӀалъи, тӀадагьлъи, хӀалихьалъи, къарумлъи, сурукълъи, бахӀарчилъи, дибирлъи, бегавуллъи, зулмулъи, хӀарамлъи – гьал темабазул цояб тӀаса бищун, сочинение хъвазе.
20 гӀасруялъул 1-себ бащалъиялъул адабият – 12 сагӀат		
ЦӀадаса ХӀамзат **«Шамил»** Халкъияв багьадурасде бугьтанал лъей, кьучӀ гьечӀел чӀорал, рагӀи рехи — мекъаб иш бугин абураб шагӀирасул пикру кочӀолъ загьирлъи. Шамилил бахӀарчияб тарихалъе къимат кьезе, гьелъул кӀвар рагьизе ХӀамзатица хӀалтӀизарурал сипатиял рагӀаби. **«Чоде» – «Дагъистан»** Жиндирго хъахӀаб чол хӀакъалъулъ ХӀамзатил кучӀдул. КочӀохъанасул махсара, чода бадир чӀваял ва гӀайибал гьари. Гьел гьариялъе гӀилла. МацӀалъул пасихӀлъи. **«Пилги цӀунцӀраги»** Жиндирго къуваталде мугъчӀвайги гьабун, чӀухӀи бихьизабураб Пилалъул мисалалдасан шагӀирас гӀадамасулъ рекъечӀеб пахруяб чӀухӀи какулеб куц. Баснялъул насихӀат. **«Маймалакги цӀулал устарги»**	4	• ПасихӀго, пикру гьабун, асарал цӀализе. • Асаразда хурхун суалал кьезе. • Асаразда хурхун, суалазе жавабал кьезе. • Авторасул кинаб бербалагьи асаразул герояздехун бугебали ургъизе. • Щиб мурадалда хъвараб асарали пикру гьабизе. • Баснябаз кьолеб насихӀат, гӀакълу бицине. • Бокьараб тӀаса бищун, басняялъул инсценировка гьабе. • «Пилги цӀунцӀраги» рекӀехъе лъазабизе.

Баснялъул аслияб магIна жиндир гуреб иш тIаде босарав чи сурулеб куц бихьизаби. Маймалакалъул гIамал бугел гIадамазда гвангъараб мисалалдалъун ХIамзатица речIчIулеб сатираялъул чIор. Кколареб ва жинда лъалареб иш гьабулев чиясул гIамал жиндаго багъи. Баснялъ кьолеб гIакълу.		
АДАБИЯТАЛЪУЛ ТЕОРИЯ		
• Баснялъул хIакъалъулъ баян. Аллегориялъул хIакъалъулъ бичIчIи.		
Ражаб Дин-МухIамаев **«Хиянатчи»** ВатIаналде къо ккараб мехалъ, нахъе къан чIарав чиясул рогьояб гIумру ва гьелъул кколеб инжитаб ахир. ВатIаналъе хилиплъарав чияс жиндирго гIагарлъи, йокьарай яс учузго ричулеб куц. Хиянаталде МухIамадил нух. Хъвалис ХIамзат — жанисел тушбабазул цо тайпа. Багьадураздехун ва гьезул ишаздехун авторасул бугеб бербалагьи загьир гьарулел эпитетал, дандекквеял, метафорал ва гьезул кIвар.	4	• Литературияб асар бичIчIизе, нахъгIунтIизе, гъорлъе ккун лъазе. • Живго жиндаго чIун, цIалараб асаралъул магIна бицине. • Асаралъул план гIуцIизе. • Асаразул аслиял героязе ва аслиял лъугьа-бахъиназе къимат кьезе.
АДАБИЯТАЛЪУЛ ТЕОРИЯ		
• Хабариял асаразул тайпаби. Хабар. Къиса.		
ДАГЪИСТАНАЛЪУЛ ХАЛКЪАЗУЛ АДАБИЯТАЛДАСА		
Эфенди Капиев **«МагIарухъ чвахунцIад»** МагIарул тIабигIаталъул берцинльи. Хабаралъ рекIее	3	• Литературияб асар бичIчIизе, нахъгIунтIизе, гъорлъе ккун лъазе. • ЦIалараб асаралъул магIна бицине.

гьабулеб аваданаб асар. ГӀагараб ракьалде авторасул бугеб рокьи бихьизабизе сипатиял рагӀабазул кӀвар. **«Разведчикал»** Хъвадарухъанасул асаразулъ КӀудияб ВатӀанияб рагъул тема. Рагъулаб тӀадкъай тӀубазе тушманасул тылалде арал разведчиказул къвакӀи, таваккал ва гъунки. Тушманасдаса рецӀел босизе бугеб гӀишкъу. ИсмагӀиловасул сипат. **«Сабаб»** Очеркалъе кьочӀое босараб хӀакъикъияб лъугьа-бахъин. Рагъда лъадарун рахъарал бахӀарзал. Разведчиказул командир ХӀажи Ибрагьимовасул сипат. Бергьенлъиялъул ицц — халкъазул гъункараб цолъи, ВатӀаналде гъваридаб рокьи. Рагъда хвалдаса цӀунулеб сабаб — цӀодорлъи, бахӀарчилъи, хӀинкъи лъангутӀи.		• Асаралъул план гӀуцӀизе. • Асаразул аслиял героязе ва аслиял лъугьа-бахъиназе къимат кьезе. • Церехун цӀаларал гьебго темаялда хъварал асаралгун данде ккезе. • Совет Союзалъул бахӀарчи абураб цӀар щварал дагъистаниял ракӀалде щвезаризе, сундухъ гьеб цӀар щварабали лъазабизе, киназего бицине. • «МагӀарухъ чвахунцӀад» рекӀехъе лъазабизе.
АДАБИЯТАЛЪУЛ ТЕОРИЯ		
• Очеркалъул хӀакъалъулъ баян гӀатӀид гьаби. Хабаралъул хӀакъалъулъ баян.		
Гъазимбег Бах1андов **«Эмен»**	1	• Литературияб асар бичӀчӀизе, нахъгӀунтӀизе, гьорлъе ккун лъазе. • Живго жиндаго чӀун, цӀалараб асаралъул магӀна бицине. • Суалазе жавабал кьезе. • Асаралъул план гӀуцӀизе. • Асаразул аслиял героязе ва аслиял лъугьа-бахъиназе къимат кьезе.

Калам цебетІезабизе		
20 гІасруялъул 1-себ бащалъиялъул адабият	1	• МагІарул тІабигІаталъул берцинльи бихьизабулел суратал яги видео ралагьизе, гьезие комментариял хъвазе. • «ТІабигІат цІуниялъулъ дица лъураб бутІа» абураб темаялда сочинение хъвазе.
20 гІ. 2-леб бащалъиялъул адабият – 20 сагІат		
Расул ХІамзатов **«Россиялъул солдатал», «Къункъраби»** **«Россиялъул солдатал».** Поэмаялъе кьочІое босараб хІакъикъат. Халкъазда гьоркьоб гьудуллъи. ГІадамазе ВатІаналъул хиралъи. Рагъухъабазул бахІарчилъи, рухІияб бечелъи, тушманасдаса бергьун гурони, къун чІезе кІунгутІи. ГІабдулманаповасул рухІияб бечелъи рагьизе шагІирас хІалтІизарурал сипатиял рагІаби. Гаргаралъул кІвар. **«Къункъраби».** ВатІаналъул намус-яхІ цІунун рагъарал, хІалтІарал бахІарзазе сайгъат гьабураб кечІ. ГІадан хиралъиялъул тІадегІанаб асар загьир гьабун, авторасда ратарал сипатиял рагІаби.	4	• ПасихІго асарал цІализе. • Асаразда тІасан суалал лъезе. • Суалазе жавабал кьезе. • Лъугьа-бахъиналъул яги багьадурасул хІакъалъулъ жиндирго пикру загьир гьабизе. • «Къункъраби» кечІ бижиялъул тарих», «ХъахІал къункъраби» байрамалъул тарих» абурал темабазда тІасан проект гІуцІиялъулъ гІахьаллъи. • ХІажатаб тІехь балагьизе интернеталдаса, библиотекаялда каталогаздаса пайда босизе. • «Россиялъул солдатал» поэмаялда тІасан сурат бахъизе. • ГІабдулманаповасул рухІияб бечелъи рагьизе шагІирас хІалтІизарурал сипатиял рагІаби ратизе ва хъвазе. • «Къункъраби» рекІехъе лъазабизе.
Калам цебетІезабизе		
20 гІ. 2-леб бащалъиялъул адабият	1	• Расул ХІамзатовасул «Къункъраби» кечІ хъваялъул тарих лъазабизе ва бицине. • «ХъахІал къункърабазул къо» байрамалъул тарих лъазабизе (интерненталъул, тІахьазул кумекалдалъун) ва бицине.

		• «ГІисинал следопытал» хІисабалда нужер росулъа рагъухъанасул х1акъалъулъ баянал ралагье ва очерк хъвай.
АДАБИЯТАЛЪУЛ ТЕОРИЯ		
• Метафораялъул хІакъалъулъ бичІчІи гъварид гьаби.		
Заид ХІажиев ГІумруялъул ва хъвадарухъанлъиялъул хІакъалъулъ къокъаб баян. **«ХІанчІикІкІал»** Эркенаб цадахъаб захІмат талихІ-рохелалъул кьучІ букІин хІор бахъарал хІанчІазулги хІалтІудаса нахъе кІанцІараб Гагулги мисалалда бихьизабун бугеб куц. ЦІодораб тІинчІ хІанчІалъе ин ва цадахъ хІалтІиялдаса щвараб рохел. Гагул макрулъи. ХІанчІазул эр- кенаб захІматги Гагул пахрулъиги бихьизабизе шагІирас хІалтІизарурал сипатиял рагІаби. ТІабигІаталъул сурат цебечІезабизе шагІирасул махщел. **«Цакьуги циги»** «ХІанчІикІкІал»: Эркенаб цадахъаб захІмат талихІ-рохелалъул кьучІ букІин хІор бахъарал хІанчІазулги хІалтІудаса нахъе кІанцІараб Гагулги мисалалда бихьизабун бугеб куц. ЦІодораб тІинчІ хІанчІалъе ин ва цадахъ хІалтІиялдаса щвараб рохел. Гагул макрулъи. ХІанчІазул эркенаб захІматги Гагул пахрулъиги бихьизабизе шагІирас хІалтІизарурал сипатиял рагІаби. ТІабигІаталъул сурат цебечІезабизе шагІирасул махщел. **«Цакьуги Циги»:** РекІелъ чаран букІин чилъиялъул ас-	3	• ПасихІго, пикру гьабун, асарал цІализе. • Асаразда хурхун суалал кьезе. • Асаразда хурхун, суалазе жавабал кьезе. • Авторасул кинаб бербалагьи асаразул героялдехун бугебали ургъизе. • Щиб мурадалда хъвараб асарали пикру гьабизе.

лияб шартI кколеблъи Цакьулги Цилги мисалалдалъун шагIирас загьир гьаби. Цилги Цакьулги хасият-гIамал рагьулел сипатиял рагIаби. Баснялъул насихIат. Заид ХIажиев аваразул советияб поэзиялъе къучI лъуразул цояв ва авар мацIалда тIоцересел драмаялъул асаразул автор. ВатIаналде Заид ХIажиевас ахIарал кучIдул «ТIогьол магIдан», «Тушманасе хвел», «ЩIияб гIел» — (цебеккун малъараб). Поэтасул сатира. («Лъадаве щив инев?», «Цакьуги Циги» — (цереккун малъарал), «ЧIагояб экран»). Поэзиялъул кIваралъул ва поэтасул борчалъул хIакъалъулъ пикраби («Къебелъухъ»). Заид ХIажиевасул кочIол мацIалъул дуруслъи, пасихIлъи.		
АДАБИЯТАЛЪУЛ ТЕОРИЯ		
• Метафораялъул хIакъалъулъ бичIчIи жеги гъварид гьаби.		
Фазу ГIалиева **«Дир рахьдал мацI»** МацI гьечIони, гьечIо миллат. Миллат тIагIарал къавмал — рухIияб ицц къараб къулгIа. Рахьдал мацIалде магIарулаз мугъ рехулеб букIин бихьарай шагIиралъул рекIел бухIи, гьеб рухIияб хазина цIунеян балеб ахIи. **«Маг1арулав»**	2	• ПасихIго асарал цIализе. • Асаразда тIасан суалал лъезе. • Суалазе жавабал кьезе. • Кучдул1 рек1ехъе лъазаризе.

ХIусен ХIажиев **«ГIалибегил къулгIа»** ГIалибегилги гьесул чIужу Айизалги гIаданлъи, рекIел сахаватлъи, адаб-хIурматгун инсан кIодо гьави. ГIадамазе жив хIажатав вукIиналдаса ГIалибегил чIухIи. Херав магIаруласул гIамал-хасият. Сверухъ бугеб тIабигIаталдехун гьесул бугеб рокьи ва тIалаб. ГIалибегица чанил цIцIе хвасар гьаби. Иццуда «ГIалибегил къулгIа» абураб цIар лъеялъе гIилла. Харбил пикруялъул гъварилъи.	2	• Лъугьа-бахъиналъул яги багьадурасул хIакъалъулъ жиндирго пикру загьир гьабизе. • Учителас къураб темаялда тIасан проект гIуцIиялъулъ гIахьаллъи. • ХIажатаб тIехь балагьизе интернеталдаса, библиотекаялда каталогаздаса пайда босизе. • Бищун вокьарав асаралъул багьадурасул хIакъалъулъ сочинение хъвазе. • ПасихIго асар цIализе. • Асаразда тIасан суалал лъезе. • Суалазе жавабал кьезе.
МухIамад ГIабдулхIалимов **«Госпиталалъул вас»** ХIамзатилги Сахратилги гьудуллъи ккей. Лъукъарал солдатаз ХIамзатил эбелалъул хIурмат гьаби. Дзгуевас васасе орден кьей. Капитан Симоновги ХIамзатги. Эбел фронталде иналъе гIилла. Орден бикъи. Эбелалъул кагъат бачIин. ХIамзат фронталде лъути. ВатIаналъе хилиплъи — кIудияб такъсир — къисаялъул аслияб пикру.	4	• Лъугьа-бахъиналъул яги багьадурасул хIакъалъулъ жиндирго пикру загьир гьабизе. • Учителас къураб темаялда тIасан проект гIуцIиялъулъ гIахьаллъи. • ХIажатаб тIехь балагьизе интернеталдаса, библиотекаялда каталогаздаса пайда босизе. • Бищун вокьарав асаралъул багьадурасул хIакъалъулъ сочинение хъвазе. • ПасихIго асар цIализе. • Асаразда тIасан суалал лъезе. • Суалазе жавабал кьезе.
АДАБИЯТАЛЪУЛ ТЕОРИЯ		
• Асаралъул гIуцIиялъул (композицилъул) хIакъалъулъ авалияб баян. • Къисаялъул хIакъалъулъ баян гъварид гьаби.		
Багьатар ХIажиев	4	• Лъугьа-бахъиналъул яги багьадурасул хIакъалъулъ жиндирго

«Дихъ ралагьун чIа, мугIрул» МагIарул хъизамалда ва школалда захIматалде рокьи базаби ва гьеб бечелъилъун рикIкIин. ГIадамазе, гIаммаб магIишаталъе пайда гьабиялдаса къисаялъул багьадуразул чIухIи ва рохел. Къисаялъул аслияб багьадуразул сипатал. ГIисиназдаги чIахIияздаги гьоркьоб гьудуллъи. Къисаялъул хIеренаб сипатияб мацI. Аслияб багьадураздахун авторасул бербалагьи загьир гьарулел сипатиял рагIаби. «ЦIияв гьудул», «Гъайирбегица бицараб хабар», «БацIилгун рагъ», «ТIабигIаталъул сурат»		пикру загьир гьабизе. • Бищун вокьарав асаралъул багьадурасул хIакъалъулъ сочинение хъвазе. • ПасихIго асар цIализе. • Асаразда тIасан суалал лъезе. • Суалазе жавабал кьезе.
АДАБИЯТАЛЪУЛ ТЕОРИЯ		
• Пейзажияб лирика.		
МухIамад-СултIан ЯхIяев **«Питна», «ГIурул ханал»** Лъималазул гьудуллъи-вацлъи. Гьезда гьоркьоб питна бекьулев ягъзин. Гьудулзаби рагьизе тIами ва гьелъул хIасил. КIиялго рекъон, пит- надулав вухи. **«ГIурул ханал»** — гьалмагъзаби гуккун, цIар босизе къваригIарав цIалдохъанасул къухьаб гIамал. ХIарам кидакъадги тIатинчIого хутIунгутIи. Лъималазда гьоркьоб хIалихьалъи бегьунгутIи. МацIалъул бечелъи. Диалектиял (бакIалъул) рагIаби. Басралъарал рагIаби. Сипат-сурат цебечIезабиялъул ва лъугьа-бахъиназул хIакъалъулъ баян.	2	• Лъугьа-бахъиналъул яги багьадурасул хIакъалъулъ жиндирго пикру загьир гьабизе. • Учителас кьураб темаялда тIасан проект гIуцIиялъулъ гIахьаллъи. • ХIажатаб тIехь балагьизе интернеталдаса, библиотекаялда каталогаздаса пайда босизе. • Бищун вокьарав асаралъул багьадурасул хIакъалъулъ сочинение хъвазе. • ПасихIго асар цIализе. • Асаразда тIасан суалал лъезе. • Суалазе жавабал кьезе.

Калам цебетIезабизе		
20 гI. 2-леб бащалъиялъул адабият	1	• Учителас кьураб темаялда тIасан проект гIуцIиялъулъ гIахьаллъи (масала, батIи-батIиял пишабазул хIакъалъулъ). • МагIарул хъизамалда ва школалда захIматалде рокьи кин базабулебали бицине, ва гьеб щай бищун к1удияб бечелъилъун рикIкIунебали бицине. • ХIажатаб тIехь балагьизе интернеталдаса, библиотекаялда каталогаздаса пайда босизе. • Нужер хъизамалъул чагIаз кинаб пайда хIукуматалъе, халкъазе кьолебали бицине (гьезул пишаялъул, хIалтIул).
КЛАССТУН КЪВАТ1ИСЕБ Ц1АЛИ		
14. «ЦилгIин» (маргъа). 15. «Вацги яцги» (маргъа). 16. «Церги Чакъалги» (маргъа). 17. Гамзат Цадаса. «ЗахIматалъул хIинчIги чIухIараб рузги», «Царал бикьи», «Цурдузул гаргар», «Мукъур берцин», «ЧIунталил ханзаби». 18. Заид Гаджиев. «Дун вижараб росу, «ХъахIилаб экран», «БацIги церги», «Гъедуги Церги». 19. Гаджи Залов. «КIал ккураб гъалбацI» (басня). 20. Магомед-Султан Яхъяев. «Вацако». 21. Фазу Алиева. «КучIдул». 22. Муса Магомедов. «Къо лъикI, шагьар»,	4	

«ГьитӀинав гьокочи». (Къокъ гьабураб). 23. Арип Расулов. «Анищалъул цӀаялда хадур». 24. Магомед Шамхалов. «Баркаман». 25. Казимбег Багандов. «Эмен». **26.** Абдул-Вагаб Сулейманов. «Гъуниб».		

7 класс

Кинабниги – **68** сагӀат

Асарал малъизе – **56** сагӀат

Калам цебетӀезабизе – **8** сагӀат

Класстун къватӀисеб цӀали – **4** сагӀат

Разделал ва темаби	СагӀтазул къадар	Гьарулел хӀалтӀабазул аслиял тайпаби
Халкъияб кӀалзул гьунар – 5 часов		
Эпосиял кучӀдул: **«Бокьуларо, эбел, рии бачӀине»** ВахӀшияб гӀадат хӀисабалда чабхъен каки. Гьелъул балагьаб хасият бихьизабизе кочӀолъ хӀалтӀизарун ругел ресал. Эпитетазул, дандекквеязул, каламалъул ва гаргаралъул кӀвар. **«Исубханги вехьги»** **«Азайнисей»**	1	• Халкъиял кучӀдул пасихӀго цӀализе. • БатӀи-батӀиял халкъазул кочӀодалъун хъварал бахӀарчилъиялъул тарих бицунел асарал дандекквезе ва гьезул миллиял хаслъаби ратӀагьаризе. • МухӀканал, хасал рихьизариялги нухмалъиялъе росун, живго жиндаго чӀун цӀализе батӀи-батӀиял халкъазул кӀалзул асарал тӀасарищизе. • Темабазул, церечӀарал масъалабазул ва сипатазул рахъалъ батӀи-батӀиял халкъазул фольклоралъул асаразда гьоркьор ругел хурхенал чӀезаризе (релълъенлъи ва батӀалъи хӀисабалде босун). • Тексталъул жанралъулгин сипаталъул тӀабигӀатги хӀисабалде босун, дандекколеб анализ гьабулеб къагӀида тӀасабищизе. • Художествияб тексталъулъ поэтикаялда хурхарал бакӀал ратизе, гьелъул художествияб ва магӀнаялъулаб кӀвар бихьизабизе. • Баян кьураб хасияталъул цогидазул текстал дандекквезе ва хӀужжабаздалъун гьезие къимат кьезе. • Искусствоялъул батӀиял алатаздалъун гӀуцӀарал художествияб

		тексталъул баяназе (интерпретациялъе) къимат кьезе. • Халкъиял кучIдузулъ киназего гIахьалаб пикру балагьизе.
«Хочбар»: Гьидерил эркенал росаби жиндирго кверщаликье рачине хундерил ханас гьабураб питна ва талавурчилъи кочIолъ каки. Лагълъиялда данде, эркенлъи цIунун, гьидерица гьабураб къеркьей. Гьидерил ва гьезул цевехъан Хочбарил бахIарчилъи, яхI-намусалъул кIодолъи, рухIияб бечелъи. Хундерил Нуцалил гIамал-хасият. Хочбарица ханасул васал цIадаре рехиялъе гIилла.	2	• Халкъияб кечI пасихIго цIализе. • БатIи-батIиял халкъазул кочIодалъун хъварал бахIарчилъиялъул тарих бицунел асарал дандекквезе ва гьезул миллиял хаслъаби ратIагьаризе. • МухIканал, хасал рихьизариялги нухмалъиялъе росун, живго жиндаго чIун цIализе батIи-батIиял халкъазул кIалзул асарал тIасарищизе. • Темабазул, церечIарал масъалабазул ва сипатазул рахъалъ батIи-батIиял халкъазул фольклоралъул асаразда гьоркьор ругел хурхенал чIезаризе (релълъенлъи ва батIалъи хIисабалде босун). • Тексталъул жанралъулгин сипаталъул тIабигIатги хIисабалде босун, дандекколеб анализ гьабулеб къагIида тIасабищизе. • Художествияб тексталъулъ поэтикаялда хурхарал бакIал ратизе, гьелъул художествияб ва магIнаялъулаб кIвар бихьизабизе. • Баян кьураб хасияталъул цогидазул текстал дандекквезе ва хIужжабаздалъун гьезие къимат кьезе. • Искусствоялъул батIиял алатаздалъун гIуцIарал художествияб тексталъул баяназе (интерпретациялъе) къимат кьезе. • Халкъиял кучIдузулъ киназего гIахьалаб пикру балагьизе. • «Хочбар» рекIехъе лъазабизе.
Биценал ва абиял: **«Унсоколоса ХIожоги гуржиявги»** Талавурчилъи, чабхъад хьвади — миллатазда гьоркьоб	4	• Асар пасихIго цIализе. • Аслияв багьадурасе къимат кьезе. • Аслиял аслиял лъугьа-бахъиназе къимат кьезе.

питна бекьи хIисабалда къисаялда какун бугеб куц. ХIожоца гуржияв лагълъун гьавичIого, васлъун теялъе гIилла. Гьелдаса бижараб гьудуллъи ва гьелъул хIалбихьи. МагIарулазулги гуржиязулги рухIияб бечелъи, миллияб гIамалхасият ХIожолги гуржиясулги сипатаздалъун загьир гьаби. Къисаялъул гIадатаб, сипатияб мацI.		• РичIчIуларел рагIаби ратизе ва гьезие баян кьезе. • Асаралда хурхун суалал кьезе. • Асаралда хурхун, хъван яги бицун, жавабал кьезе. • Авторасул кинаб бербалагьи асаралъул герояздехун бугебали ралагьизе. • Щиб мурадалда хъвараб асарали ургъизе. • Асаралда тIасан сурат бахъе.
АДАБИЯТАЛЪУЛ ТЕОРИЯ		
• Асаралъул гIуцIиялъул хIакъалъулъ баян гIатIид гьаби.		
19 гI. адабият – 5 сагIат		
Инхоса ГIалихIажи **«ГIелму ва жагьлу»** Инсанасул гIумруялда жаниб гIелмуялъ кколеб бакI. ГIелму — хвел гьечIеб хазина. Асаралъул насихIатаб хасият.	1	• ПасихIго, пикру гьабун, асар цIализе. • Асаралда хурхун суалал кьезе. • Асаралда хурхун, суалазе жавабал кьезе. • Щиб мурадалда хъвараб асарали пикру гьабизе.
ЦIадаса ХIамзат **«Дибирги гIанхвараги», «Ашбазалде»** **«Дибирги ГIанхвараги»:** Диниял къануналги дибирасул ишалги дандеккунгутIиялъул кьучIалда хъвараб сатирияб асар. Мискинчиясул гIумру ГIанхрилалда релълъинаби — асаралъул хъвалсараб магIна. Дибирги ГIанхвараги гаргазе тIамиялъул мурад. РухIияб тункагIусиялда ГIанхвара бергьиналъе гIилла. **«Ашбазалде»**: ГIадамал гуккун, боцIи данде гьабизе лъугьа- рал даранчагIазда велъулаго, ХIамзатица кьабулеб сатирикияб цIал. ХIажиясул хъантIи бихьизабизе шагIирас	4	• Лъугьа-бахъиналъул яги багьадурасул хIакъалъулъ жиндирго пикру загьир гьабизе. • ПасихIго асар цIализе. • Асаразда тIасан суалал лъезе. • Суалазе жавабал кьезе. • Асаралда тIасан сурат бахъе

хIалтIизарурал эпитетал. МацIалъул гIадатлъи, пасихIлъи, бечелъи, кицабаздаса махщалида пайда боси.		• «Ашбазалде» рекIехъе лъазабизе.
АДАБИЯТАЛЪУЛ ТЕОРИЯ		
• Сатираялъул хIакъалъулъ авалияб баян.		
20 гI. 1-себ бащалъиялъул адабият – 8 сагIат		
МухIамад Хуршилов **«ГIандалал»** Къисаялъул хIакъикъияб аслу. Гьеб хъваялъул мурад ва заман. ВатIан хиралъиялъул асар ва гьеб цIунизе рухI кьун рагъарал умумузул ирс цIунизе ккей — асаралъул тема. МагIарулазул чилъи борцунеб роцен — таваккал, бахIарчилъи, къвакIи. Херав ХIасанил, Чупаласул ва цогидалги багьадуразул сипатал. Надир-шагь инжитго къеялъе гIилла.	4	• Къисаялъул хIакъикъияб аслу. Гьеб рагъул хIакъалъулъ баяналги цIалун (интернеталдаса, тарихиял тIахьаздаса), проект гIуцIизе. • Асаралда тIасан сурат бахъе. • Асаралда тIасан суалал лъезе. • Суалазе жавабал кьезе. • Къисаялъул цо бут1а рек1ехъе лъазабизе.
АДАБИЯТАЛЪУЛ ТЕОРИЯ		
• Адабияталъул аслиял тайпаби: эпос, лирика ва драма (авалияб баян).		
Тажудин Таймасханов **«К1илк1азе биун т1ураб гулла»**	2	• Асаралда тIасан сурат бахъе. • Асаралда тIасан суалал лъезе. • Суалазе жавабал кьезе.
Багьавдин Митаров **«Бице гьудулзабазда»** ШагIирасул гIумруялъул хIакъалъулъ къокъаб баян. Рокъобе кагъат хIисабалда хъвараб кочIол пикру — Советияб Армиялъ бергьенлъи босиялда ракIчIей ва гьелдаса чIухIи.	1	• Асаралда тIасан сурат бахъе. • Асаралда тIасан суалал лъезе. • Суалазе жавабал кьезе.

ВатIаналде къо ккараб мехалъ, керен кьун, гьеб цIунулезда гьорлъ вукIине щвей шагIирас талихIлъун рикIкIин. Фронталъулги тылалъулги цолъи, рухIияб гъунки загьир гьабизе шагIирас хIалтIизабураб кочIол форма.		
20 гI. 2-леб бащалъиялъул адабият – 33 сагIат		
Асадула МухIамаев **«МагIарулай» («АхIмад тIадвуссин», «Миккикъор»)** Лъалареб хIалалъ ругъназ хисарав АхIмад рагъдаса вачIун эбел-инсуда рещтIин. ЛъазегIан ккараб гарачIвариялда фронталдаги тылалдаги къеркьарал гIадамазул рухIияб бечелъи, тIадегIанлъи.	2	• Лъугьа-бахъиналъул яги багьадурасул хIакъалъулъ жиндирго пикру загьир гьабизе. • Учителас кьураб темаялда тIасан проект гIуцIиялъулъ гIахьаллъи. • ХIажатаб тIехь балагьизе интерналдаса, библиотекаялда каталогаздаса пайда босизе. • Бищун вокьарав асаралъул багьадурасул хIакъалъулъ сочинение хъвазе. • ПасихIго асар цIализе. • Асаралда тIасан суалал лъезе. • Суалазе жавабал кьезе. • Асаралъулъ художественнияб формаялъул рахъал рихьизаризе ва гьезда гьоркор бухьенал ратизе.
МухIамад Сулиманов **«Васигат»** ЦIаруйго берцин рихьарал ясал хъами, цогидал хIинкъизарун, питна балагьизе рахъин гIадинал инсаплъи хварал некIсиял гIадатал поэмаялда каки. БахIарчияй ясалъул сипат. Гьей магIарул ясалъул бахIарчияб намусяхIалъул гIаламатлъун йихьизайи. Бидулас хъачагълъи рехун теялъе гIилла. Ярагъ ракьулъ букъиялъул магIна.	4	• Лъугьа-бахъиналъул яги багьадурасул хIакъалъулъ жиндирго пикру загьир гьабизе. • Учителас кьураб темаялда тIасан проект гIуцIиялъулъ гIахьаллъи. • ХIажатаб тIехь балагьизе интерналдаса, библиотекаялда каталогаздаса пайда босизе. • Бищун вокьарав асаралъул багьадурасул хIакъалъулъ сочинение хъвазе. • ПасихIго асар цIализе.

Поэмаялъул мацIалъул пасихIлъи, чвахиялъул дуруслъи.		• Асаралда тIасан суалал лъезе. • Суалазе жавабал кьезе.
АДАБИЯТАЛЪУЛ ТЕОРИЯ		
• Поэмаялъул хIакъалъулъ авалияб баян.		
Расул ХIамзатов **«Эбелалъ дир кинидахъ...»** **«Дагъистаналъул рохьал»** **«МагIарулал»** ГIумруялъул ицц — эбеладе гIурхъи гьечIеб рокьи шагIирас кочIолъ загьир гьабураб куц. Эбелалъул рокьиялъ лъимадул чи лъугьи- нави, гьелъухъ лъимал улбузда цере даим налъулаллъун хутIи хIеренаб, пасихIаб, сипатияб мацIалъ бицунеб куц. МагIарулазул яхI-намусалъул, рухIияб бечелъиялъул, тIабигIаталъул, гIагараб ВатIаналде гьезул бугеб рокьул кIодолъиялъул бицунел **«МагIарулал», «Дагъистаналъул рохьал»** абурал кучIдул. Жиндирго ВатIаналдаса ва гьелъул миллаталдаса шагIирасул чIухIи. КучIдузул магIнаялъул гъварилъи, мацIалъул сипатлъи, формаялъул рекъонккей.	5	• ПасихIго асар цIализе. • Асаралда тIасан суалал лъезе. • Суалазе жавабал кьезе. • Асаралъулъ художественнияб формаялъул рахъал рихьизаризе ва гьезда гьоркор бухьенал ратизе. • «МагIарулал» кечI рекIехъе лъазабизе.
АДАБИЯТАЛЪУЛ ТЕОРИЯ		
• ШигIруяб ва хабарияб каламалъул хIакъалъулъ баян гIатIид гьаби. КочIол гIуцIи. Анкьго ванцIила цо гьижаялъул роцен, гьезул чвахи.		
Муса МухIамадов **«Инсул гьалбал»** Гьоболасул адаб-хIурмат гьаби — магIарулазул гьайбатаб	4	• Лъугьа-бахъиналъул яги багьадурасул хIакъалъулъ жиндирго пикру загьир гьабизе. • Учителас кьураб темаялда тIасан проект гIуцIиялъулъ

гIадат букIин. Гьалбал хирияв ГIабдулагьил ва гьесул лъадул рухIияб бечелъи. ЛъикIаб гIадат, цоцахъе кьолаго, рухIияб хазиналъун наслабаз цIунизе ва бечед гьабизе ккей — хабаралъул аслияб пикру. Аслиял багьадуразул сипатал. Асаралъул пикру рагьизе тIабигIаталъул сураталъул бугеб кIвар.		гIахьаллъи. • ХIажатаб тIехь балагьизе интерталдаса, библиотекаялда каталогаздаса пайда босизе. • Бищун вокьарав асаралъул багьадурасул хIакъалъулъ сочинение хъвазе. • ПасихIго асар цIализе. • Асаралда тIасан суалал лъезе. • Суалазе жавабал кьезе. • Асаралъулъ художественнияб формаялъул рахъал рихьизаризе ва гьезда гьоркор бухьенал ратизе.
АДАБИЯТАЛЪУЛ ТЕОРИЯ		
• Адабияб хасият-гIамалалъул хIакъалъулъ авалияб баян.		
Фазу ГIалиева **«Эбелалда гьикъе»** «МугIрузул закон» — азарил соназ магIарулаз жидеда рекъон гIумру гьабурал гьайбатал гIадатал. Цо хъизанлъун, росдал жамагIаталъ гъункун гIумру гьабизе гьезул бугеб рухIияб кIвар. Гьел хъвачIел законазул гIорхъи бахарав чи жамагIаталъ рикIкIунгутIи, гьев гIадамазул берзукьа ворти рогьо-ничлъун букIин. «Эбелалда гьикъе» — эбелалъул рухIияб кIодолъи кочIолъ ахIи. Эбелалъул рекIеда бикIун букIуна щибаб жиндир лъимадул лъугьабахъинги, рохел-пашманлъиги, гьел гIурал куцги. КIочарабщинаб абула эбелалда гьикьеян. Даимал налъулаллъун лъимал эбелалъе хутIи.	4	• Лъугьа-бахъиналъул яги багьадурасул хIакъалъулъ жиндирго пикру загьир гьабизе. • Учителас кьураб темаялда тIасан проект гIуцIиялъулъ гIахьаллъи. • ХIажатаб тIехь балагьизе интернеталдаса, библиотекаялда каталогаздаса пайда босизе. • Бищун вокьарав асаралъул багьадурасул хIакъалъулъ сочинение хъвазе. • ПасихIго асар цIализе. • Асаралда тIасан суалал лъезе. • Суалазе жавабал кьезе. • «МагIарулазул нус» кочIол бутIа рекIехъе лъазабизе.

«МагIарулазул нус»		
Багъатар ХIажиев **«Чадил кесек»** Инсанасул гIумруялда жаниб чадица кколеб бакI. Кванидехун хIурмат гьаби — асаралъул пикру. Хабаралда авторас рорхун ругел суалал.	2	• Лъугьа-бахъиналъул яги багьадурасул хIакъалъулъ жиндирго пикру загьир гьабизе. • Учителас кьураб темаялда тIасан проект гIуцIиялъулъ гIахьаллъи. • ХIажатаб тIехь балагьизе интернеталдаса, библиотекаялда каталогаздаса пайда босизе. • Бищун вокьарав асаралъул багьадурасул хIакъалъулъ сочинение хъвазе. • ПасихIго асар цIализе. • Асаралда тIасан суалал лъезе. • Суалазе жавабал кьезе.
АДАБИЯТАЛЪУЛ ТЕОРИЯ		
• Асаралъул гIуцIиялъул (композициялъул) хIакъалъулъ баян гIатIид гьаби.		
МухIамад Гунашев **«ЦIадулал соназул учитель»** Жиндиего бокьун, КIудияб ВатIаниб рагъде арав учителасул къисмат. Поэмаялъул хIакъикъияб кьучI. Рагъул авлахъалда бохги тун, школалде тIадвуссарав учителасул рухIияб бечелъи. Жиндир цIулал бох букIинцин лъазе течIого, окопазул форма хисичIого, гулбуз борлъ-борлъараб шинелалда гъорлъ, бергьенлъиялъул къо бачIинегIан гьев хьвадарав куц. Фронталда улбул ругел лъималазе эменлъиги учительлъиги цадахъ гьаби. Жиндирго мукъсанаб квен ракъарал цIалдохъабазе кьун, кIудияб яхI-	4	• Лъугьа-бахъиналъул яги багьадурасул хIакъалъулъ жиндирго пикру загьир гьабизе. • Учителас кьураб темаялда тIасан проект гIуцIиялъулъ гIахьаллъи. • ХIажатаб тIехь балагьизе интернеталдаса, библиотекаялда каталогаздаса пайда босизе. • Бищун вокьарав асаралъул багьадурасул хIакъалъулъ сочинение хъвазе. • ПасихIго асар цIализе. • Асаралда тIасан суалал лъезе. • Суалазе жавабал кьезе.

намусалда вукIин. Учителасул камилаб сипат гIуцIизе шагIирас хIалтIизарурал дандекквеял, метафорал, эпитетал ва гьезул кIвар.		
АДАБИЯТАЛЪУЛ ТЕОРИЯ		
• Поэмаялъул хIакъалъулъ баян гIатIид гьаби. МацIалъул пасихIлъи, хIалуцин, аллитерациялъул бечелъи. Анкьго гьижаялъул роцен ва гьелъул кIвар.		
ДАГЪИСТАНАЛЪУЛ ХАЛКЪАЗУЛ АДАБИЯТАЛДАСА		
Къияс Меджидов **«МугIрузул цIумазе хвел букIунадай»** Хъвадарухъанасул гIумру ва адабияб хIаракатчилъи. Къисаялъул тема ва пикру. Радал гIужалъе хъвадарухъанас гьабураб сипат-сурат. ГIадарие Нурали-бабаца кьураб къимат. ГIолохъанав чанахъанасе херас рагьараб	3	• ПасихIго асар цIализе. • Асаралда тIасан суалал лъезе. • Суалазе жавабал кьезе. • Асаралъулъ художественнияб формаялъул рахъал рихьизаризе ва гьезда гьоркор бухьенал ратизе;
Багьавудин Митаров. **«Бице гьудулзабазда»** ШагIирасул гIумруялъул хIакъалъулъ къокъаб баян. Рокъобе кагъат хIисабалда хъвараб кочIол пикру — Советияб Армиялъ бергьенлъи босиялда ракIчIей ва гьелдаса чIухIи. ВатIаналде къо ккараб мехалъ, керен кьун, гьеб цIунулезда гьорлъ вукIине щвей шагIирас талихIлъун рикIкIин. Фронталъулги тылалъулги цолъи, рухIияб гъунки загьир гьабизе шагIирас хIалтIизабураб кочIол форма.	2	• Хъвадарухъанасул хIакъалъулъ тIадеги материал бакIаризе, тIахьазде интернеталде раккизе, батIиял асаралги цIализе. • ПасихIго асар цIализе. • Асаралда тIасан суалал лъезе. • Суалазе жавабал кьезе. • Тексталъул жанралъулгин сипаталъул тIабигIатги хIисабалде босун, дандекколеб анализ гьабулеб къагIида тIасабищизе.
ГIалирза СагIидов	2	• ПасихIго асар цIализе.

«ГӀазул тӀаргъал» КӀудияб ВатӀанияб рагъда бергьенлъи босиялдаса чӀухӀи-ялъул асар загьир гьабизе тӀабигӀияб сипаталдаса пайда бугеб куц. ХитӀабияб къагӀидаялда кечӀ гӀуцӀиялъ рекӀел асар гӀатӀидго рагьизе кьолеб рес. **«РачӀа, гьудулзаби»** Дагъистаналда гьудуллъиги вацлъиги бищун тӀадегӀанаб рухӀияб бечелъи букӀин кочӀолъ загьир гьабун бугеб куц. ВатӀан хиралъиялъул, гьелдаса чӀухӀиялъул асар шагӀирас-да кьезе кӀун бугеб куц ва гьелъие ратарал ресал.		• Асаралда тӀасан суалал лъезе. • Суалазе жавабал кьезе. • «ГӀазул тӀаргъал» кечӀ рекӀехъе лъазабизе.
М.-Р. Расулов **«Эбелалъул рахӀму»** Васасдехун эбелалъул бугеб кӀудияб рокьи ва божилъи са-бураб гӀорхъода чӀезабизе Насибатил цӀодораб махщел. ГьитӀинлъиялъ ва гӀанчӀлъиялъ Алмасил ккарал гъалатӀал. Квешлъиялдаса вас цӀунизе эбелалъул божилъиялъул бугеб кӀвар. Щивав багьадурасе авторас кьолеб къимат загьирлъулел сипатиял рагӀаби.	2	• Лъугьа-бахъиналъул яги багьадурасул хӀакъалъулъ жиндирго пикру загьир гьабизе. • Учителас кьураб темаялда тӀасан проект гӀуцӀиялъулъ гӀахьаллъи. • ХӀажатаб тӀехь балагьизе интернеталдаса, библиотекаялда ката-логаздаса пайда босизе. • Бищун вокьарав асаралъул багьадурасул хӀакъалъулъ сочинение хъвазе. • ПасихӀго асар цӀализе. • Асаралда тӀасан суалал лъезе. • Суалазе жавабал кьезе.
АбутӀалиб Гъапуров «Квешлъиялъе квешлъи» ЛъикӀлъи гьабуразе лъикӀлъи, квешлъи гьабуразе квешлъи батулеб гӀумруялъул закон рагьизе шагӀирасда батараб тема.	1	• Лъугьа-бахъиналъул яги багьадурасул хӀакъалъулъ жиндирго пикру загьир гьабизе. • Учителас кьураб темаялда тӀасан проект гӀуцӀиялъулъ гӀахьаллъи. • ХӀажатаб тӀехь балагьизе интернеталдаса, библиотекаялда ката-

Гьабураб квешлъи кида-къадги жиндаго речIчIулеблъи бихьизабун бугеб куц. АбутIалибил насихIатиябгун философияб магIна. РагIабазул гIадатлъи, магIнаялъул гъварилъи, гIакълуялъул камиллъи.		логаздаса пайда босизе. • Бищун вокьарав асаралъул багьадурасул хIакъалъулъ сочинение хъвазе. • ПасихIго асар цIализе. • Асаралда тIасан суалал лъезе. • Суалазе жавабал кьезе.
КЛАССТУН КЪВАТ1ИСЕБ Ц1АЛИ		
14. ЦIадаса ХIамзат. «Дир гIумру», «КIудияв ХIасан». 15. МухIамад Шамхалов. «ЧIегIерав чи». 16. Асадула МухIамаев. «Чаландар». 17. Шах-Эмир Мурадов. «МагIарухъ рогьел» («Рассвет в горах»). 18. Расул ХIамзатов. «МагIарул къиса», «МагIаруласул ватIан». 19. ГIарип Расулов. «КьогIал конфетал». 20. МухIамад ГIабдулхIалимов. «Циги тIинчIги». 21. Тажудин Таймасханов. «КIилкIазе биун тIураб гулла». 22. Фазу Алиева. «18 абилеб их». 23. Абакар ТIагиров. «ГIандадерил ралъдахъ». 24. ГIумар-ХIажи Шахтаманов. «Кьурулъ нух щвечIеб бис». 25. МухIамад-Загьид Аминов. «Гьудуллъиялъул улка».		

26. МухIамад Атабаев. «Замана».		

8 класс

Кинабниги – **68** сагIат
Асарал малъизе – **56** сагIат
Калам цебетIезабизе – **8** сагIат
Класстун къватIисеб цIали – **4** сагIат

Разделал ва темаби	**СагIтазул къадар**	**Гьарулел хIалтIабазул аслиял тайпаби**
Гъорлъе лъугьин. Художественнияб калам.	1	
АДАБИЯТАЛЪУЛ ТЕОРИЯ		
• Тарихиябгун адабияб процессалъул хIакъалъулъ авалияб бичIчIи.		
Халкъияб кIалзул гьунар – 5 сагIат		
17-19 гI. адабият – 28 сагIат		
17-19 гI. адабият. Обзор. **17-18 гIасрабазда** авар халкъалъул хIакъалъулъ аслиял тарихиял баянал. Маданият цебетIеялъул хасал рахъал. 17-18 гI. поэтазул гIумруялъул ва хъвадарухъанлъиялъул хIакъалъулъ гIаммал баянал. Гьел жамгIиял хIаракатчагIи ва гIалимзаби хIисабалда. КIиго мацIалда (гIараб ва авар) хъвадари. Байбихьул заманалда авар поэзиялъулъ философияб	3	• 17-19 гI. хъвадарухъанасул хIакъалъулъ проект гIуцIизе ва бицине. • Кавказалъул рагъул хIакъалъулъ хъварал асарал ралагьизе ва гьезда тIасан доклад гьабизе. • XVIII-XIX гIасруялъул хъвадарухъабазул асарал пасихIго цIализе. • Литературияб асар бичIчIизе, нахъгIунтIизе, гъорлъе ккун лъазе. • Живго жиндаго чIун, цIалараб асаралъул магIна бицине. • Асаралъул план гIуцIизе.

ва дидактикияб рахъал цIикIкIун рукIин. Цебесеб авар поэзия динияб кьучIалда цебетIей ва гьелдаго цадахъ поэзиялъул инсанасул гIумруялде ва ишазде кIвар, инсанасдехун гурхIел, гьесул гIумруялъул къеркьеялъулъ кумекчилъун чIезе къасд. Инсанасул сипат-сурат рагьиялъул хасал рахъал (Къудукьа Мусалав, Кудалиса ХIасан, ГIаймакиса Абубакар, ГьаракIуниса СагIид) Цересел авар поэтазул кучIдузул фольклоралъулгун бухьен. 17 – 18 гI. авар поэзиялъул поэтика, тайпаби, гьелъулъ литературияб мацI цебетIей. **19 гIасруялъул тIоцебесеб бащалъиялда** Дагъистан цебетIеялъул хасал гIаламатал. Имамзабазул нухмалъиялда гъоркь дагъистанияз Россиялде данде гьабулеб букIараб къеркьеялдехун Дагъистаналъул жамагIаталда жаниб кIиго батIияб бербалагьи ва пикру букIин. Гьеб багъа-бачариялъул гучал ва загIипал рахъал. Бицен гьабулеб заманалда магIарулазул адабият, гьелъул хаслъи, жамгIияб ахIвал-хIалалъ гьелъие гьабураб асар: гьеб гIелмуялда гьоркьоса батIалъизе байбихьи, тематика гIатIилъи, художествияб форма бечелъи. Дагъистаналъул адабияталъул гIурус ва гIараб адабиятгун бухьен ккей. Диналъул адабияталъул гIурус ва гIараб адабиятгун бухьен ккей. Диналъул, гIараб мацIалъул даража ва кIвар борхи, гIараб мацIалда магIарулаз хъварал гIелмиял, тарихиял, адабиял асарал. РукIа-рахъиналъул суалазде кIвар буссинаби (Гьа-		• Асаразул аслиял героязе ва аслиял лъугьа-бахъиназе характеристика кьезе. • РичIчIуларел рагIаби ратизе ва гьезие баян кьезе. • Асаразда тIасан хурхун суалал кьезе. • Асаразда хурхун, хъван яги бицун, жавабал кьезе. • Авторасул кинаб бербалагьи асаразул герояздехун бугебали ургъизе. • Щиб мурадалда хъвараб асарали пикру гьабизе. • Киналго асаразе хасиятаблъун бугеб жо бугищали ралагьизе. • Аслияв героясе характеристика кьезе. • РичIчIуларел рагIаби ратизе ва гьезие баян кьезе.

ракIуниса СагIид, Хьаргабиса МухIамадбег) ва гьелъул социалиябгун адабияб магIна. **19 гIасрулъул кIиабилеб бащалъиялда** Дагъистаналда жамгIияб, социалияб ва политикияб гIумруялда жанир ккарал хиса-басиял. Буржуазияб гIуцIиялъул гIаламатал загьирлъи, захIматхалкъалъул классияб бичIчIи цIикIкIин. Бицен гьабулеб заманалъул маданияталъул, адабияталъул хаслъи: адабияталъул кIиго тIел – диниябги, динияб гуребги цолъи; гIурус маданиятги адабиятги Дагъистаналде бакки, гьелъие гIоло хIукуматалъ гьабулеб букIараб жигараб хIалтIи; хъва-хъвагIай гIуцIцIи, тIахьал къватIире риччай, школал рай, лъимал цIализари, батIиял шагьараздe рес бугел гIадамаз цIализе лъимал ритIи. П.К.Усларил, ЧIикIаса Айдемирил, Гьидалъа Хандиев МухIамадил, ТIелекьа Жаватханил (Ханахачиев), Генуса ХIасаниласул чIаголъи жигараб хIаракатчилъи, гьез магIарулазул тарих, мацI лъазаби, гIурус адабияталъул асарал магIарул мацIалде руссинари, миллияб интеллигенция гIун бачIин, гIелму-лъай тIибитIизабиялъулъ гьезул жигарчилъи. ЧIикIаса Айдемирица магIарулазул кучIдул ва маргьабазул тIоцебесеб мажмугI данде гьаби ва басмаялда бахъи (1876 с.). Адабияталъ халкъалъул рукIа-рахъиналде, жамгIиял ва социалиял суалазе инсанасул рекIел хIалалде кIвар		

цIикIкIинаби. Инасанас жиндирго хасаб гIумруялъулъ эркенлъи тIалаб гъаби – заманалъул аслияб тема, гьелъул социалияб магIна ва художествияб кIвар. Кавказалъул рагъул хIакъалъулъ хъварал тарихиял ракIалде щвеялъул асарал (Гиничукьа ХIайдарбегхIажияв, Генуса ХIасанилав, Инхоса ГIалихIажияв). Динияб адабият ва гьелъул вакилзаби (Гиничукьа ХIажиявдибир, СалтIаса УзунхIажияв, ГIахьалчIиса МуртазагIалихIажияв, ГIурадаса ХIанапил вас Удурат), гьезул асаразул тайпаби, гьезул хIасил ва магIна. Адабияталде гъорлъе гIемерал захIматхалкъалда гъорлъа рахъарал поэтал рачIин (Эльдарилав, ГIанхил Марин). ЦIияб тайпаялъул поэтал рижи – поэтал-кочIохъаби, гьезул асаразул хаслъи. Адабият цебетIеялъе халкъиял кIалзул гьунаралъул асаразул кIвар цIикIкIин, адабияталъ халкъалъул пикру загьир гьаби, гIумруялъулгун бухьен цIикIкIин, гьелда бан адабият жанрияб ва поэтикияб рахъалъ бечелъи. Авар адабияталда жанир художествиял методазул гIаламатал загьирлъи: романтизм, просветительство, реализм. Гьел рижиялъул ва церетIеялъул хасал рахъал. Авар адабияталде гъорлъе сатирияб мухъ бачIин (Инхоса ГIалихIажияв). Заманалъул хъвадарухъабаз социалиял суалазе кIвар цIикIкIинаби – реализм цебетIеялъе аслияб шартI. ТIелекьа Хъазамил ГIалил, ТIелекьа МуртазагIалил, Могьохъа АхIмал, Миякьоса ГIумархIажи-Зиявудинил,		

МестIерухъа НурмухIамадил, ТIелекьа Этил ГIалил, Сугъралъа МуртазагIалихIажиясул, Игьалиса ГанцIи ГIабдулал поэзиялъул хIакъалъулъ баянал.		
АДАБИЯТАЛЪУЛ ТЕОРИЯ		
• Художествияб сипаталъул хIакъалъулъ баян.		
Хьаргабиса МухIамадбег Хьаргабиса МухIамадбег – поэт ва рагъухъан. ГIумруялъул хIакъалъулъ баянал. Хъаварухъанлъиялъул байбихьи. БахIарчилъиялъул тема ва патриотизмалъул идея. («ЧIохъ ккараб рагъ», «ЧIохъ хъала бахъи», «СалтIа бахъиялъул кечI»). КучIдузул художествиял рахъал ва фольклоралде гIагарлъи. МухIамадбегил «Шамил асир гьави» абураб поэма. Аслияб сипат ва Шамилил ишазе поэтас кьураб къимат. Поэмаялъул композиция, жанрияб хасият ва мацI. МухIамадбегил махсараялъул кучIдул («Вехь», **«ГIонкIкIолги дирги ккараб»).** Асаразул темаби ва социалияб магIна. Поэтика. КучIдузул хIакъикъаталде гIагарлъи. МухIамадбегил хъвадарухъанлъиялъул авар адабияталъе ккараб кIвар.	2	• Тексталъул жанралъулгин сипаталъул тIабигIатги хIисабалде босун, дандекколеб анализ гьабулеб къагIида тIасабищизе. • Художествияб тексталъулъ поэтикаялда хурхарал бакIал рати-зе, гьелъул художествияб ва магIнаялъулаб кIвар бихьизабизе. • ПасихIго асар цIализе. • Асаралда тIасан суалал лъезе. • Суалазе жавабал кьезе. • РичIчIуларел рагIаби ратизе ва гьезие баян кьезе.
Къудукьа Мусал МухIамад (Мусалав) (1651 – 1716 сс.). Къудукьа Мусаласул гIумруялъул хIакъалъулъ баян. Мусалав – жамгIияв хIаракатчи, лъай тIибитIизабулев чи ва поэт. ГIараб ва магIарул мацIалда хъварал поэтасул шигIрабазулъ инсанасда бихьулеб захIмалъи, гьесул талихI гьечIолъи загьир гьаби («БухI-бухIараб къехь гIадаб...»). **«МагIарда гIазу буго»** – авар адабияталда философияб лирикаялъе кьучI лъураб асар.	3	• Тексталъул жанралъулгин сипаталъул тIабигIатги хIисабалде босун, дандекколеб анализ гьабулеб къагIида тIасабищизе. • ПасихIго асар цIализе. • Асаралда тIасан суалал лъезе.

ГIаймакиса Абубакар (1711 – 1797 сс.). ШагIирасул гIумруялъул хIакъалъулъ баянал. Абубакар – магIарул халкъалъул машгьурав гIалимчи. ГIараб ва магIарул мацIазда шигIруял асарал хъвазе гьесул букIараб гьунар. Инсан диналде ахIи – шагIирасул поэзиялъул аслияб тема. МагIарулазул хъвавулаб адабияталъе кьучI лъуразул цояв хIисабалда Абубакарица миллияб адабияталда жаниб хасаб бакI кквей. **Кудалиса ХIасан (Бицанихъе 1718 – 1795 сс.)** ШагIирасул гIумруялъул хIакъалъулъ баян. ХIасанил философиялгун насихIатиял асарал **(«УнкъцIул хисулеб дунял», «Леян ахIидал ахIмакъ», «Чи хIалалда толаро»).** ШагIирасул поэзиялъул аслияб жанр – турки. Диналъул нухде халкъ ахIизе хъварал асразулъ шагIир гъваридаб пикруялъул гIакъилльун ва гIалимчилъун вихьи. МагIарулазул хъвавулаб адабият цебетIезабиялъе Кудалиса ХIасаница кIудияб жигар бахъи.		• Суалазе жавабал кьезе. • РичIчIуларел рагIаби ратизе ва гьезие баян кьезе.
Г1анхил Марин Аваразул тIоцеейсей поэтесса – Маринил гIумруялъул хIакъалъулъ баянал. ГIанхил Марин кочIохъан ва магIихъан хIисабалда, гьелъул поэзиялъул фольклорияб кьучI. ГIанхил Маринил рокьул ва сатирияль кучIдул **(«ВачIале, вокьулев», «Дуда чIор речIчIаяв», «Чарчурал гъудузул мугъал рекизе»).** КучIдузул идеял ва художествиял рахъал. ГIанхил Маринил магIаби («Зигара буго» – Эльдарилав хведал гьабураб). Маринил асаразулъ романтиз-	2	• Хъвадарухъаналъул хIакъалъулъ тIадеги материал бакIаризе, тIахьазде интернеталде раккизе, батIиял асаралги цIализе. • ПасихIго асарал цIализе. • Асаразда тIасан суалал лъезе. • Суалазе жавабал кьезе. • Тексталъул жанралъулгин сипаталъул тIабигIатги хIисабалде босун, дандекколеб анализ гьабулеб къагIида тIасабищизе. • РичIчIуларел рагIаби ратизе ва гьезие баян кьезе.

малъул ва реализмалъул къагIидаби.		
Инхоса ГIалихIажи **«Гьекъел-мехтел»** Гьакълил «баракат» — бокьун гIадаллъи; мехталил «тIоклъи — тIутIлъун гIадан лъугьин» — кочIол аслияб пикру. **«Исрапчиясде»** Щибго жо инсанас исрап гьаби кочIолъ какун бугеб куц. НигIматалъул къадру-къимат гьабизе, гьелдехун инсаплъиялъул бербалагьи букIине ккей. КочIол пасихIаб насихIатаб мацI. Инсанасул цIодорлъи, рухIияб тIадегIанлъи бихьизабулел алфазал ва гьезул насихIат **«Ракь»** Щивав чиясда нахъа буго хвел, гьесул ахират букIуна ракьулъ. Гьенир ращалъула киналго: мискинавги, бечедавги, чIухIаравги, гIакъилавги, гьудул-гьалмагъги, рослъадиги — кочIол философияб пикру.	3	• Хъвадарухъанасул хIакъалъулъ тIадеги материал бакIаризе, тIахьазде интернеталде раккизе, батIиял асаралги цIализе. • ПасихIго асарал цIализе. • Асаразда тIасан суалал лъезе. • Суалазе жавабал кьезе. • Тексталъул жанралъулгин сипаталъул тIабигIатги хIисабалде босун, дандекколеб анализ гьабулеб къагIида тIасабищизе.
АДАБИЯТАЛЪУЛ ТЕОРИЯ		
• Сипатияб каламалъул (мацIалъул) хIакъалъулъ баян гIатIид гьаби.		
ЧIикIаса МухIамад **«АхIулгохI бахъиялъул кечI»** ЧIикIаса МухIамадил асаразулъ Кавказалъул рагъул тема загьирлъи.	2	• Хъвадарухъанасул хIакъалъулъ тIадеги материал бакIаризе, тIахьазде интернеталде раккизе, батIиял асаралги цIализе. • ПасихIго асар цIализе. • Асаралда тIасан суалал лъезе. • Суалазе жавабал кьезе. • Тексталъул жанралъулгин сипаталъул тIабигIатги хIисабалде

		босун, дандекколеб анализ гьабулеб къагIида тIасабищизе.
Ругъжаса Элдарилав **«Жергъен гьартун ккана»** «Жергъен гьартун ккана»: ГIадатал гIадамазул тIадегIанаб рухIияб бечелъи, чилъи, бацIцIадаб намусяхI бецци.	2	• Тексталъул жанралъулгин сипаталъул тIабигIатги хIисабалде босун, дандекколеб анализ гьабулеб къагIида тIасабищизе. • Художествияб тексталъулъ поэтикаялда хурхарал бакIал ратизе, гьелъул художествияб ва магIнаялъулаб кIвар бихьизабизе. • ПасихIго асар цIализе. • Асаралда тIасан суалал лъезе. • Суалазе жавабал кьезе.
БакьайчIиса ЧIанкIа ЧIанкIал гIумруялъул ва хъвадарухъанлъиялъул хIакъалъулъ баян. Инсанасул рухIияб гъварилъуде, чиясул напсалде кIвар кьеялъе гIилла. Гьеб заманалъ социалияб цебетIей. Капитализмалъул махI магIарухъеги бахин. Империалистиял рагъазулъ (1905 – 1917 соназда) дагъистанияз гIахьаллъи гьаби. Революциялъул идея Дагъистаналда тIибитIи. **«Сайгидул БатIалиде»** КочIол хIакъикъияб аслу. Мухьдахъ япониязул рагъде ритIарал дагъистаниязул къисмат. МагIарул гIолохъабазул бахIарчилъи, къо хIехьей, гьезда гьоркьов ШапигIиласул васасул чилъи. Щибго магIна гьечIеб рагъда холел бахIарзазул гIумруялда шагIир барахщи. Гьезул хвел пачаясул хIукуматалда чIвалеб гIайиб букIин. МагIуялъул бакIалда пасихIаб баллада.	4	• Хъвадарухъанасул хIакъалъулъ тIадеги материал бакIаризе, тIахьазде интернеталде раккизе, батIиял асаралги цIализе. • ПасихIго асарал цIализе. • Асаразда тIасан суалал лъезе. • Суалазе жавабал кьезе. • Тексталъул жанралъулгин сипаталъул тIабигIатги хIисабалде босун, дандекколеб анализ гьабулеб къагIида тIасабищизе.

<table>
<tr><td>Камилаб сипатияб мацI.
ШапигIиласул сабру ва къвакIи бихьизабулел эпитетал.
«ТIалхIатиде»
Вокьулев вихьизе ясалъул хьул-анищ. Гьелъул рекIел хIал, рокьул гIишкъу загьир гьабизе шагIирасул гьунар, мацIалъул бечелъи.</td><td></td><td></td></tr>
<tr><td colspan="3" align="center">АДАБИЯТАЛЪУЛ ТЕОРИЯ</td></tr>
<tr><td colspan="3">• Антитеза, (баян). II гьижаялъул кочIол роцен.</td></tr>
<tr><td>ХъахIабросулъа МахIмуд
«ХъахIилаб зодихъе багIар бакъул нур»,
«Почтовый кагътиде керенги чучун»
«Росдал бет1ералда, т1охил раг1алда…» («Истамбул читалъул чергес хъабало» кеч1алдаса
МахIмудил поэзиялъул цIилъи, магIнаялъул гъварилъи, мацIалъул пасихIлъи. КочIолъ пикруялъулги хIасраталъулги хIалуцин. РекIел хIал борцине тIабигIаталъул берцинлъиялдаса пайда боси. МахIмудил лирикаялъул художествияб камиллъи, магIнаялъул бечелъи. Халкъияб лирикаялъул бечедал формабазул кьучIалда, МахIмудица пасихIлъи бахинабураб борхалъи. Аваразул литературияб мацI цебетIезабиялъулъ поэтас лъураб бутIа.</td><td>5</td><td>• Тексталъул жанралъулгин сипаталъул тIабигIатги хIисабалде босун, дандекколеб анализ гьабулеб къагIида тIасабищизе.
• Художествияб тексталъулъ поэтикаялда хурхарал бакIал ратизе, гьелъул художествияб ва магIнаялъулаб кIвар бихьизабизе.
• ПасихIго асарал цIализе.
• Асаразда тIасан суалал лъезе.
• Суалазе жавабал кьезе.
• Дурго пикруги хIалтIизабун, гьал асараздасан сочинение хъвазе: «МахIмудил асаразулъ магIарул чIужугIаданалъул сипат».
• МахIмудил поэзиялъул цIилъи, магIнаялъул гъварилъи, мацIалъул пасихIлъи рагье эссеялдалъун.
• «Почтовый кагътиде керенги чучун» рекIехъе лъазабизе.
• «Росдал бет1ералда, т1охил раг1алда…» кеч1 рекIехъе лъазабизе.</td></tr>
<tr><td colspan="3" align="center">АДАБИЯТАЛЪУЛ ТЕОРИЯ</td></tr>
<tr><td colspan="3">• Художествияб каламалъул хIакъалъулъ баян гIатIид гьаби.</td></tr>
<tr><td>Инхелоса Къурбан</td><td>3</td><td>• Тексталъул жанралъулгин сипаталъул тIабигIатги хIисабалде</td></tr>
</table>

«Наибзаби хIелун» Наибзабаз гуккун, япониязул рагъде ритIун арал магIарул гIолохъабазул рекIел хIал, гьезул яхI-намус, бахIарчилъи бихьизабизе шагIирасул бажари. КочIол пикру, мацIалъул пасихIлъи. **«Борхатаб магIарда»** **«ГIенекке, йокьулей»** **«Бахъа, къалам»** Къурбанил рокьул лирикаялъул хаслъи. ГIидра тIегьалда, бакъ-моцIалда, цIвабзазда, алжанул хIурул-гIиналда йокьулей релълъине гьайи. Къецалъул, диалогалъул къагIидаялда кучIдул гIуцIи. МагIарулалъе эркенлъиялде нух рагьизе шагIирас бахъулеб бугеб хIаракат.		босун, дандекколеб анализ гьабулеб къагIида тIасабищизе. • Художествияб текстальулъ поэтикаялда хурхарал бакIал ратизе, гьелъул художествияб ва магIнаялъулаб кIвар бихьизабизе. • ПасихIго асар цIализе. • Асаралда тIасан суалал лъезе. • Суалазе жавабал кьезе.
ДАГЪИСТАНАЛЪУЛ ХАЛКЪАЗУЛ АДАБИЯТАЛДАСА		
Къалухъа Мирза **«Ханасе жаваб», «ГIашикъ булбул»** ШагIирасул гIумруялъул хIакъалъулъ къокъаб баян. «Ханасе жаваб». Ханзабазул, бегзабазул рахIму гьечIолъи, халкъалъе зулму гьаби кочIолъ какун бугеб куц. Рубас жаниблъиялда кверщел гьабурав, хъантIарав ханасе халкъалъул рахъалдасан Мирзаца кьолеб жаваб. Гьидалъа Хочбарилги Мирзалги ханзабазе кьолеб жавабалъул гIамлъи букIиналъе гIилла. «ГIашикъ булбул». ТалихI къарал мискинзабазулгун гIумру дандеккун, Мирзаца ахIараб кечI. ТIугьдул магIилъ ччурал, хер бечIан гIодоб чIварал	1	• Тексталъул жанралъулгин сипаталъул тIабигIатги хIисабалде босун, дандекколеб анализ гьабулеб къагIида тIасабищизе. • Художествияб тексталъулъ поэтикаялда хурхарал бакIал ратизе, гьелъул художествияб ва магIнаялъулаб кIвар бихьизабизе. • ПасихIго асар цIализе. • Асаралда тIасан суалал лъезе. • Суалазе жавабал кьезе.

гӀадамазул къварилъи бигъалъизе бакъан тӀамеян, булбулалде хитӀаб гьабун, ракӀчучи. Мирзаца булбулалда жиндир талихӀаб бацилан абиялъе гӀилла. ХъантӀарал, вахӀшиял ханзаби какарал, эркенлъиялде, цолъиялде халкъ ахӀарал Мирзал кучӀдул. «Ханасе жаваб» (цебеккун малъараб анализалъе), «Айгъиралде», «ГӀашикъаб булбул», «Халкъалде ахӀи бай». ГӀумруялъул кьогӀаб хӀакъикъат рагьун бихьизаби, тӀекълъиялде рокьукълъи, эркенлъиялде цӀайи, ВатӀан хиралъиялъул асар гвангъун бихьизаби — Мирзал кучӀдузул хаслъи.		
Йирчи Гъазахъ **«Векьарухъанасул кечӀ»** Чияда цеве хӀалтӀизе ккарав мискинав векьарухъанасул угьди-зигара — кочӀол тема. Мискинзаби инжит гьаризе рес кьолеб социалияб гӀуцӀиялде шагӀирас гьабулеб гӀайиблъун кечӀ букӀин.	1	• ПасихӀго асар цӀализе. • Асаралда тӀасан суалал лъезе. • Суалазе жавабал кьезе. • Тексталъул жанралъулгин сипаталъул тӀабигӀатги хӀисабалде босун, дандекколеб анализ гьабулеб къагӀида тӀасабищизе. • Художествияб тексталъулъ поэтикаялда хурхарал бакӀал ратизе, гьелъул художествияб ва магӀнаялъулаб кӀвар бихьизабизе. • «Векьарухъанасул кечӀ» рекӀехъе лъазабизе.
Етим Эмин **«Эминил васият», «КъватӀул харбал цӀалкӀулел херал руччабазде»** ШагӀирасул гӀумруялъул хӀакъалъулъ къокъаб баян. «Васият»: Бечедаздаги мискинзабаздаги гьоркьоб шагӀирас чӀвалеб рухӀияб гӀурхъи. Жив хвараб мехалъ, жинцаго гӀадин, гӀазабалъул лълъар гьекъарал мискин-	2	• Тексталъул жанралъулгин сипаталъул тӀабигӀатги хӀисабалде босун, дандекколеб анализ гьабулеб къагӀида тӀасабищизе. • Художествияб тексталъулъ поэтикаялда хурхарал бакӀал ратизе, гьелъул художествияб ва магӀнаялъулаб кӀвар бихьизабизе. • ПасихӀго асарал цӀализе.

заби гурони, вукъизе чагIи рачIунгеян васият гьабиялъе гIилла. «КъватIул харбал цIалкIулел херал руччабазде»: МацI гьабугеян херал руччабаздехун Эминил гьари. КъватIул харбаз, мацIихъабаз шагIирасул гIумру хвезаби. МацIихъабазе къимат кьезе, гьезул гIамал-хасият рагьун бихьизабизе кочIолъ хIалтIизарун ругел сипатиял рагIаби, эпитетал. «Ле, халкъ», «Гъудулзабазде», «Огь, нилъер гIумру». Миллияб эркенлъиялъе гIоло гьабураб къеркьеялъулъ къеялда ва жанисеб зулму цIикIкIиналда бан, Эминил кучIдузулъ ахирал соназда дунялалдаса ракI буссарал пашманал бакънал рагIизе лъугьин. «Васият, «Огь, панаяб дунял», «Дир ракI батизе гьабулезде», «Эминил васигат». Ятим Эминил гIумру ва хъвадарухъанлъиялъул нух. Ашугазулаб поэзиялдаса литератураялде вачIин. Азербайджаназул классияб поэзиялъ Эминил хъвадарухъанлъиялъе гьабураб асар (Вагиф, Видади). Обществияб гIуцIи ва халкъалъе бугеб гIазаб какулел асарал (цебе малъараб).		• Асаразда тIасан суалал лъезе. • Суалазе жавабал кьезе.
Мунги АхIмад **«КъатIра ритIухълъи гьечIеб, паналъаяб дунял»** **«Шамилил суд»** ШагIирасул гIумруялъул хIакъалъулъ къокъаб баян. **«КъатIра ритIухълъи гьечIеб, панаяб дунял».**	2	• Тексталъул жанралъулгин сипаталъул тIабигIатги хIисабалде босун, дандекколеб анализ гьабулеб къагIида тIасабищизе. • Художествияб тексталъулъ поэтикаялда хурхарал бакIал ратизе, гьелъул художествияб ва магIнаялъулаб кIвар бихьизабизе.

РитIухълъи гьечIеб гIумру мискинзабазе гIазаблъун букIин кочIолъ ахIун бугеб куц. Цебесеб социалияб гIуцIиялъе шагIирас кьолеб бугеб нагIана. Жидер кьогIаб къисматалда тIад мискинзаби ургъизе тIами – кочIол аслияб мурад. **«Шамилил суд».** КочIолъ бодул цевехъанасул тохлъиялъул багъа. Тохлъи биччарасе Шамилица гьабураб тамихI. Рогьо чуризе рес кьей – кьалда рагъухъаби лъадариялъул цо къагIида. БахIарчиясул цIар хехго тIибитIиялъе гIилла.		• ПасихIго асар цIализе. • Асаралда тIасан суалал лъезе. • Суалазе жавабал кьезе.
20 гI. 1-себ бащалъиялъул адабият – 12 сагIат		
20 гI. адабият. Обзор. КIудияб октябралъул революциялда хадуб киналго миллатазул культурияб цебетIей. ХIукуматалъ адабият цебетIеялъе гьарурал тадбирал (Адабият ва маданият цебетIей мурадалда гьарурал хIукмаби ва документал, Дагъистаналъул халкъазе жидерго хасал печаталъул органал щвей, хъвадарухъабазул гIуцIаби рижи, тIоцересел гIелмиял институтал рагьи ва гь. ц.). Аваразул фольклор ва цебесеб адабият – советияб адабият цебетIеялъе кьучI. Аваразул советияб адабият цебетIеялъул аслиял этапал. Дагъистаналъул миллатазул литератураялъул цоцадехун хурхен ва идейнияб гIагарлъи. Дагъистаналда хабариял ва драмалъул асарал раккиялъе ва церетIеялъе	1	• XX гIасруялъул байбихьуда рукIарал хъвадарухъабазул асаразе хасиятал темаби ва пикраби кинал букIаралали ургъизе. • XX гIасруялъул адабияталда тIасан лъурал суалазе жавабал кьезе (хъван яги бицун).

гІурус литератураялъул ккараб сабаб. (Э. Каписв «Поэт», М. Хуршилов «Сулахъалъ нугІлъи гъабула». З. ХІажиев «Къиямасеб къо», «ХІаскъил ва Шамил», Ражаб Дин-МухІамаев «Хъабчилъ бахІарзал», Рабадан Нуров «Зулму», «ГІайшат гІадатазул квачІикь», «КъватІив чІвазавурав щайих», Алим-Паша Салаватов «БагІарал партизанал», «Айгъази», М. Чаринов «ХІабибат ва ХІажияв», «Шумайсат», «Шагалай».) Дагъистаналъул советияб литератураялъе кьучІ лъурал рагІул устарзаби: Сулейман Стальский, ЦІадаса ХІамзат, Заид ХІажиев, Эффенди Капиев, АбутІалиб Гъапуров, Рабадан Нуров, ГІабдула МухІамадов, Гъазияв ГІали, Абулмуслим Жафаров, Аткъай Аджа- матов, ГІазиз Иминагъаев. Революциялъул нухда цІияб чІаголъи гІуцІи, социалистияб ВатІан цІунизе, бецІал гІадатаздаса рорчІизе, цІияб гІумру гІуцІулезул жигарчилъи – гьел соназул Дагъистаналъул литератураялъул аслияб тема. Дагъистаналдаги социализм бергьин, гьелъул хІасилалда советияб миллияб литература цебетІей. Граждан рагъазул темаялда хъварал асарал. (М. Хуршилов «Сулахъалъ нугІлъи гъабула», Алим-Паша Салаватов «БагІарал партизанал», Ражаб Дин-МухІамаев «Хъабчилъ бахІарзал», Аяв Акавов «Аздагъо чІвараб гІужрукь»). ХІалтІухъабазул класс бижиялъул ва цІубаялъул хІакъалъулъ асарал. (ГІ. ФатахІов «Ударник ХІасан»). Дагъистаналъул миллатазул поэзия цебетІей ва тІегьай: Хурюгалдаса ТІагьирил («Ахакь», «Зодил багьадур», «Ахты», «Дие херлъизе		

заман гьечIо»); Багьавудин Астемировасул («Пири», «БагIараб рогьел», «Милъиршодул кечI», «БагIарав партизан»); Гъазияв ГIалил («ХъахIаб канлъи ва багIараб канлъи», «Рахьибай»); Наби Ханмурзаевасул («Чирмакъолол гIарза»); ГIабдул-Вагьаб Сулеймановасул («Дун щив?», «Жакъа»); М.Чариновасул («Инсул ВатIан», «Эркенлъи», «ГIолилазде», «НагIана»); Багьавудин Митаровасул («Дур сурат», «Балагье, гьудулзаби») хъвадарухъанлъи .		
ЦIадаса ХIамзат **«Айдемир ва Умайгьанат»** КIигьумерчилъи, цIогь, хIилламакру, гIадан хIакъир гьави гIадал инсанасул квешал рахъал къватIир чIвазари. Аслиял сипатал, гьезул хаслъи. Жаниса турарал Асмаги, ясги, гьезул хъатикь вугев Гъазиги жал цIакъал чагIилъун хIазе лъугьиналъ ккезабураб комедияб хIал. Каламалъул хаслъиялдалъун багьадуразул хасият-гIамал рагьизе авторасул махщел. Асиятил, Умайгьанатил, Айдемирил сипатал. **«ГIумруялъул дарсал»** (къокъ гьабураб). ЦIадаса ХIамзатил устарлъи халкъияб кIалзулаб гьунаралда бухьараб букIин. Поэмаялъулъ инсанасул рухIияб дунялалъе, гIамалхасияталъе ва хьвадачIвадиялъе къимат кьей. Лъималазе ва гIолилазе лъай ва тарбия кьеялъул рахъалъ аза-азар соназ халкъалъ хIалтIизарурал кицабаздаса, абияздаса, гIакъилал пикрабаздаса ва малъа-хъваяздаса шагIирас гIатIидго пайда	6	• Гъал асаразда тIасан учителас кьураб темаялда сочинение хъвазе. • Хъвараб жоялъулъ гъалатIал ралагьизе ва гьел ритIизаризе. • Асараздаса пайдаги босун, литературияб макъала хъвазе (эссе). • Асарал ва гьезул героял дандекквезе ва гьезие къимат кьезе. • Хъвадарухъанасе, асаралъе, гьеб хъвараб къагIидаялъе гIаммаб характеристика кьезе. • XX гIасруялъул байбихьуда аваразул драматургия бижи ва цебетIей бихьизабе проектги гIуцIун. • Поэмаялъул 10 куплет рекIехъе лъазабе.

боси. Поэма — магIарул халкъалъул адабияб ва гIадилияб хьвада чIвадиялъул бечедаб хIалбихьи загьир гьабураб асар.		• «Айдемир ва Умайгьанат» драмаялъул цо кесек рекIехъе лъазабизе.
АДАБИЯТАЛЪУЛ ТЕОРИЯ		
• Драмаялъул асаразул аслияб тайпаби. Комедия. Драмаялъул асаралъул сюжет.		
МухIамад Хуршилов **«Сулахъалъ нугIлъи гьабула»** Романалъул хIакъалъулъ баян. Кьода батараб носол балъголъи. Хъаравуласул хабар. БоцIуе гIоло бечедаз гьабулеб вахIшилъи. Мискиназдаги бечедаздаги гьоркьоб тушманлъи цIикIкIиналъе гIилла. ГIумарил нухмалъиялда гъоркь мискинхалкъалъ гьабураб боркьараб рагъуе нугI — Сулахъ.	4	• Асаралъул план гIуцIизе. • Асаразул аслияб героязе ва аслияб лъугьа-бахъиназе характеристика кьезе. • РичIчIуларел рагIаби ратизе ва гьезие баян кьезе. • Асаралда тIасан суалал лъезе. • Асаралда тIасан лъурал суалазе жавабал кьезе (хъван яги бицун). • Авторасул кинаб бербалагьи асаралъул герояздехун бугебали ургъизе. • Нужее асар гьабураб бутIаялда тIасан сурат бахъе.
АДАБИЯТАЛЪУЛ ТЕОРИЯ		
• Хабариял асаразул тайпаби такрар гьари. Романалъул хIакъалъулъ бичIчIи.		
МухIамад Шамхалов **«Вац»** Ригьнада гьоркьор хутIарал басриял гIадатал цIияб гIелалъ хIатIикь лъолел рукIин — хабаралъул тема. Яцалъул талихIаб къисматалъе гIоло вацас рагIи аби гIад гьабулеб гIадат МухIамадица хвезаби. МухIамадил ва Алипатил цоцаздехун бербалагьи. Алипатил цIодорлъи, намуслъи, адаб буголъи, жиндирго талихIалъе гIоло къеркьей.	2	• Асаралъул план гIуцIизе. • Асаразул аслияб героязе ва аслияб лъугьа-бахъиназе характеристика кьезе. • РичIчIуларел рагIаби ратизе ва гьезие баян кьезе. • Асаралда тIасан суалал лъезе. • Асаралда тIасан лъурал суалазе жавабал кьезе (хъван яги бицун). • Авторасул кинаб бербалагьи асаралъул герояздехун бугебали ургъизе.

20 гI. 2-леб бащалъиялъул адабият – 7 сагIат		
Анвар Аджиев **«БахIарчиясул куркьби»** ШагIирасул гIумру ва адабияб хIаракатчилъи. Заман аниги, дунял хисаниги, халкъалъе гIоло гIумруги рухIги кьурав бахIарчиясе хвел гьечIо. Гьесул цIарги ишалги думалъго хутIизе руго халкъалъул рекIелъ, шагIирзабазул кучIдузулъ.	1	• ПасихIго асар цIализе. • Асаралда тIасан суалал лъезе. • Суалазе жавабал кьезе. • Тексталъул жанралъулгин сипаталъул тIабигIатги хIисабалде босун, дандекколеб анализ гьабулеб къагIида тIасабищизе. • Художествияб тексталъулъ поэтикаялда хурхарал бакIал рати-зе, гьелъул художествияб ва магIнаялъулаб кIвар бихьизабизе.
Юсуп Хаппалаев **«Оцбай»** **«Халкъияб кечI»** Халкъияв шагIирасул гIумру ва адабияб хIаракатчилъи. «Оцбай»: МагIарухъ ихдалил оцбаялъул байрам би-хьизабун бугеб куц. НекIсияб гIадаталда цIияб рухI лъей. Ракьул рухIги махIги лъалев машгьурав векьа-рухъанасул захIматалъе шагIирас гьабулеб рецц. «Халкъияб кечI» — миллаталъул рухI. Гьелъулъ загьирлъула халкъалъул тарихги, гIамал-хасиятги, ро-хелги, пашманлъиги ва къисматги.	3	• ПасихIго асар цIализе. • Асаралда тIасан суалал лъезе. • Суалазе жавабал кьезе. • Тексталъул жанралъулгин сипаталъул тIабигIатги хIисабалде босун, дандекколеб анализ гьабулеб къагIида тIасабищизе. • Художествияб тексталъулъ поэтикаялда хурхарал бакIал рати-зе, гьелъул художествияб ва магIнаялъулаб кIвар бихьизабизе. • «Халкъияб кечI» рекIехъе лъазабизе.
МутIалиб Митаров **«Устар»** ШагIирасул гIумруялъул хIакъалъулъ къокъаб баян. Поэмаялъул гIуцIи ва аслияб пикру. Махщел тIокIай ессарухъан Перил сипат. Гьелъул махщалие халкъалъ кьолеб къимат. Поэмаялъул пикру рагьиялъе тIабигIаталъул сипатазул	3	• ПасихIго асар цIализе. • Асаралда тIасан суалал лъезе. • Суалазе жавабал кьезе. • Тексталъул жанралъулгин сипаталъул тIабигIатги хIисабалде босун, дандекколеб анализ гьабулеб къагIида тIасабищизе. • Художествияб тексталъулъ поэтикаялда хурхарал бакIал рати-зе, гьелъул художествияб ва магIнаялъулаб кIвар бихьизабизе.

кIвар.		
КЛАССТУН КЪВАТ1ИСЕБ Ц1АЛИ		
21. «Исубханги вехьги». 22. «Азайнисей». 23. Элдарилав. «Сибирь къотIидал», «Аваданай гьудул». 24. ЧIанка. «ТIаде магIарухъе». 25. Алигаджи из Инхо. «Гьурмадул берцинлъи гIун». 26. ХъахIабросулъа МахIмуд. «Эбел ва яс». 27. Инхелоса Къурбан. «Дунял къалъулеб». 28. ЦIадаса ХIамзат. «Хьитазул устар». 29. Расул ХIамзатов. «Эбелалде кечI», «Батирай». 30. Заид ХIажиев. «Сулахъ гIурул рагIалда». 31. Асадула МухIамаев. «МагIарулай». 32. АхIмад ХIамзатов. «Ралъдал тIиналда». 33. Тажудин Таймасханов. «Хъумуз». 34. ГIумар-ХIажи Шахтаманов. «Ихдалил чапар». 35. Машидат Гъайирбекова. «Вехьасул намус». 36. ГIарип Расулов. «Къункърабазул моцI». 37. ХIабиб ГIалиев. «Нух къосараб хвел». 38. Камиль СултIанов. «Рохьоб».		

39. Мирза МухIамадов. «ВатIаналде». 40. Ханбиче Хаметова. «ГIанхил Марин».		

9 класс

Кинабниги – **68** сагIат

Асарал малъизе – **60** сагIат

Калам цебетIезабизе – **4** сагIат

Класстун къватIисеб цIали – **4** сагIат

Разделал ва темаби	СагIтазул къадар	Гьарулел хIалтIабазул аслиял тайпаби
20 гI. 2-леб бащалъиялъул адабият – 56 сагIат		
1950-1990 соназда авар адабият. Обзор. 1950-1990 соназда Дагъистаналъул миллияб адабият. Совет улкаялда социализм бергьин, гьелъул кьучIалда Дагъистаналъул миллатазул культурияб гIумру тIегьай, литература цебетIей. Гьеб хIалуцараб гIуцIарухъанлъиялъул заман хъвадарухъабаз жидерго асаралъ бихьизаби. Къокъаб заманалда жаниб революцияб цебетIеялъул нухда халкъалъ росарал чIахIиял бергьенлъаби. Дагъистаналъул хъвадарухъабазул II, III, IV, V съездал, миллияб литература цебетIеялъе гьезул кIвар. Дагъистаналъул халкъазул литература цебетIеялъе миллиял мацIазда газетал ва журналал рахъизе байбихьи, гьелъул кIвар. Дагъистаналъул миллияб литература халкъалъул гIумруялде гIагарлъи, ВатIан хиралъиялъул,	1	• Хъвадарухъабазул хIакъалъулъ тIадеги материал бакIаризе, тIахьазде, интерненталде раккизе, гьезул бат1иял асаралги цIализе. • Асараздасан пасихIал рагIаби, гьваридал мухъал ратIа гьарун хъвазе, рекIехъе лъазаризе. • Асаразул сюжетал ва персонажал дандекквезе. • Цо программаялда бугеб асаралъул реализмалъул хаслъиялъул хIакъаълъулъ учителасул нухмалъиялда гьоркь хIалтIи хъвазе. • Цо художественнияб асар бичIчIун цIализе, цIалалъул хIакъалъулъ пикру загьир гьабизе.

рекъел цIунияльул, социалистияб гIуцIарухъанлъияльул, эркенаб захIматалъул темаялда батIи-батIияб тайпаяльул (жанральул) асарал хъвай, гьезда жаниб советияв чиясул рухIияб дуниялги захIматальул бергьенлъабиги рагьи. Рагъул соназ Совет халкъалъ бихьизабураб бахIарчилъияльул, гьунаразул хIакъалъулъ асарал. Гьезда жаниб рагъулаб борч тIубаялъул, миллатазда гьоркьоб гьудулльивацлъи щулалъиялъул, ВатIан хиралъиялъул тема гIатIидго рагьи. Расул ХIамзатовасул «Россиялъул солдатал», «Вацасул хоб», МухIамад Сулимановасул «Рагъул нухазда», Фазу ГIалиевалъул «18 их», М. Гъайирбековалъул «РакIалъ цIа гIолеб буго» ГI. Хачаловасул «Лъукъараб кечI», Т. Таймасхановасул «Ралъдал багьадур», МухIамад Атабаевасул «Бикъараб хвел». Рагъул темаялда хъварал къисаби. М.МухIамадовасул «РикIкIадал мугIрузда», Т. Таймасхановасул «КIилкIазе биун тIураб гулла». Дагъистаналъул литератураялда жанир къисаби, романал цIикIкIин ва гьезул тематикаялъул бечелъи. ВатIаналъе гIоло къеркьолаго ва хIалтIулаго, цIияб гIелалъул рухIияб дунял бечелъулеб, сахватаб гIамалхасият лъадарулеб куц бихьизаби. Рагъулъ ва хIалтIулъ бергьенлъаби росараб куц гъваридго рагьи. (М.Сулимановасул «Огниялда», Манаф Шамхаловасул «Чирахъчай расалъуда», М. МухIамадовасул «Къисас», «Бакъдасел», Къияс Меджидовасул «ХъахIаб расалъул тохтир»). Ф.ГIалиевалъул къиса «Кьолбол мугъру». Халкъалъ нахъа тараб революцияб нух художествиял асаралъ бихьизаби. ГIелалъ гIелалъухъе къеркьеялъул ва гIуцIарухъанлъиялъул бечедаб хIалбихьи ирсалъе кьей. (Асадула МухIамаевасул «МагIарулай», М.-С. ЯхIяевасул «Лъабго бакъ», ГIабасил МахIамадил «ЛъабцIул гьавуна», АхIмад-		• Асаралъул тема ва идея баян гьабизе. • Асаралъул гIаммаб магIна бицине, персонажазе къимат кьезе. • Асаралъул тарих, хъвараб къагIида ва хаслъи бицине. Асаралда тIасан гьитIинаб конспект яги макъала хъвазе. • Литературиял асаразда тIасан рецензиял, отзывал, аннотациял хъвазе.

хан Абу-Бакарил къисаби, МухIамад-Расулил «Бертадаса хадуб»). Лирикиял кучIдузул тематика гIатIилъи. ТIабигIияб, политикияб лирика цебетIей. Эркенаб захIматалъул, гIадамазул рухIияб бечелъиялъул, захIматалъул инсанасул тIадегIанлъиялъул, ВатIаналде, халкъалде, чIужугIаданалде бугеб рокьул бечелъиялъул ва гъварилъиялъул хIакъалъулъ кучIдул. Шагь-ГIамир Мурадовасул, ГIалирза СагIидовасул, Ибрагьим ХIусеновасул, Юсуп Хаппалаевасул, Бадави Рамазановасул, Сулейман Рабадановасул, Газимбег Багандовасул, Рашид Рашидовасул, Анвар Аджиевасул, МухIамад Атабаевасул, ГIабасил МахIамадил, ГIумар-ХIажи Шахтамановасул, ХIажи Гъазимирзаевасул тIаса рищарал кучIдул. Умумуз нахъа тараб тарихияб нух художествиял асараздалъун бихьизабиялъул мурад (Р. ХIамзатовасул «Хочбарги ханзабиги», «Кавказалъул къиса», М. Шамхаловасул «Буран»).		
Расул ХIамзатов **«Дир ракI мугIрузда буго»** **«Дир Дагъистан» («МацI», «Хъвадарухъанасул захIмат», «Хъвадарухъанасул ритIухълъи, лебаллъи», «Сундасан мун данде гьабун бугеб, Дагъистан?, «Гьаб улкаялда чи вижараб куц»)** **«Эбелалде»** **«Авар мацI»** **«Милъиршаби»** **«Дир ракI мугIрузда буго».** Поэмаялда жанир шагIирас жиндирго халкъалъул хасияталъул лъикIал рахъал загьир гьари: къвакIи, гIадатлъи, рекIел гIатIилъи, захIмат бокьи, гIадан хиралъи. Поэмаялъул аслияб пикру — шагIирасул хIасратаб, жив халкъгун вугин, гьелъулгун жиндир бухьен тIун гьечIин абураб калам. **«Дир Дагъистан».** Асаралъул хIакъалъулъ цеберагIи. Жинде щвезегIан	6	• ПасихIго асар цIализе. • Асаралда тIасан суалал лъезе. • Суалазе жавабал кьезе. • Тексталъул жанралъулгин сипаталъул тIабигIатги хIисабалде босун, дандекколеб анализ гьабулеб къагIида тIасабищизе. • Художествияб тексталъулъ поэтикаялда хурхарал бакIал ратизе, гьелъул художествияб ва магIнаялъулаб кIвар бихьизабизе.

лъиданиги батун букIинчIеб хIикматаб жанр Расулица бижизаби. «Дир Дагъистан» — инсанасул ва дунялалъул хIакъалъулъ пикрабазул тIехь. **«Эбелалде».** Лъималазде эбелалъул рокьул кIодолъи ва гъварилъи, гьезул ургъалида ва рухIалида гIумру унел улбузда цере лъимал кидаго налъулаллъун хутIи. Эбелалъул сипаталда ва цIаралда цеве шагIирасул недегълъи ва рекIел тIеренлъи. **«Авар мацI».** Рахьдал мацI гьечIони, гьечIо миллат, гьелъул маданият, рухIияб бечелъи. Умумуз ирсалъе тараб гьеб хазина наслабазе цIуничIони, цIунуларо халкъ. КочIол каламалъул хIалуцин. Лирикияв багьадурасул монолог. **«Мильиршаби».** МагIарул тIабигIаталъул ва гIадамазул рукIарахъиназул сурат кIудияб рокьиялда ва махщалида бихьизабун бугеб куц. Сипатиял рагIабазул кIвар.		• Тексталъул жанралъулгин сипаталъул тIабигIатги хIисабалде босун, дандекколеб анализ гьабулеб къагIида тIасабищизе. • Художествияб тексталъулъ поэтикаялда хурхарал бакIал ратизе, гьелъул художествияб ва магIнаялъулаб кIвар бихьизабизе. • Баян кьураб хасияталъул цогидазул текстал дандекквезе ва хIужжабаздалъун гьезие къимат кьезе. • Искусствоялъул батIиял алатаздалъун гIуцIарал художествияб тексталъул баяназе (интерпретациялъе) къимат кьезе. • «Дир ракI мугIрузда буго» рекIехъе лъазабизе.
АДАБИЯТАЛЪУЛ ТЕОРИЯ		
• Позмаялъул хIакъалъулъ баян жеги гIатIид гьаби. • Пейзажияб лирикаялъул хIакъалъулъ баян гъварид гьаби.		
ГIабдулмажид Хачалов **«Хваразул цIаралдасан»** «Хваразул цIаралдасан» КIудияб ВатIанияб рагъда халкъалъ бихьизабураб бахIарчилъи, къвакIи, къохIехьей. Гьеб кинабго бачIунеб гIелалда кIочене бегьунгутIи. Халкъалъе гIоло рухI кьурал гIадамал хвел гьечIеллъун лъугьин — поэмаялъул аслияб пикру. Поэмаялъул гIуцIиялъул хаслъи, мацIалъул пасихIлъи. Хвараздехунги чIагояздехунги авторасул бербалагьи	3	• ПасихIго асар цIализе. • Асаралда тIасан суалал лъезе. • Суалазе жавабал кьезе. • Тексталъул жанралъулгин сипаталъул тIабигIатги хIисабалде босун, дандекколеб анализ гьабулеб къагIида тIасабищизе. • Художествияб тексталъулъ поэтикаялда хурхарал бакIал ратизе, гьелъул художествияб ва магIнаялъулаб кIвар бихьизабизе. • «Хваразул цIаралдасан» рекIехъе лъазабизе.

АДАБИЯТАЛЪУЛ ТЕОРИЯ		
• Асаралъул гІуцІиялъул хІакъалъулъ баян гІатІид гьаби.		
Муса МухІамадов **«Манарша»** МагІарул гІолилазул гІуцІарухъанлъи ва рухІияб дунялалъул гІатІилъи. ХІайдарил, Манаршал, ПатІиматил сипатал. Манаршал гІумруялда жаниб эбел Гулжагьаница ва херай Катуралъ кколеб бакІ. Манаршаги мугІалимги. Манаршал рухІияб дунял гІатІилъизе мугІалималъ лъолеб бутІа.	3	• Тексталъул жанралъулгин сипаталъул тІабигІатги хІисабалде босун, дандекколеб анализ гьабулеб къагІида тІасабищизе. • Художествияб тексталъулъ поэтикаялда хурхарал бакІал ратизе, гьелъул художествияб ва магІна-ялъулаб кІвар бихьизабизе. • Баян кьураб хасияталъул цогидазул текстал дандек-квезе ва хІужжабаздалъун гьезие кьимат кьезе. • Искусствоялъул батІияв алатаздалъун гІуцІарал художествияб тексталъул баяназе (интерпретаци-ялъе) кьимат кьезе. • Асаралда тІасан суалал лъезе. • Суалазе жавабал кьезе.
ХІажи Гъазимирзаев **«Васасде»** **«Гьудуласде»** **«Лъалхьуге, дир барти…»** ШагІирасул гІумру ва адабияб хІаракатчилъи. Умумузул гІамал-хасият, гІагараб ракь, магІарул халкъ, миллияб мацІ — шагІирасул адаби-яб гьунаралъул аслияб тема. Гъазимирзаевасул кучІдузул пасихІлъи, мацІалъул бечелъи, пикрабазул гъварилъи.	2	• ПасихІго асар цІализе. • Асаралда тІасан суалал лъезе. • Суалазе жавабал кьезе. • Тексталъул жанралъулгин сипаталъул тІабигІатги хІисабалде босун, дандекколеб анализ гьабулеб къагІида тІасабищизе. • Художествияб тексталъулъ поэтикаялда хурхарал бакІал ратизе, гьелъул художествияб ва магІна-ялъулаб кІвар бихьизабизе. • «Васасде» кечІ рекІехъе лъазабизе.
Машидат Гъайирбекова	2	• ПасихІго асар цІализе.

«Эбелалъул ракI» **«Эбелалъул кечI»** **«КочIолъ батана дир рухI»** ШагIиралъул гIумру ва адабияб хIаракатчилъи. МагIарул чIужугIаданалъул къадру, намус, захIмат, гьелъул напс ва тIадегIанлъи кIодо гьаби — Машидатил асаразул аслиял темабазул цояб. Лирикияб сипат гIуцIизе шагIиралъул бугеб махщел ва бажари.		• Лирикияб сипат гIуцIизе шагIиралъул бугеб махщел ва бажари бихьизабизе. • Асаралда тIасан суалал лъезе. • Суалазе жавабал кьезе. • Тексталъул жанралъулгин сипаталъул тIабигIатги хIисабалде босун, дандекколеб анализ гьабулеб къагIида тIасабищизе. • Художествияб тексталъулъ поэтикаялда хурхарал бакIал ратизе, гьелъул художествияб ва магIна-ялъулаб кIвар бихьизабизе. • «Эбелалъул ракI» рекIехъе лъазабизе.
ЦIадаса ХIамзат **«Балагьалъул гъамас»** Меседгун гIарцуца халкъ хвалде цIаялъе гвангъараб мисал. Бечелъиялъ гIадамазул гIамал-хасият хисизабулеб куц. Жидер захIматалдалъун, гIурхъулъа ун, гIадан беч елъизе рес гьечIолъи. Бечелъиги намус-яхIги цадахъ хIебтIунгутIи, гьезул цоялъ цояб чIвай — гIумруялъул закон букIин авторас кIудияб махщалида бихьизаби. Жакъасеб гIумруялъул матIулъун гьеб трагедия букIин.	4	• XX гIасруялъул байбихьуда рукIарал хъвада-рухъабазул асаразе хасиятал темаби ва пикраби ки-нал букIаралали ургъизе. • Учителас кьураб темаялда сочинение хъвазе. • Асараздаса пайдаги босун, литературияб макъала хъвазе (эссе). • Асарал ва гьезул героял дандекквезе ва гьезие къимат кьезе. • Хъвадарухъанасе, асаралъе, гьеб хъвараб къагIида-ялъе гIаммаб характеристика кьезе. • Асаралдаса цо бутIаги босун, гьитIинабго пьеса лъе-зе. • XX гIасруялъул байбихьуда аваразул драматургия бижи ва цебетIей бихьизабе проектги гIуцIун. • Трагедиялдаса хIалтIизарурал кицаби ва абиял рати-

<table>
<tr><td></td><td></td><td>зе ва хъвазе. Гьезул магІна рагъизе.</td></tr>
<tr><td colspan="3">АДАБИЯТАЛЪУЛ ТЕОРИЯ</td></tr>
<tr><td colspan="3">• Трагедиялъул хІакъалъулъ баян. Драматургиял асаразул хІакъалъулъ бичІчІи гьварид гьаби.</td></tr>
<tr><td>Фазу ГІалиева
«Кини», «Муг1рузул закон»
«Кини»: Жакъасел магІарулазул гІумруялъул ва рукІарахъиналъул гІатІидаб сурат цебечІезабулеб куц.
Умумузул ирсилаллъун кколел гІолилазул рухІияб дунялалъул гІатІилъи, бечелъи.
Эркенаб захІматалда куцарал устарзабазул рекІел бечелъи, сахаватлъи, гІадамасул къадру борцунеб роценлъун хІалтІудехун бугеб бербалагьи лъугьин.
«МугІрузул закон» — азарил соназ магІарулаз жидеда рекъон гІумру гьабурал гьайбатал гІадатал. Цо хъизанлъун, росдал жамагІаталъ гъункун гІумру гьабизе гьезул бугеб рухІияб кІвар. Гьел хъвачІел законазул гІорхъи бахарав чи жамагІаталъ рикІкІунгутІи, гьев гІадамазул берзукьа ворти рогьо-ничлъун букІин.</td><td>3</td><td>• ПасихІго асар цІализе.
• Асаралда тІасан суалал лъезе.
• Суалазе жавабал кьезе.
• Тексталъул жанралъулгин сипаталъул тІабигІатги хІисабалде босун, дандекколеб анализ гьабулеб къагІида тІасабищизе.
• «Кини» рекІехъе лъазабизе.</td></tr>
<tr><td colspan="3">АДАБИЯТАЛЪУЛ ТЕОРИЯ</td></tr>
<tr><td colspan="3">• Художествияб адабияталъул баян гІатІид гьаби.</td></tr>
<tr><td>ГІабасил МахІамад
«Саба Меседо»:
«Саба Меседо» – халкъияб биценалъул кьучІалда хъвараб пьеса.
Чабхъен, чияр ракьал талавур гьари, лагълъи, инсан инжит гьави пьесаялда каки.
Арако – унго-унгояв пачалихъияв хІаракатчи. Гьесул гІакъиллъи, пикрабазул камиллъи, каламалъул цІодорлъи.
Саба Меседолги баланурилги бацІцІадаб рокьи.</td><td>5</td><td>• XX гІасруялъул байбихьуда рукІарал хъвадарухъабазул асаразе хасиятал темаби ва пикраби кинал букІаралали ургъизе.
• Учителас кьураб темаялда сочинение хъвазе.
• Асараздаса пайдаги босун, литературияб макъала хъвазе (эссе).
• Асарал ва гьезул героял дандекквезе ва гьезие</td></tr>
</table>

ШигIрияб къагIидаялъ хъван букIин – пьесаялъул хаслъи. **«Дун росулъа вас вуго»** МагIарулазул бищун лъикIал гIамалалги гIадаталги росулъ цIунун рукIин, росулъа вас вукIиналдаса жив чIухIаравги вохаравги вукIин загьир гьаби. **«Литературияб математика»** ГIабасил МухIамад авар поэзиялда новатор хIисабалда. Рифма даим гьаби. ЦIиял жанрал, жанриял формаби адабияталде рачин. Акростихалъул гIадатаб гуреб форма «Литературияб математикаялда» загьирлъи.		къимат кьезе. • Хъвадарухъанасе, асаралъе, гьеб хъвараб къагIидаялъе гIаммаб характеристика кьезе. • Асаралдаса цо бутIаги босун, гьитIинабго пьеса лъезе. • XX гIасруялъул байбихьуда аваразул драматургия бижи ва цебетIей бихьизабе проектги гIуцIун. Трагедиялдаса хIалтIизарурал кицаби ва абиял ратизе ва хъвазе. Гьезул магIна рагьизе. • «Дун росулъа вас вуго» рекIехъе лъазабизе.
АДАБИЯТАЛЪУЛ ТЕОРИЯ		
• КочIол анлъжугьабазул гIуцIи.		
ГIумар -ХIажи Шахтаманов **«Къаралазул гIор»** **«РачIа, гьудулзаби»** **«ГIандадерил хIор»** Шахтамановасул лирикаялъул хIакъалъулъ баян. Гьелъул философия, хаслъи. ВатIан, гIагараб халкъ хиралъи, инсанасул намус-яхI, гIамалхасият, шагIир ва заман, шагIир ва поэзия Шахтамановасул лирикаялъул аслиял темаби.	2	• ПасихIго асарал цIализе. • Асаразда тIасан суалал лъезе. • Суалазе жавабал кьезе. • Тексталъул жанралъулгин сипаталъул тIабигIатги хIисабалде босун, дандекколеб анализ гьабулеб къагIида тIасабищизе. • Художествияб тексталъулъ поэтикаялда хурхарал бакIал ратизе, гьелъул художествияб ва магIнаялъулаб кIвар бихьизабизе. • «Къаралазул гIор» рекIехъе лъазабизе.
ГIарип Расулов **«Хазина»** Хъвадарухъанасул гIумру ва адабияб хIаракатчилъи. Хабаралда жаниб хIакъикъияб ва гьересияб цоцада данде тунки.	2	• Асаралда тIасан суалал лъезе. • Суалазе жавабал кьезе. • «Дие тIаса бищизе бокьараб пиша» абураб темаялда сочинение хъвазе.

Инсанасул гIумру — даимаб чвахи. Жиндирго намусалда, гIумруялда, тIабигIаталъ кьураб пагьму-гьунаралда цебе унго-унгояв устарасул ритIухълъи ва жавабчилъи — хабаралъул аслияб пикру.		
Багъатар ХIажиев **«Севералда бугеб дир милъиршо»** **«ЦIадакьа бахчулеб дир чанил бурутI»** «Севералда бугеб дир милъиршо»: Жакъасел анищал, къасдал. Миллатазул рухIияб бечелъи. Къисаялъул аслиял багьадурал, гьезул сипатал. Эбел-инсудехун, чIахIияб гIелалдехун гIолилазул гьоркьоблъи. Автор — къисаялъул багьадур. Лъугьа-бахъин аслияв багьадурасул цIаралдасан бициналъе гIилла. Багьадуразул рекIел хIал, къасдал рагьиялъе мугIрузул тIабигIаталъул, Каспий ралъдал суратазул кIвар. «ЦIадакьа бахчулеб дир чанил бурутI»: МагIарул гIолилазул гIумру-хасияталъул тема. ГIолилазул цIали, анищ, къасдал, рокьи авторас махщалида рихьизари. Циноевасул кIигьумерчилъи. Месей — гIадатай магIарул яс. Месейил гъалатI ва жинцаго жиндиего гьабураб тамихI. Гьимат — яхI, намус, гIишкъу цIунизе лъалел гIолилазул цевехъан. Къисаялъул гIуцIиялъул хаслъи. МацIалъул пасихIлъи. РакIалдещвеязул, монологазул кIвар.	2	• НекIо заманалдаги нилъер заманалда эбел-инсудехун, чIахIияб гIелалдехун гIолилазул гьоркьоблъиялъул хIакъалъулъ нужерго пикру загьир гьабун сочинение хъвай. • Лъугьа-бахъин аслияв багьадурасул цIаралдасан бициналъе гIилла бице. • Багьадуразул рекIел хIал, къасдал рагьиялъе кьурал мугIрузул тIабигIаталъул, Каспий ралъдал суратал нужеда кин рихьулелали сурат бахъе.
МухIамад АхIмадов **«Дие бокьун буго»** **«Сардалги къоялги къацандулелъул...»** **«Гьале гIазу балеб...»** **«ЧIужугIадан»,**	3	• ПасихIго асар цIализе. • Асаралда тIасан суалал лъезе. • Суалазе жавабал кьезе. • Тексталъул жанралъулгин сипаталъул тIабигIатги

«Инхоса Г1алих1ажи, яги заманаялъул баллада» (поэма) АхIмадов — авар поэзиялъул цIияб наслуялъул вакил. ШагIирасул гIумру ва адабияб хIаракатчилъи. ВатIан, гIумру, гIадамал, жакъасеб къоялъул рохелгиургъелги, миллияб тарих — чIужугIаданалъул къисмат, заманалда цебе шагIирасул жавабчилъи — АхIмадовасул лирикаялъул аслияб тема. Рахьдал мацIалдаса пайда босизе, гьеб махщалида хIалтIизабизе шагIирасул бугеб гьунар.		хIисабалде босун, дандекколеб анализ гьабулеб къагIида тIасабищизе. • Художествияб тексталъулъ поэтикаялда хурхарал бакIал ратизе, гьелъул художествияб ва магIнаялъулаб кIвар бихьизабизе. • «Дие бокьун буго» кечI рекIехъе лъазабизе.
АДАБИЯТАЛЪУЛ ТЕОРИЯ		
• Темаялъул, пикруялъул ва адабияб сипаталъул хIакъалъулъ баян гIатIид гьаби.		
ГIадалло ГIалиев. Лирика. ШагIирасул гIумру ва адабияб хIаракатчилъи. Шаг1ирасул лирикаялъул тематикияб бечелъи ва художествиял хаслъаби.	2	• ПасихIго асар цIализе. • Асаралда тIасан суалал лъезе. • Суалазе жавабал кьезе. • Тексталъул жанралъулгин сипаталъул тIабигIатги хIисабалде босун, дандекколеб анализ гьабулеб къагIида тIасабищизе. • Художествияб тексталъулъ поэтикаялда хурхарал бакIал ратизе, гьелъул художествияб ва магIнаялъулаб кIвар бихьизабизе. • Цо кечI рекIехъе лъазабизе.
ГIабдула Даганов «ЦIияб сон» (хабар)	2	• ПасихIго асар цIализе. • Асаралда тIасан суалал лъезе. • Суалазе жавабал кьезе. • Тексталъул жанралъулгин сипаталъул тIабигIатги хIисабалде босун, дандекколеб анализ гьабулеб

		къагIида тIасабищизе. • Художествияб тексталъулъ поэтикаялда хурхарал бакIал ратизе, гьелъул художествияб ва магIна-ялъулаб кIвар бихьизабизе.
Гъ. Гъалбац1ов «Сонетал» Гъ. ГъалбацIовасул гIумруялъул ва хъвадарухъанлъиялъул нух. ЦIиял темаби, проблемаби, образал адабияталде гъорлъе рачин. ГъалбацIовасул хъвадарухъанлъиялъ авар адабияталда тараб лъалкI.	2	• Асаразда тIасан суалал лъезе. • Суалазе жавабал кьезе. • Тексталъул жанралъулгин сипаталъул тIабигIатги хIисабалде босун, дандекколеб анализ гьабулеб къагIида тIасабищизе. • Художествияб тексталъулъ поэтикаялда хурхарал бакIал ратизе, гьелъул художествияб ва магIна-ялъулаб кIвар бихьизабизе.
М. ХIамзаев «ЦIуне, Аллагь, Дагъистан», «МагIарул мацI», «Нилъ руго магIарулал», «Кида магIарухъе нахъ руссинел нилъ», «Сапарал-ги рихун» М.ХIамзаевасул гIумруялъул ва хъвадарухъанлъиялъул нух. КIочонел мацIазул, гIадатазул, цебесеб тарихалъул, гьанже заманалда гIадамазулъ загьирлъулел хIалихьатал, квешал гIамалазул хIакъалъулъ ракI унтун хъварал асарал. Нилъерго кьалбазде, умумузул гIадатазде, гIамалал-де, ракьалде нахъ руссине ккеялъул хIакъалъулъ ахIи бай.	2	• ПасихIго асар цIализе. • Асаралда тIасан суалал лъезе. • Суалазе жавабал кьезе. • Тексталъул жанралъулгин сипаталъул тIабигIатги хIисабалде босун, дандекколеб анализ гьабулеб къагIида тIасабищизе.
Ж.ХIасанов «Эбел», «Лъаларо, кида дилъ тIатараб ВатIан», «ЧанцIулха вачарав рекIел хиялаз»	1	• ПасихIго асар цIализе. • Асаралда тIасан суалал лъезе. • Суалазе жавабал кьезе. • Тексталъул жанралъулгин сипаталъул тIабигIатги

		хIисабалде босун, дандекколеб анализ гьабулеб къагIида тIасабищизе. • Художествияб тексталъулъ поэтикаялда хурхарал бакIал ратизе, гьелъул художествияб ва магIна-ялъулаб кIвар бихьизабизе. • «Эбел» кечI рекIехъе лъазабизе.
ДАГЪИСТАНАЛЪУЛ ХАЛКЪАЗУЛ АДАБИЯТАЛДАСА		
Хизгил Авшалумов **«Дир мадугьал – дир тушман»** Хъвадарухъанасул гIумру ва адабияб хIаракатчилъи. МацIихъанлъи ва базарганлъи гьабулел чIукIнабазда авторас кьабулеб сатирияб цIал. Гамбарил сипат. ЧIукIнаяс какулев Сары-Самад – ракIбацIцIадав ин-сан. Сатириял сипатал рагьизе авторасул бугеб махщел.	2	• ПасихIго асар цIализе. • Асаралда тIасан суалал лъезе. • Суалазе жавабал кьезе. • Тексталъул жанралъулгин сипаталъул тIабигIатги хIисабалде босун, дандекколеб анализ гьабулеб къагIида тIасабищизе.
Нурадин Юсупов **«Гьавураб къо»** ШагIирасул гIумруялъул хIакъалъулъ къокъаб баян. ЗахIмат бокьулев чи кидаго жиндирго мурадалде щола. ХIалтIуца гурони инсан берцин гьавуларо, гьесул магIишат цебетIезабуларо – поэмаялъул пикру. Маргьа шигIруяб къагIидаялда хъван букIин — гьелъул хаслъи.	2	• ПасихIго асар цIализе. • Асаралда тIасан суалал лъезе. • Суалазе жавабал кьезе. • Тексталъул жанралъулгин сипаталъул тIабигIатги хIисабалде босун, дандекколеб анализ гьабулеб къагIида тIасабищизе.
АхIмадхан Абу-Бакар: «Даргиязул ясал», **«Магьидул хъалиян»**	4	• ПасихIго асар цIализе. • Асаралда тIасан суалал лъезе.

«КIиго херлъи» Халкъазда, миллатазда гьоркьоб гьудуллъи-вацлъи. КIиго батIияб ул- каялъул вакилзабазда гьоркьоб гьудуллъиялъул асар бижи хабаралъ- ул аслияб пикру. Даниялъул ччугIихъабазул образал. Кубачи росдал су- рат, гьелъул машгьурал устарзабазул сипатал. **«КIиго херлъи».** Инсанасул рухIияб бечелъи захIматалда бухьараб букIиналъул хIакъалъулъ авторасул пикраби. Сахаваталлъун, гурхIел- цIоб бугелллъун рукIин – гIумруялда нур базаби. ГIумругун къеркьеялъ чиясул рекIелъ рухIияб чаран лъей, жиндир- го черх куцаялъ, гIакълу лъадариялъ инсан камил гьави - хабаралъул ас- лияб магIна. Инсанги тIабигIатги дандекквей.		• Суалазе жавабал кьезе. • Тексталъул жанралъулгин сипаталъул тIабигIатги хIисабалде босун, дандекколеб анализ гьабулеб къагIида тIасабищизе.
Ибрагьим ХIусейнов **«Имам Шамилги ягьудияв Юсупги»** ШагIирасул гIумруялъул хIакъалъулъ баян. Гьесул поэзиялъул хаслъи. Шамилил хIаракаталъе шагIирас кьолеб къимат. Эркенлъи цIунулеб халкъ — камилаб халкъ — поэмаялъул аслияб пикру.	2	• ПасихIго асар цIализе. • Асаралда тIасан суалал лъезе. • Суалазе жавабал кьезе. • Тексталъул жанралъулгин сипаталъул тIабигIатги хIисабалде босун, дандекколеб анализ гьабулеб къагIида тIасабищизе.
А. Жачаев, М. Атабаев, Б. МухIамадов	2	• ПасихIго асар цIализе. • Асаралда тIасан суалал лъезе. • Суалазе жавабал кьезе. • Тексталъул жанралъулгин сипаталъул тIабигIатги хIисабалде босун, дандекколеб анализ гьабулеб къагIида тIасабищизе.

КЛАССТУН КЪВАТIИСЕБ ЦIАЛИ		
16. Расул ХIамзатов. «Руччабазул кверал». 17. Машидат Гъайирбекова. «РакIалъ цIа гIолеб буго». 18. МухIамад Сулиманов. «Огниялда». 19. Муса МухIамадов. «РикIкIадал мугIрузда», «ГIурччинаб квербацI». 20. Фазу ГIалиева. «Гъалайчи». 21. ХIусен ХIажиев. «Таваккал» (къиса). 22. ГIабдулмажид Хачалов. «Чадил хIакъалъулъ рагIи». 23. Тажудин Таймасханов. «ЧIегIерабнакIкI» (къиса). 24. МухIамад ГIабдулхIалимов. «ЧIагоял тIугьдул». 25. ГIабасил МахIамад. «Камалил Башир». 26. Майсарат МухIамадова. «ХIасрат». 27. МухIамад ГIисаев. «Анлъабилеб океан (тIехь). 28. ГIабдула Даганов. «Эбелги, дунги, кечIги» (тIехь). 29. Раиса Ахматова. Лирика. **30.** Рашид Рашидов. КучIдул.		